T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOLMABAHÇE GAZHANESİ'NİN KURULUŞU VE İŞLETMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HURİYE SEVCAN TEKİN

İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DOLMABAHÇE GAZHANESİ'NİN KURULUŞU VE İŞLETMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Huriye Sevcan Tekin'in "Dolmabahçe Gazhanesi (kuruluşu ve İşletmesi)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof.Dr. Ufuk Gülsoy Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Zekeriya Kurşun Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr.Vahdettin Engin Marmara	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..01../..02../ 2006 tarih ve ..2-5..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

ÖZET

Sultan Abdülmecid döneminde Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla, eski saray ahırlarının arka kısmına, bugünkü İnönü Stadyumu'nun bulunduğu alana, 1853 yılında inşa edilen Dolmabahçe Gazhanesi, Avrupa'daki gelişmeleri takip etmeye çalışan Osmanlıların ilk modern sanayi tesislerinden biridir.

Yeni teknolojiyi Osmanlı topraklarına taşıyan ilk gazhane olma özelliğine de sahip olan bu yapı sayesinde, 1856 yılında, Osmanlı Devleti'nde ilk defa havagazlı şehir aydınlatması gerçekleştirilmiştir. Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olarak hizmete girmiş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin gaz ocaklarında oluşan üretim fazlası havagazı halkın hizmetine sunulmuş ve böylece gazhane kentleşmenin de önemli bir unsuru olmuştur. Tarifeli ücret karşılığı yararlanılan aydınlatma hizmeti çok talep görünce tüm şehrin havagazı ile aydınlatılması düşüncesi gelişmiş ve Dolmabahçe Gazhanesi örnek alınarak yeni gazhaneler inşa edilmiştir.

Uzun yıllar devlet kontrolünde idare edilen Dolmabahçe Gazhanesi İşletmesi 1914 yılında özelleştirilerek bir Fransız şirketine devredilmiştir. Havagazı fabrikası Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet saraylarını ve İstanbul sokaklarını aydınlatmaya devam etmişse de bu alanda kullanılan havagazının yerini hızla elektriğin alması gazhanenin hizmet alanını daraltmıştır.

1955 yılında İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi sırasında bir bölümü yıkılmış olan tarihi Dolmabahçe Gazhanesi, Belediye meclisince alınan kararla Kâğıthane ve Silahtar arasındaki Poligon mevkiine taşınmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretimine, 1960 yılında, teknolojisinin eski olması, sürekli zarar etmesi, çevre kirliliği yaratması ve ekonomik ömrünü tamamlamış olması nedeniyle son verilmiştir.

SUMMARY

Dolmabahce Gasworks was built in 1853 in the time of Sultan Abdulmecid for lighting the Dolmabahce Palace. It was built in the backside of the palace barns where the Inonu Stadium is situated today and it was one of the first industrial facilities of the Ottomans who were trying to follow the innovations in Europe.

In 1856, the first city lighting with the use of gas was performed by this facility which has brought the new technology to the Ottoman land. Dolmabahce Gasworks which was executed by the Ministry of the Treasury had also contributed to city life by supplying the surplus gas to the use of people. With the increasing demand for this lighting service new gasworks were built by sampling Dolmabahce Gasworks.

After being managed by the State for a long time, in 1914 the facility was privatized and transferred to a French company. The Gasworks had continued to perform during the first years of the Republican era for lighting the state palaces and the streets of Istanbul. However the service area was narrowed with the larger use of the electricity that time.

In 1955 a part of the Gasworks was broken down during the enlargement of the Inonu Stadium and moved to Poligon location between Kağıthane and Silahtar by the decree of the Municipal Assembly. Due to its old technology, negative balance sheets and the fact that it caused environmental pollution, Dolmabahce Gasworks had completed its service in 1960.

ÖNSÖZ

Tezimizde, Osmanlı Devleti'nin ilk modern sanayi tesislerinden biri olan Dolmabahçe Gazhanesi'ni ele aldık. Bu tesis 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlanma ve ısınma ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi ile ilgili olarak şu ana kadar çok detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple araştırmamızı şekillendirirken öncelikli olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında yer alan arşiv belgelerini inceledik. Arşiv çalışmalarımız bizi konu ile ilgili oldukça zengin bir belge birikimine ulaştırmış ve tezimiz önemli ölçüde bu arşiv malzemelerine dayandırılarak hazırlanmıştır. Konumuzun kapsamı üzerinde yapmış olduğumuz sınırlandırmalar sebebiyle gazhaneyi çok yönlü olarak ele almamızı sağlayacak bu belgelerin sadece bir bölümünden istifade ettik.

Bununla beraber, Dolmabahçe Sarayı Arşivi'nde bulunan konumuzla ilgili olan belgelere de ulaşmaya çalıştık. Ne var ki buradaki belgelerin büyük bir kısmının henüz tasnif aşamasında olmasından dolayı buradan faydalanılamamıştır. Bunun bir eksiklik olduğunu belirtmek gerekir.

Arşiv malzemelerinin yanında, Dolmabahçe Gazhanesi'ne temas edilen bazı basılı kaynaklara da başvurduk. Bu kaynaklar arasında Osman Nuri Ergin'in belediyecilik alanında ilk ve en kapsamlı eseri olan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi tarafından 1995 yılında yayın hayatına kazandırılan *Mecelle-i Umur-ı Belediyye* adlı eseri ilk sırada yer almıştır. Yine aynı yazarın Mecelle-i Umur-ı Belediyye'sine ek olarak hazırlanmış *İstanbul Şehreminleri* adlı eserinden de istifade ettik. Bir de Balıkhâne Nazırı Ali Rıza Bey tarafından ilk olarak 1922 yılında *Onüçüncü Asrı Hicride İstanbul Hayatı* başlığı altında *Peyam-ı Sabah* ve *Alemdar* gazetelerinde kaleme alınan yazıların, Tercüman 1001 Temel Eser serisi içinde Niyazi Ahmet Banoğlu tarafından yayına hazırlanan eser çalışmamızın giriş bölümünde bize ışık tuttu. Bunların dışında İGDAŞ Genel Müdürlüğü bünyesindeki Ar-Ge Müdürlüğü'nün kontrolünde, R. Sertaç Kayserilioğlu- Mehmet Mazak- Kadir Kon tarafından yayına hazırlanan üç

ciltlik *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi* adlı eseri ve bibliyografyada belirtilen diğer eserleri inceledik.

Bizi bu konuyu çalışmaya yönelten sebep Osmanlı modernleşme tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olması gereken, aynı zamanda Osmanlı sanayileşmesinin ilk tesislerinden biri olma özelliğine sahip olan *Dolmabahçe Gazhanesi*'nin hak ettiği değeri bulamamış olmasıdır. Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri'ne göre Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşunu, işletilmesini, Osmanlı kentleşme ve belediyecilik hizmetleri tarihi içerisindeki fonksiyonunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Tezimiz, giriş bölümünün ardından gelen üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş'te, dünyada ve Osmanlı Devleti'nde aydınlanma; birinci bölümde Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşu, işletilmesi, hammadde ihtiyacının karşılanması ve gazhane çalışanları; ikinci bölümde Dolmabahçe Gazhanesi'nden şehrin aydınlatılması, gazhanenin modernizasyonu; üçüncü bölümde ise Dolmabahçe Gazhanesi'nin son yılları, gazhanenin Poligon'a taşınma süreci, üretimine son verilmesi ve işletmede yaşanılan aksaklıklar incelenmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi konusunda yapılan ilk araştırma olan bu çalışmada birçok eksiklerin veya gözden kaçan, yeterince vurgulanamamış bazı noktaların bulunacağı şüphesizdir. Bunların, anlayışla karşılanması en içten dileğimdir.

Çalışmam sırasında birçok kişinin yardımını ve desteğini gördüm. Öncelikli olarak, tezin seçimi ve hazırlanışı sırasında bana her türlü yardımı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Ufuk Gülsoy'a teşekkür ederim. Tezin ana hatlarının oluşumu ve yazımı sırasında ilgi, anlayış ve değerli tavsiyelerini esirgemeyen sayın hocam Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca geçirdiğim bu zorlu süreçte yanımda olan arkadaşım Sevilay Kasap'a; Dolmabahçe Sarayı Hazine-i Hassa Arşivi sorumlusu Cengiz Göncü'ye; Savaş Songur'a; Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi çalışanlarına; bana böyle bir fırsatı hazırlayan çok sevgili babam Mahmut Topbaşlı'ya ve eşim İdris Tekin'e teşekkür ederim.

H. Sevcan TEKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
SUMMARY..... **II**
ÖNSÖZ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VII**
GİRİŞ **1**
DÜNYADA VE OSMANLIDA AYDINLANMA..... **1**

BİRİNCİ BÖLÜM **12**
DOLMABAHÇE SARAYI VE GAZHANE..... **12**
1.1. Dolmabahçe Sarayı ve Osmanlı'da Değişim Süreci..... **12**
1.2. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Kuruluşu **14**
1.3. Dolmabahçe Gazhanesi'nin İşletilmesi **17**
1.3.1. İşletme İmtiyazına Sahip Olan Kurum ve Kuruluşlar..... **18**
1.3.1.1. Hazine-i Hassa Nezareti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1853–1874) **18**
1.3.1.2. Şehremaneti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1874–1890)..... **19**
1.3.1.2.1. Şehremaneti İdaresinde Bulunan Gazhanenin Hesap Cetveli..... **23**
1.3.1.3. Tophane-i Amire İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi..... **25**
1.3.1.3.1. Şehremaneti ile Tophane-i Amire Arasındaki İhtilaflar..... **27**
1.3.1.4. Şehremaneti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1913–1914)..... **28**
1.4. Dolmabahçe Gazhanesinin Kömür İhtiyacı **31**
1.4.1. Maden Kömürünün Temini..... **31**
1.4.2. Maden Kömürünün Gümrük Vergisinden Muafiyeti..... **34**
1.5. Dolmabahçe Gazhanesi Memur ve Müstahdemleri..... **36**

İKİNCİ BÖLÜM..... **40**
DOLMABAHÇE GAZHANESİ'NDEN ŞEHRİN
AYDINLATILMA SÜRECİ VE GAZHANENİN MODERNLEŞTİRİLMESİ..... **40**
2.1.1. Beyoğlu ve Galata Civarının Aydınlatılması Teklifi..... **41**

2.1.2. Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli Cihetinin Aydınlatılmasına Yönelik Proje.....43
2.1.3. Devlet Sarayları İle Dördüncü Ve Altıncı Belediye Dairelerinin Aydınlatılmasına Yönelik Teklif.....45
2.2. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Modernleştirilmesi 51
2.2.1. Gazhane Çalışanlarının Modernizasyon Düşüncesi 51
2.2.2. Mösyö Frans Simon'un Islahat Önerisi 52
2.2.3. Derviş Paşa'ya Sunulan Islahat Teklifi.....53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 56
DOLMABAHÇE GAZHANESİNİN SON YILLARI 56
3.1. Dolmabahçe Gazhanesi'nin "Dersaadet, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi"ne Devri 56
3.2. Gazhanenin Poligon'a Taşınma Süreci ve Üretimine Son Verilmesi 60
3.3. Dolmabahçe Gazhanesi İşletmesi'nde Yaşanan Aksaklıklar.....63

SONUÇ.....68

EKLER.....72

BİBLİYOGRAFYA 114
I. ARŞİV KAYNAKLARI.....114
II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER 115
III. GAZETELER VE MECMUALAR 118
IV. İNTERNET KAYNAKLARI 118

KISALTMALAR

age	adı geçen eser
agm	adı geçen mukavelename
A. AMD	Sadaret Evrakı Amedi Kalemi
A. MKT. MHM	Sadaret, Mektûbî Kalemi, Mühimme
A. MKT. NZD	Sadaret, Mektûbî Kalemi, Nezaret ve Devair
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
B	Receb
bkz	bakınız
C	Cemaziyyelâhir
C. SM	Cevdet, Saray
c.	cilt
çev.	Çeviren
DH. MKT	Dâhiliye Nezareti Evrakı, Mektubi Kalemi
DH. UMVM	Umur-ı Mahalliye ve Vilâyet Müdüriyeti
L	Şevval
N	Ramazan
nr.	numara
R	Rebiülâhir
Ra	Rebiülevvel
s.	sayfa
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat
YA. HUS	Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
YA. RES	Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
yay. haz.	yayına hazırlayan
Y.PRK. ASK	Yıldız Perakende Evrakı, Askeri Mâruzat
Y.PRK. AZJ	Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK. BŞK	Yıldız Perakende Evrakı, Mâbeyn Başkitâbeti
Y.PRK. HH	Yıldız Perakende Evrakı, Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı

Y.PRK. MYD	Yıldız Perakende Evrakı, Yâveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK. ŞH	Yıldız Perakende Evrakı, Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK. ZB	Yıldız Perakende Evrakı, Zaptiye Nezareti Maruzatı
Z	Zilhicce
Za	Zilkade

GİRİŞ

DÜNYADA VE OSMANLIDA AYDINLANMA

Tarihsel süreç içerisinde; yaşadığı mekânının *aydınlatılması* insanoğlunun temel sorunlarından biri olmuştur. Bu sorunun çözümü için geliştirilen araçlar hem insanlığın hizmetine sunulmuş hem de medeniyetlerin gelişmişlik düzeyini gösteren değerler olarak kabul edilmiştir.

Genel olarak incelendiğinde aydınlatma sorununun tarih öncesi çağlarda başladığı ve zamanın sunduğu imkânlar doğrultusunda çözümlendiği görülmektedir. Nitekim tarih öncesi çağlarda ocak alevi ışığından, sacayaklar üzerine yerleştirilen korlardan, elde taşınan meşalelerden ve yağ kandillerinden yararlanılmıştır. Sonraki dönemlerde bunlara mumlar ve taşınabilir fenerler de eklenmiştir.[1]

İlk yüzyıllarda saray ve evlerin aydınlatılması hammaddesi kükürtlü zeytinyağından oluşan yağ lambaları ile sağlanmıştır. Ev aydınlatmasında 7. yy. sonra yağ lambalarının yanı sıra mum kandilleri[2] de kullanılmıştır. Bu mumlar herhangi bir hayvan yağı kullanılmadan balmumu ve zeytinyağı ile yapılmıştır.

Avrupa'da, ortaçağ ve yeniçağ boyunca, aydınlatma yöntemlerinde köklü bir değişim yaşanmamıştır. Önceki dönemlerde kullanılan yöntemler ufak tefek yenilenmelerle sürdürülmüşse de henüz sokakların aydınlatılması söz konusu olamamıştır. Sokakların ya da büyük alanların aydınlatılmasına ihtiyaç duyulduğunda ise yanıcı yağlarla yağlanmış ve birbirine bağlanarak demet haline getirilmiş meşaleler kullanılmıştır.[3]

İlk sokak aydınlatması, içinde mumlar yanan lambalar vasıtasıyla, 1667'de Paris'te gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, 1780'de Fransız bir bilim adamı olan Aime Argand (1750–1803), ışık gücünün, bir hava akımı vasıtasıyla arttırılması

---

1 Güller Karahüseyin, "Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Teknoloji Ürünü Aydınlatma Araçları", *Milli Saraylar 1994/1995,* İstanbul, 1996, s.40.

2 …Mumlar, devrim öncesi yıllarına kadar pahalı ve en ileri ışıklandırma aracı olarak kullanılmıştı. Balmumundan yapılanı halkın asla uzanamayacağı büyük bir lükstü. Piearra Rousseau, Keşifler ve İcatlar Tarihi, çev: Ayda Düz, İstanbul, 1972, s.229.

3 Zafer Toprak, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c.1, İstanbul, 1993, s.474.

durumunda, klasik yağ lambasının geleceğin aydınlatma aracı olabileceği konusunda deneyler yapmıştır. Argand'ın geliştirdiği yağ lambasının camı Quinqet adlı bir Fransız eczacının da katkılarıyla toplumun kullanımına sunulmuştur. Bu yeni sistem lambalar çok kısa sürede yaygınlaşmış, petrolün keşfedilerek aydınlatmada kullanılmasıyla petrol lambalarına da uygulanmıştır.[4] Gaz yağı ile hizmet veren bu lambalar havagazının benimsendiği tarihe kadar bütün dünyada kullanılmıştır.

15. yüzyıldan başlayarak, Rönesans'ın getirdiği yenidünya görüşüyle, Avrupalılar dünyayı, doğayı, olayları, hayatı ve sahip oldukları inançları yeniden değerlendirmeye başlamışlar; daha kaliteli bir hayat sürdürebilmek için, dünyanın henüz bilinmeyen zenginliklerine ulaşma istek ve ihtiyacını ortaya çıkarmışlardır. Bu istek ve yeni düşünme tarzı, 16. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupalılar tarafından gerçekleştirilen birçok keşif ve buluşun kaynağı olmuş, aynı zamanda bir ürün ve üretim devrimi olan Sanayi Devrimi'nin, 18. yüzyıl sonlarında doğuşunu sağlayacak zemini hazırlamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi, insanoğlunun gündelik hayatında da yeniliklere yol açacak sonuçlar doğurmuştur. Gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap verecek ve insanlara daha kaliteli bir hayat tarzını müjdeleyecek pek çok icadın ortaya çıkması ve yaygınlaşması, Sanayi Devriminin sağladığı altyapı ile vücut bulmuştur.

Aydınlatma tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturan *"havagazının"* keşfi de bu sayede gerçekleşmiştir. Öncelikli olarak aydınlanmada ve ısınmada kullanılan *havagazı* maden kömürünün ısıtılmasıyla elde edilen bir gaz türüdür.[5] Bileşik bir gaz olma özelliği taşıyan havagazının bileşiminde, ortalama olarak, şu gazlar yer almaktadır: %48 hidrojen, %34 metan, %8 karbon monoksit, %1 karbon dioksit, %4 azot, %4 çeşitli gazlar. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere havagazı üretmek için gazhanelere gelen maden kömürü özel taşıyıcılarla kırıcı denilen makinelere gider, burada ufalanır ve fırınlara gönderilir. Tonlarca kömür fırınlarda 1000–1200º sıcaklıkta ısıtılır.[6] Fırınlarda oluşan gaz 80° sıcaklığa ulaştığından soğutulması gerekmektedir. Bu

---

4 Piearra Rousseau, *a.g.e*, s.229.

5 Gaz halindeki yakıtların aydınlanma, ısınma maksadıyla kullanılması yakımı düzenlemek nispeten kolay olduğu için büyük avantaj sağlar. Bu sebeple, yanar gazlar hazırlamak veya jeolojik tabakalarda bulunan tabii gazları kullanmak için büyük çaba sarf edilmiştir.

6 1 ton maden kömüründen yaklaşık olarak 450 – 500m³ havagazı üretilir. Bakınız "Havagazı", *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, c. 3, Basım yılı yok, s. 1514.

sebeple içi su dolu derin sarnıçlar kullanılmış; gaz özel tulumbalarla buradan emilerek soğutulmuştur. Soğutma işleminden sonra havagazının içinde bulunan zararlı maddeler ayrıştırılır ve gaz gazometre denilen depolarda saklanarak yeraltı borularıyla şehre gönderilmeye başlanır.

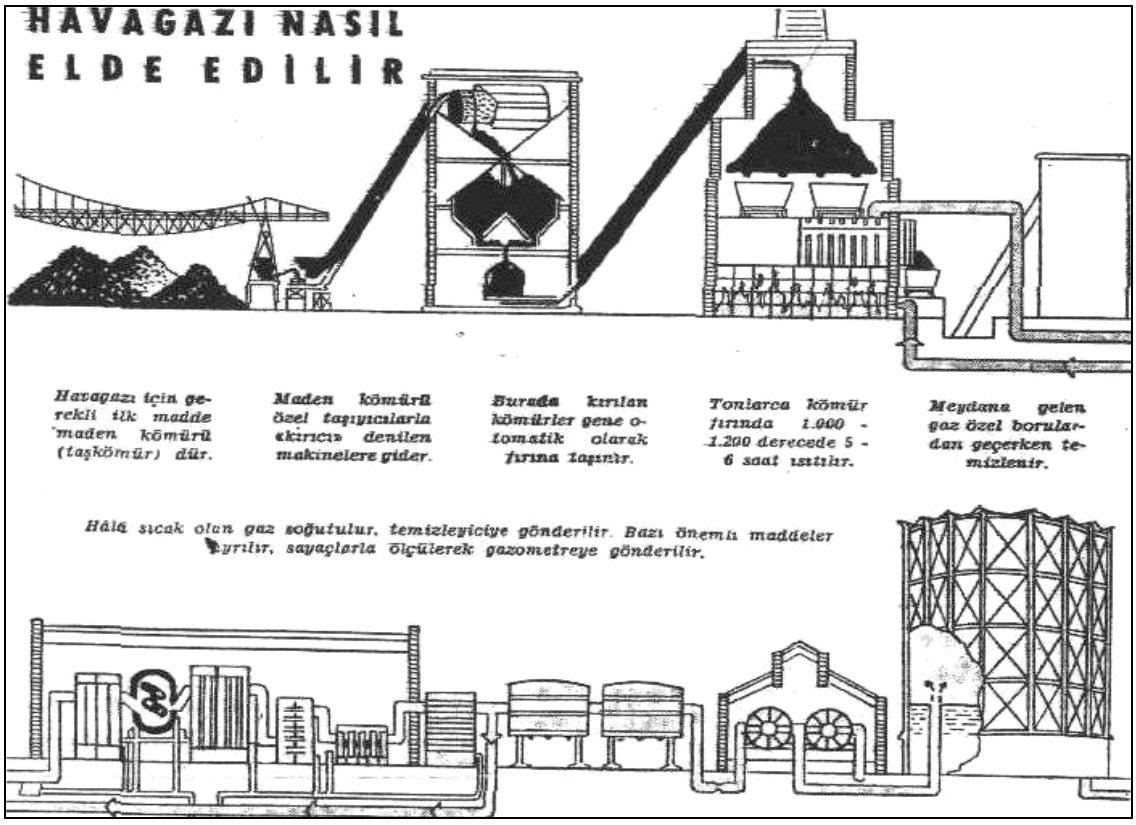

"Havagazı", *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, c.3, Basım yılı yok, s.1514.

Havagazının keşfine ait olan kaynakların incelenmesinde öncü isim olarak Belçikalı Minckelaers isimli bir eczacı görülmektedir. Eczacılıktan arta kalan boş vakitlerini laboratuarında çeşitli araştırmalar yaparak geçiren Minckelaers, kapalı bir kabın içinde ısıttığı maden kömüründen çıkan kötü kokulu bir gaz ile mum ışığından çok daha keskin bir ışık elde etmiştir.[7]

Kendisinden birkaç yıl sonra 1797'de Fransız mühendis Philippe Lebon, tahtanın damıtılması yoluyla yanar bir gaz elde etme düşüncesini ve hatta taşkömürünü damıtmak fikrini ortaya atmış, fakat başarılı olamamıştır.[8] Başarısızlığındaki temel sebep, gazın bazı işlemler aşamasında ortaya çıkardığı kötü kokudan tam anlamıyla

[7] Ne Nerede Nasıl, "Havagazı", İstanbul, 1972, s.87.
[8] "Havagazı", *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, Ankara, 1971, s. 71.

arınamaması olmuştur. Hatta Paris'te yerleştiği evin çevresindeki komşular mahalleyi pis kokular sardı diye şikâyette bulunmuşlardır. Ayrıca bu şikâyetlere Philippe Lebon'un nev-i icat havagazını kendilerine rakip gören mum ve Argand lambası yapımcılarının tepkileri de eklenmiştir.[9]

Aynı yıllarda İngiliz Murdoch isimli bir şahıs, maden ocaklarında çalışırken zaman zaman rastladığı bir gazı arıtarak 1792'de bir evi aydınlatmıştır. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde meydana gelen bu gelişmeler çok büyük bir yankı uyandırmışsa da yeni ve pratik bir aydınlanma vasıtası olan havagazı önceleri halk tarafından "Ya borudan çıkan gaz etrafı da tutuşturursa!" endişesi ile karşılanmıştır.

Tüm bunlar istenilen nihai sonucu verememiş, uzun süre sokaklarda umumi aydınlatma yapılamamıştır. Maden kömürünün damıtılmasıyla yanıcı bir gaz üretme başarısını ilk kez 1805'de Winzler isimli şahıs gerçekleştirebilmiştir. Bir Alman olan Winzler, kendinden önce havagazı üzerine yapılmış tüm birikimlerden yararlanarak, 1807'de, Londra'da bir caddenin aydınlatılması ile havagazının pratik hayatta kullanılmasını umumileştirmiştir.[10] Bunu 1817'de Amerika'da Baltimore şehri, 1820'den sonrada Paris sokakları takip etmiştir. Yağ lambalarının kullanımı da böylece gerilemiştir.

İlk büyük havagazı şirketi 1812'de Londra'da kurulan Gas Light and Coke Co. dir. Bugünde çalışmakta olan bu şirket dünyanın en büyük, en eski havagazı şirketi olma özelliğine sahiptir. Günümüzde, havagazının işlevini çok daha iyi yürütebilecek alternatif enerji kaynakları bulunduğundan, bu gaz bir aydınlatma kaynağı olarak kullanılmamaktadır.

Aydınlatma araçları üzerindeki araştırmalar petrol ve havagazı ile sınırlı kalmamıştır. 19. yüzyıl sonlarında, temiz ve kolay kullanılır bir enerji tipi olarak *elektrik* ortaya çıkmış ve kısa sürede, geniş halk kitleleri tarafından, havagazına alternatif olarak kabul edilmiştir. Elektrik enerjisi, dünyada ilk kez 1878 yılında günlük hayatta kullanılmaya başlanmış, ilk elektrik santrali Londra'da hizmete girmiştir. Aynı yıl Newyork şehrinin dörtte birinde elektrik ile sokak aydınlatması sağlanmıştır. [11]

---

[9] Piearra Rousseau, *a.g.e*, s.231.

[10] Bruno Kaiser, *Keşifler ve İcatlar Ansiklopedisi*, çev: Şükran Var, İstanbul, Basım yılı yok, s.202.

[11] TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004, s.68.

Osmanlı Devleti'nde de, *aydınlatma* serüveni, tüm dünyada olduğu gibi benzer bir seyir izlemiştir. Dağlık köylerde genellikle çam gibi kolay alev alan çıralı odunlardan istifade edilmiş, temel aydınlatma aracı ise uzun süre mum olmuştur. Evler ve kamuya ait mekânların aydınlatılmasında zeytinyağı, *yağ mumu*[12], *ispermeçet mumu*[13], *bal mumu*[14] gibi çeşitli cinslerdeki mumlar ile yağ kandillerinden yararlanılmıştır. Bu mumların, Avrupa'da üretilenlerden, temel farkı yapımında zeytinyağı yerine hayvan yağı kullanılmasıdır. Birçok divan kaydında kasapların hatta evinde koyun kesenlerin, yağları mumculara vermeleri emredilmiştir.[15] Mumun genel geçer bir aydınlatma aracı olması, zamanla mum döküp satan bir esnaf gurubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu esnaf gurubu, devlet tarafından tayin edilmiş Şem'hane Emini aracılığıyla idare edilmiştir. Şem'ageran-ı Hassa[16] olarak adlandırılan bu makamın damgası ile damgalanmamış mum satanlar cezalandırılmıştır.

Saraylarda kullanılacak mumlar saray mutfağında görevli mumcular tarafından hazırlanmıştır. Çok büyük sayıda küçük ve büyük baş hayvan tüketen saray mutfağının bütün içyağları mum yapımında kullanılmıştır. Sonraları saray ve konaklarda Avrupa'dan gelen ispermeçet mumu kullanılmaya başlayınca 1863 yılında Beykoz'da bir ispermeçet fabrikası kurulmuştur.[17]

1850'lerin sonlarına doğru ABD'nin Pennsylvania eyaletinde keşfedilerek kısa sürede Avrupa'da aydınlanma aracı olarak kullanılmaya başlayan petrol, çeşitli tüccarlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne de ithal edilmiştir. Petrolden önce iç mekân aydınlatma vasıtası zenginler için balmumu; fakirler için yağ mumu veya zeytinyağı, hatta yerine ve bolluğuna göre sadeyağ idi. Hal böyle olunca petrolün öncelikli olarak

---

12 Koyun, sığır gibi hayvanların iç yağından yapılır. Pamuk ipliğinden yapılmış fitile sahiptir. Yandıkça is ve koku çıkaran bir mumdur. Çabuk eridiğinden, fitilini, mum makasıyla düzenli olarak kesmek gerekir.

13 *İspermeçet* Latince ve Yunancada " balina" anlamına gelir.19. yüzyılda balina başından alınan yağın çeşitli işlemlerden geçirilmesi ile elde edilen, alevi dumansız ve kokusuz bir mumdur. Alevi parlak ışık veren bu mum, içine fitil yerleştirilmiş, tahta kalıplar aracılığı ile yapılır.

14 Diğer mumlara nazaran pahalı olan ve genellikle saraylarda, camilerde, zengin konaklarında yakılan mumdur. Balmumunun özel işlemlerden geçirilmesi ile elde edilen ve fitilin üzerine yavaş yavaş dökülen, eriyik malzemeden yapılır.

15 Doğan Kuban, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c.1, İstanbul, 1993, s. 475.

16 *Şem'ageran-ı Hassa*: Saray mumcuları hakkında kullanılır bir tabirdir. Petrolün aydınlık vasıtası olarak kullanılmaya başlandığı on dokuzuncu asırdan itibaren bu vazife tarihe karışmıştır. Bununla beraber saraylarda son zamanlara kadar mum kullanılırdı. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, İstanbul, 1993, s.334.

17 Balıkhane Nazırı Ali Rıza, *Bir Zamanlar İstanbul,* (yay. haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Basım yeri ve yılı yok, s.59.

İstanbul'a yerleşmiş ecnebiler ile hali vakti yerinde olan yerli halk tarafından kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.[18]

Petrolden[19] elde edilen ışığın, o zamana kadar kullanılagelmiş olan diğer aydınlatma kaynaklarından daha kuvvetli, kaliteli olması, geniş kitleler tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Bu da petrolün, yüklü miktarda ithalini başlatmıştır. Ne var ki o dönemdeki İstanbul sokaklarının yapılaşma profili ahşaba dayandığından, zaten hiç eksik olmayan yangın tehlikesi endişesi artmıştır. Bu sebeple ithal edilen gazların[20] şehir dışındaki mekânlarda depolanması yoluna gidilmiştir. Sonraları İstanbul dışındaki diğer şehirlerde de petrol lambaları ile aydınlatma yapılmıştır. Bu sebeple, belediyeler, ithal edilen petrol tenekelerini[21] muhafaza etmek için, "gazhane" adıyla, şehir dışında yeni depolar inşa etmiştir.

Dünyada ilk havagazı ile aydınlanma şekli, petrolün keşfinden önce gerçekleşmişse de bu işin umumun kullanımına açılması, petrolle aydınlanmadan sonra olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti'ndeki uygulamalar için de geçerlidir. Şöyle ki İstanbul sokaklarının (İstanbul, Üsküdar ile Boğaziçi ve Marmara kıyılarındaki köyler) sulu gaz ile aydınlatılması imtiyazı[22] 1865 tarihinde bir müteahhide verilirken havagazı ile umumi aydınlatma 1880'den sonra gerçekleşmiştir.

Osmanlı'da kapalı mekânlarda aydınlatma bu durumdayken, sokakların henüz havagazı ve elektrikle aydınlatılamadığı yıllarda geceleyin sokaklar çok karanlıktı. Bu yüzden gece sokakta fenersiz gezmek yasaklanmış, geceleri herkes fener taşımaya mecbur edilmiştir. Sadece gece bekçileri güvenliği sağlamak maksadıyla, ellerinde fenerle, sokaklarda kol gezerlerdi. Gece fenersiz gezenleri, yakalandıklarında iki türlü ceza beklemektedir. Suçları hapis edilmeyi gerektirenler önce karakola ardından da zindanlara sevk edilirlerdi. Diğerleri ise ceza olarak hamam külhanlarına atılarak sabaha kadar külhanları yakmaya mecbur edilirlerdi. Böylece odun taşımak, külhan ocaklarını temizlemek gibi işleri yaparak sabahleyin üstleri başları pislik içinde

---

18 Osman Nuri Ergin, *a.g.e*, c.2, İstanbul, 1995, s.918.
19 Petrolün inceltilmesiyle elde edilen "sulu gaz" aydınlatmada kullanılmıştır.
20 Önceleri petrol için kullanılan "sulu gaz" ifadesi zamanla yerini "gaz yağı" ifadesine bırakmıştır.
21 Bu tenekeler sonraki yıllarda Osmanlı'da tahıl ölçü birimi olarak kullanıldı.
22 Takvim-i Vekayi, nr. 785, 10 Zilkaade 1281 / 6 Nisan 1865.

salıverilirlerdi. Bu nedenle, dilimizde yer etmiş olan *"külhanbeyi"* tabiri, bu cezanın uygulandığı dönemden kalmıştır.[23]

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri (1718 – 1730) ile başlayan yenilikler ve batılılaşma hareketleri, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle resmi bir anlam kazanmış ve Avrupa'daki pek çok bilimsel yenilik ve teknolojik gelişme, ülke içerisinde, uygulama alanı bulmuştur. 19. yüzyılda ülkenin büyük şehirlerinin fiziki dokusunda ve yaşam biçiminde önemli değişmeler görülmüştür.[24] Şehir hizmetlerinin önem kazanması da bu dönemin bir sonucudur.

Geleneksel şehirde, şehir yöneticilerinin sokakları aydınlatma gibi bir görevi yoktu. Tanzimat Fermanı'yla birlikte şehir hizmetleri önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle başkentin aydınlatılması büyük bir sorun haline gelmiş ve hükümet bu konuyu bizzat çözümleme ihtiyacını hissetmiştir. Ancak ekonomik sıkıntılar sebebiyle, konunun çözümü için şehir sakinlerinin yardımına başvurulmuştur. Hükümet bu konunun çözümü için 10 Zilkaade 1280 (17 Nisan 1864) tarihinde bir irade-i seniyye çıkarttırdı. İrade-i seniyye şöyle diyordu; *Sokakların gece kandil ile aydınlatılması, birinci derecede mamuriyet ve medeniyete delalet ider ve amme menfaatinden olup, bir takım uğursuz eşhasın kabahatine meydan bırakmamak bakımından zabıtaca dahi gereklidir. Umumen gaz yakılıncaya kadar bir başlangıç olmak üzere, her memur kendi evinin önünde fener yaktıracaktır. İrade-i seniyye üzerine evvela "memurin ve bendegân" hane ve yalılarının önüne yaz kış yanacak birer ikişer kandil asacaklar, ahaliden isteyende asacaktır. Bundan başka, dükkân ve çarşıda esnaf, satıştan çıkarmak üzere 40 – 50 adım mesafe ile fener asacaklardır. Fenerin şekli zabıtaca verilen numuneye göre olacaktır.*[25]

Böylece memurlar ve saraya mensup kimseler için bir statü sembolü haline getirilen, hanelerin önüne fener asma âdetini ahalinin de özenerek taklit edeceği ve bu yolla da hiç değilse belli başlı semtlerin aydınlanma sorunun çözümleneceği düşünülmüştür.[26]

---

[23] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*, c. 2, s.914.
[24] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1999, s.253.
[25] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*, c. 2, s. 917; Takvim-i Vekayi, nr.744, 10 Za 1280/ 17 Nisan 1864.
[26] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara, 2000, s.223.

Osmanlılarda kullanılan aydınlatma araçlarından bir diğeri de muşamba fenerlerdir. Bunlar, kullanan kişiye, kişinin makamına, maddi durumuna, kullanıldığı mekâna göre şekil almıştır.[27] Sokakların havagazı ile aydınlatılmasıyla muşamba fener çeşitlerine ihtiyaç kalmamıştır. Böylece mumcular gibi fenerciler de teknolojinin gelişmesiyle meydana gelen rekabet ortamına dayanamayarak dağılmıştır.[28]

İstanbul'da havagazı kullanımı Sultan Abdülmecid döneminde (1839 – 1861), 1853 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılmasıyla başlamıştır. Sarayın ıstabl-ı amire[29] binalarının arka kısmında inşa edilen *Dolmabahçe Gazhanesi* bu amaçla kurulmuştur. Daha sonra Beylerbeyi Sarayı inşa ettirildiği sırada, Kuzguncuk'ta dere içinde ikinci bir gazhane daha kurulmuştur.

Dolmabahçe ve Kuzguncuk Gazhaneleri başlangıçta oralardaki sarayların ve müştemilatının aydınlatılması için inşa ettirilmişse de bir süre sonra saray dışına da hizmet götürmüştür. 1856'da Dolmabahçe Gazhanesi'nde oluşan üretim fazlalığı gaz, saray dışına verilmeye ve sokakların aydınlatılmasına başlanmıştır. İlk aydınlatılan cadde, Beyoğlu'nda bugün İstiklal Caddesi ile Galip Dede Caddesi'ni kapsayan, eski adıyla "Cadde-i Kebir"dir.[30]

Bir süre sonra Galata ve Pera'nın diğer sokakları ve yakın semtler aydınlatılmıştır. Hatta Pera sakinlerinin evlerine havagazı tesisatı döşetmek için izin aldıkları görülmektedir. [31] Dolmabahçe Gazhanesi'nin şehrin aydınlatma sorununa bir nebze çözüm olması tüm şehrin havagazı ile aydınlatılması düşüncesini geliştirmiştir. Bu sebeple Yedikule'de II. Abdülhamid döneminde (1876 – 1909) 1880 yılında yeni bir gazhane hizmete açılmıştır. Yedikule Gazhanesi sosyal hizmet için İstanbul'da kurulan ilk havagazı fabrikasıdır.

---

27 Fenerlerimiz iki nev'i idi. Biri çerçeveli cam fenerler, diğeri de muşamba fenerler idi. Cam fenerler ekseriya bahçelerde, avlularda ve sokak kapılarında ve dükkânlarda münasip yerlere yerleştirilmek suretiyle kullanılırlar. Sokaklarda gezmek için çok kişi muşamba fener istimal ederlerdi. Muşamba fenerler büyük, orta ve küçük olmak üzere üç boy idi.(Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *age*, s.67.)

28 Bu kişilerin sonraki yıllarda hangi alanlarda istihdam edildiklerine dair bilgiye rastlanılmamıştır.

29 Saray ahırı yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine "Istabl-ı Hümayun", "Istabl-ı Şehinşahi", "Istabl-ı Has" da kullanılırdı. Istabl Arapçada ahır demektir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.2, İstanbul, 1993, s.7.)

30 Osman Nuri Ergin, *a.g.e*, c.2, s.921.

31 Mehmet Mazak, "Dersaadet Sokak Aydınlatmasında Havagazı", *İstanbullu*, c.1, Sayı 5, İstanbul, 1999, s.75.

Anadolu yakasında havagazı kullanımı Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması için kurulan Kuzguncuk Gazhanesi ile başlamıştır. 1865 yılında inşa edilen bu gazhane zamanla çevresine de hizmet götürmüştür. Ne var ki tesis bir süre sonra yetersiz kalarak artan talepleri karşılayamayınca yerini 1891 yılında hizmete açılan Kadıköy Gazhanesi'ne bırakmıştır. Kadıköy Hasanpaşa semtinde yer alan bu gazhane Anadolu yakasının en eski sanayi tesislerinden biridir.[32]

Osmanlılarda petrol ve havagazı ile yapılan sokak aydınlatmasını elektrik ile aydınlatma takip etmiştir. Batılı ülkelerde aydınlatma kaynağı olan unsurlarda son derece hızlı bir dönüşüm yaşanmışsa da elektrikle aydınlatmanın Osmanlı ülkesine girişi biraz geç gerçekleşmiştir. Hiç kuşkusuz bunda dönemin padişahı II. Abdülhamid'in güvenlik, yangın tehlikesi gibi konularda düşündüğü önlemeler etkili olmuştur. Elektrikle çalışan alet edevatın (telefon, otomobil gibi) ülkeye girişine bir müddet temkinle yaklaşılmıştır. Hatta son zamanlarda devlet Selanik, Şam ve Beyrut[33] gibi şehir merkezlerinde elektrik donanımına izin verdiği halde İstanbul'da elektrik kullanımına geçilememiş, bu nedenle tramvaylar dahi elektrik gücüyle işletilememiştir.[34]

Osmanlı döneminde yeraltı ve yerüstü enerji kaynaklarının işletilmesi, büyük çoğunlukla, gereken teknolojiyi ve işgücüne sahip olan yerli ve yabancı sermaye şirketleriyle yapılan anlaşmalarla gerçekleştirilmiştir.

Ülkemizde elektrik enerjisi, ilk defa, 1902 yılında İsviçre ve İtalyan ortaklı bir gurup tarafından, Tarsus'ta kurulan 60 kw'lık bir dinamodan üretilmeye başlanmıştır. Daha sonra, mevcut ekonomik, teknik, finansal ve insan gücü darboğazları da dikkate alınarak, yabancı şirketlere imtiyazlar verilerek tesisler yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak zaman içinde imtiyazlı şirket ve otoprodüktör tesisler yaygınlaşıp, güçlendikçe, şirketler anlaşmalara ve yasalara aykırı davranmaya başlamış, bunun sonucunda

---

[32] M. Rıfat Akbulut – Cem Sorguç, "Gazhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1994, s.378.

[33] İstanbul, İzmir, Selanik, Şam, Beyrut şehirleri Osmanlı Devleti'nin dış ticarette kullandığı önemli limanları barındırmaktadır. Bu şehirlerden ülkeye ciddi bir Avrupa sermayesi girmekte ve liman kentlerini geliştirmektedir. Yabancı şirketler öncelikle buralarda rıhtım, elektrik, havagazı, su, tramvay tesisleri kurarak işletmiştir. (Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994, s.87.)

[34] Osman Nuri Ergin, *a.g.e*, c.2, s.921.

çıkarılan bir yasayla bu tesisler kamulaştırılmış, satın alınan şirketler özel kanunlarla belediyelere bırakılmıştır. [35]

II. Meşrutiyetin (1908) ilanıyla birlikte elektrik kullanımına da bir serbestîyyet gelmiştir. İstanbul'da elektrikle aydınlatma imtiyazının verilmesi, havagazı ve tramvay işletmeleri imtiyaz sahiplerini tedirgin etmiştir. İstanbul'da havagazı ile aydınlatma imtiyazına talip olan Almanya hükümeti, çok daha önceden, elektriğin havagazını geri de bırakabilecek güçte olduğunu fark etmiş ve havagazı ile aydınlatma imtiyazını kaybetmemek uğruna İstanbul'un aydınlatılması için hazırladığı proje metnine elektrikle ilgili bir madde eklemiştir.[36]

Ortaya çıkan anlaşmazlıkların bir çözüme bağlanmasıyla elektrik enerjisi sektöründe, 10 Haziran 1910 tarihinde çıkartılan *"Menafi Umumiye Müteallik İmtiyaz"* ile İstanbul'da elektrik enerjisi üretimi ve dağıtımı hizmetlerini gerçekleştirmek için 1 Ekim 1910 tarihinde Sultan V. Mehmet Reşad başkanlığında toplanan hükümet onayıyla Macar Ganz Anonim Şirketi'ne 50 yıllık çalışma yetkisi verilmiştir.

Bir yıl sonra şirket, Banque de Bruxelles ve Banque Generale de Credit ile ortaklaşa olarak *Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ni* kurmuştur. Bu şirket sokak aydınlatmalarını *İstanbul Havagazı Şirket'i* ile birlikte yürütmüştür.[37]

Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin kurulmasından sonra, İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk termik santral olan Silahdarağa Termik Santrali'nin inşasına başlanmıştır. Ancak Haliç kıyısındaki Silahdarağa mevkiinde yapımına başlanan santralin inşası, Balkan Savaşları sebebiyle bir süre aksamıştır. Üstelik 28 Eylül 1913'de İstanbul'da meydana gelen sel felaketi de santral binasına önemli ölçüde zarar vermiştir. Tüm bu aksamalara rağmen santral, 11 Şubat 1914'te Dolmabahçe Sarayı ve tramvay hatlarına elektrik enerjisi sağlamada kullanılmıştır. Aynı yıl

---

[35] Ahmet Kızak, *Türkiye'de Enerji Sektörü İçinde Doğalgaz Sektöründe Kuyruk Modeli Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.2.

[36] *…Madde 8 Takdir eden mukavelename mucibince elektrik tenviratı dahi imtiyaza dahil olub eğer elektrik masarifi gaz ……. masarif-i istihsaliyesine tecavüz etmez ise hükümet-i seniyye elektrik tenviratı icrasına bizi icbar edebilecektir.* (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, Lef. 4, 21 B 1307 / 13 Mart 1890.)

[37] TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004, s.68.

İstanbul'un varlıklı ailelerinin evlerine elektrik verilmişse de umumun bu işten faydalanması 1920'li yılları bulmuştur.

Cumhuriyet döneminde, aydınlatma alanında, havagazının en büyük rakibi olan elektrik hızla gelişerek havagazının yerini almıştır. Havagazı daha çok ısınma, mutfak, şofben işlerinde kullanılır olmuştur. Bu durum ilerleyen yıllarda halka havagazı ve elektrik alanlarında hizmet veren şirketlerin birleşmesine yol açmıştır. 1939 yılında İstanbul'da ayrı ayrı hizmet veren kuruluşlar 3645 sayılı kanunla birleştirilerek bir merkezi teşkilât niteliğine kavuşturuldu. Böylelikle aralarında Havagazı işletmesinin de bulunduğu altı temel işletmeden meydana gelen İETT (İstanbul-Elektrik-Tramvay-Tünel,(Troleybüs) işletmesi İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak hizmete girdi.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOLMABAHÇE SARAYI VE GAZHANE

1.1. Dolmabahçe Sarayı ve Osmanlı'da Değişim Süreci

19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu tüm dönüşümler, İstanbul'un şehir dokusunda, nüfusun bileşiminde, iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirildiği meslek dallarının dönüşümünde, devletin merkez teşkilatını oluşturan kurumların değişiminde ve bu kurumları içinde barındıran şehir merkezi eksenlerinde incelenebilir. Başkent İstanbul, çeşitli açılardan, Osmanlı modernleşme hareketi seyrinin izlenebileceği bir değişim süreci yaşamıştır.[38]

Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile başlayan Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin uzun tarihindeki en önemli yenilik hareketidir. Batılılaşma hareketi Sultan Abdülmecid döneminde Tanzimat Fermanı ile yeni bir düzene ulaşmış, 18. yüzyılda olduğu gibi, padişahın kişiliğine göre biçimlenmemiş, bir devlet programı olarak belirmiştir.[39] Bu doğrultuda en kapsamlı değişiklikler İstanbul'da meydana gelmiş, şehir yepyeni bir görünüm kazanırken saray yaşamından, sıradan halkın gündelik hayatına kadar pek çok gelenek değişmeye başlamıştır. Bu durum, en çok mimari yapılaşmada kendini hissettirmiştir. İstanbul'un her yerinde kargir okullar, karakollar ve diğer resmi yapılar 19. yüzyılın mimari zevkini yansıtan yapılar olmuştur.[40]

Osmanlı hanedanı için Boğaziçi'nde yeni saraylar, birçok köşk ve kasır inşa edilmiş, yüksek rütbeli sivil ve askeri erkân, gayrimüslim zenginler, yabancı devlet temsilcilikleri de görkemli konaklar, sahilhaneler, yalılar yaptırma fırsatı elde etmişlerdir.[41] Bu akımın etkisiyle yapımına başlanılan Dolmabahçe Sarayı, zaman

---

[38] Beyrut, İzmir, Selanik gibi zengin liman şehirleri de İstanbul'la birlikte aynı değişim sürecine girdiler.(İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1999, s.253.)

[39] Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600 – 1908)", *Türkiye Tarihi*, c.3, İstanbul, 2000, s.371.

[40] Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul, 1996; Çelik Gülersoy, Dolmabahçe: *Çağlar Boyu İstanbul Görünümleri*, İstanbul, 1984.

[41] Necdet Sakaoğlu, "Abdülmecid", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, 1999, s.63.

içerisinde çeşitli padişahlar tarafından yaptırılan köşk ve kasırlarla dolmaya başlayan, Dolmabahçe[42] mesiregahında inşa edilmiştir.

Esasen Beşiktaş Sahil Sarayı'na[43] ait köşklerin yıkılmasıyla elde edilen bu alana, Dolmabahçe Sarayı'nın inşası emri Sultan Abdülmecid tarafından 1842–43 yıllarında verilmiştir.[44] Yeni sarayın, özellikle bu alanda, yapılmasını etkileyen faktörler arasında bu dönemde şehrin siyasi ve coğrafi sebeplere dayalı olarak sur dışı alanlara doğru genişlemesi yer almaktadır. Yeni kurulmakta olan mahalleler giderek Galata surları dışında yer alan Pera (Beyoğlu), Boğazkesen ve Cihangir'deki yerleşmelerle birleşip Dolmabahçe ve Beşiktaş'ın şehir içinde kalmasına yol açmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren, İstanbul'un içine girdiği değişim süreci sonucunda, Osmanlı başkentinin merkezi iş alanı biçimlenmiş, çift merkezli bir konuma dönüşmüştür.[45] Bu merkezlerden biri geleneksel olarak ticaret ve zanaat faaliyetlerinin yapıla geldiği Eminönü, Beyazıd ve Unkapanı üçlüsü, diğeri ise bunların karşısında yeni gelişmekte olan Karaköy ve Galata mevkileri olmuştur.

1845 yılında Haliç'in iki yakasının Karaköy – Eminönü meydanları arasında ikinci bir köprüyle bağlanması ticaret yaşamını olduğu kadar günlük yaşamı, öteden beri ayrı dünyalar olan Dersaadet ile Galata arasındaki farklılıkları da etkilemiştir. Yeni fonksiyonlar Beyoğlu ve Galata'da yoğunlaşırken[46], eski merkezde devam eden ekonomik faaliyetler de bu değişikliklere uyum göstererek ayakta kalmışlardır. Etnik ve dini açıdan gayrimüslimler yenidünyanın parçası olurken, Müslüman esnaf ve zanaatkârlar da eski merkezin civarında gelişerek serpilmiştir.[47] Hal böyle olunca yönetim merkezi olan sarayın da yer değiştirmesi kaçınılmaz olmuştur.

---

[42] Muhtemelen törenlere daha uygun bir alan oluşturmak için doldurulan koydan elde edilen topraklar sonraları "dolma bahçe" adıyla anılmış ve giderek bir has bahçeye dönüşmüştür. (Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1994, s.504.

[43] Süheyl Ünver, "Bir Beşiktaş Sarayı Vardı", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 10, İstanbul, 1967, s.10–13; Necla Arslan, "Beşiktaş Sarayı", *9, Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1995, s.185–196.

[44] Çeşitli dönemlerde eklenen yapılarla büyük bir sahil sarayı haline gelen Dolmabahçe yöresindeki yapılaşmayı sürekli olarak kullanmayı düşünen ilk padişah Sultan II. Mahmud'dur.

[45] İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, c.10, Sayı:2, 1977, s.95.

[46] Bankalar, bankerlik firmaları, sigorta şirketleri, ticarethaneler, Avrupa'dan ithal edilen lüks tüketim mallarını satan mağazalar, restoran, cafe, tiyatro gibi yeni kamu alanları Beyoğlu ve civarında yoğunlaşmıştır.

[47] Ayhan Aktar, "Şark Ticaret Yıllıklarında "Sarı Sayfalar": İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler, 1868 – 1938" , Toplum ve Bilim, Sayı:76, İstanbul, 1998, s.117 – 118.

Dolmabahçe Sarayı'nın gerek inşasında, gerekse iç ve dış süslemelerinin yapımında pek çok sanatçı çalışmıştır. Eserin ortaya çıkarılmasında hem Avrupalı hem de Osmanlı ustalarının emekleri vardır. Yeni ulaşılan belgelere göre, sarayın baş mimarının *Abdülhalim Bey*, mimar ağası ve bina emininin ise *Altunizade İsmail Zühdü Paşa* olduğu tespit edilmiştir.[48] İnşaat işlerinin başında ise son 400 yıldır tüm Osmanlı padişahlarının gözdesi olan Ermeni *Balyan*[49] ailesinin son ve en yetenekli temsilcileri *Garabet* ve *Nikogos Balyan* bulunmuştur. Balyanlar, bir yüzyıl boyunca Dolmabahçe Sarayı'ndan Nuruosmaniye Camii'ne ve Beylerbeyi Sarayı'na kadar onlarca binaya müteahhitlik yapmıştır. Bu aile yerel süsleme, oymacılık, camcılık gibi geleneksel sanatları yeni yapı teknikleri ile birleştirerek 19. yüzyıla özgü mimari bir tarz geliştirmiştir. Sarayın iç süslemeleri ise Paris opera binasının dekoratörü *Ch. Sechan* tarafından yapılmıştır.[50]

Sarayın bitiş tarihi ile ilgili olarak çeşitli ihtilaflar olsa da, o yılların gazetelerinden biri olan *Ceride-i Havadis*'te sarayın yapımı ve döşenmesinin 1856 yılında bitmiş olduğu ve Abdülmecid'in 7 Haziran 1856 günü Dolmabahçe Sarayı'na geçtiğini belirten bir yazı yayınlanmıştır.[51]

1.2. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Kuruluşu

19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen teknolojik yeniliklerin kaynağı Batı idi. Osmanlı Devleti teknolojik anlamdaki modernleşme çalışmalarını da Batı'dan alıyordu. Bu yüzyılda Osmanlı sanayileşmesinin ilklerini teşkil eden tesislerin çoğu, saray ihtiyaçlarını karşılamak için *Fabrika-i Hümayun*[52] sıfatı ile açılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin yapılması da tamamen bu sebeple, sarayın en önemli ihtiyaçlarından biri olan "aydınlanma" hizmetini yürütmek amacıyla, kurulmuştur.

---

48 TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, No: 28, *Dolmabahçe Sarayı*, İstanbul, 2005, s.18–19.

49 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.

50 Çelik Gülersoy, *Dolmabahçe*, İstanbul, 1984, s.38; Deniz Esemenli, *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, İstanbul, 2002, s.61; Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, İstanbul, 1990, s.116- 157; Afife Batur, "Dolmabahçe Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1993, s.89.

51 Ceride-i Havadis, nr.789, 7 Şevval 1272/11 Haziran 1856.

52 Feshane-i Hümayun, Hereke Fabrikası, Beykoz İncirköy Seramik ve Cam Fabrikası gibi tesislere *Dolmabahçe Gazhanesi* de eklenmiştir.

Maden kömürünün ısıtılarak çeşitli işlemlerden geçirilmesi sonucu elde edilen havagazı, Avrupa'da ilk olarak 1807 yılında, Londra'da bir caddenin aydınlatılmasında kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bu yöntemle aydınlanmanın gerçekleşebilmesi ise; Batı'da kullanımından yaklaşık 46 yıl sonraya, Sultan Abdülmecid dönemine rastlamaktadır. Sultan Abdülmecid, beş milyon lira sarfıyla Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirdiği zaman, sarayın aydınlatılabilmesi için bir de gazhane inşasına lüzum görülmüş ve bu maksatla *Dolmabahçe Gazhanesi* yaptırılmıştır.[53]

Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla, eski saray ahırlarının arka kısmına, bugünkü İnönü Stadı'nın bulunduğu alana inşa edilen Dolmabahçe Gazhanesi yeni teknolojiyi Osmanlı topraklarına taşıyan ilk gazhanedir.

Eldeki çeşitli kaynaklardan yola çıkarak Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretim muhtevasını göz önüne alıp, yerleşim merkezlerinden uzakta ve etrafı yüksek duvarlarla çevrili olarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Üretim binası ve yakınında bulunan ek binaların yanmaya müsait malzemeden inşa olunmamasına dikkat edilmiştir. Bu binaların havalandırılması yeterli genişliğe sahip sayısız pencereler vasıtasıyla sağlanmıştır. Fabrika içerisinde, maden kömürünü kırarak ocaklara atılmasını sağlayan kırıcı makine, yüksek ısıya dayanıklı iç yüzeyi kalın tuğlalarla örülmüş fırın, ısıtılmış kömürden elde edilen gazı emmek için tulumbalar, sıcak gazı soğutmak için su havuzları, gazı arıtacak özel makineler, ölçüm yapacak sayaçlar ve havagazının depolanmasını sağlayacak gazometre yer almıştır. Üretilen havagazının damıtma ve arıtma işlemleri ise fabrikanın merkezine doğru, uygun havalandırma şartlarının bulunduğu yerde yapılmıştır.

Gazometre ve havagazı kazanlarının daldırılacağı havuzlar hiç su sızdırmayacak şekilde su kirecinden yapılmış harçla sıvanarak hamam tuğlasından, saç ve dökme demirden inşa edilmiştir. Gerek havagazı üretimine mahsus fabrika ve gerekse diğer teçhizat, çağın teknolojisine paralel olacak şekilde, en kaliteli malzeme kullanılarak düzenlenmiştir. Havagazı üretimi esnasında kullanılan ve üretim sonrasında oluşan amonyaklı suların, katranın muhafazası için de sızdırmayan kapalı sarnıçlar yapılmıştır.

---

[53] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2593.

Kuruluşundan sonraki yıllarda, yakın çevresindeki genel ve özel aydınlatma işini de üstlenmiş olan gazhane, üretim fazlası havagazını, dökme demirden yapılıp yeraltına döşenen borular sayesinde müşterilerine ulaştırmıştır. Bu boruların en ağır araçların yükünü kaldırabilecek vasıfta olmasına özen gösterilmiştir. Havagazı borularının herhangi bir tehlikeye yol açmaması için, yolun asgari yetmiş beş santim derinliğine döşenmesine dikkat edilmiştir.[54]

Yollara yerleştirilen fenerler kolayca görünebilecek ve okunabilecek şekilde numaralandırılmıştır. Sokak fenerleri çok dikkatli bir biçimde korunmuş, iç ve dış aksamı sıkça yıkanarak temizlenmiştir. İki yılda bir ise bakım ve onarımdan geçirilerek belirlenen renkte yağlı boya ile boyanmıştır.

İngiltere'den getirtilen teknoloji ile kurulan bu tesis şehirleşmenin de önemli bir unsuru olmuştur. Barutçu başı Hoca Ohannes Bazergan[55] aracılığıyla İngiltere'den getirtilen gaz takımlarının bedeli 4.720 kese[56] tutmuş ve bu bedel Maliye Hazinesi'nden karşılanmıştır.[57]

Yaptığımız araştırma sonucunda gazhanenin ilk yıllarına ait detaylı bilgilere ulaşamadık. Osmanlıların bu dönemde dünyadaki gelişmeleri doğru algılayıp, değerlendirebilecek nitelikte bir aydın sınıfa sahip olmayışı, her türlü tesisin kuruluşunda yurtdışına başvurulmasını zaruri kılmıştır. Devlet, 19. yüzyılın ortalarına kadar yalnız gelişen teknolojileri değil, bunları kullanmayı öğretecek kimseleri ve hatta bunları kullanacak olanları da birlikte ithal etmek zorunda kalmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi için de bu durum ihtimal dahilindedir.

İnşası ve ilk yılları Hazine-i Hassa Nezareti[58] denetiminde olan Dolmabahçe Gazhanesi 1874 yılında, verdiği hizmet gereğince ve yurtdışında faaliyet gösteren

---

54 Ergin, *a. g. e*, s.2604, 2606.

55 *Barutçubaşı Hoca Ohannes* Osmanlı sanayi tesislerinin yönetim ve kontrolüne uzun süre sahip olan Gregoryan Ermeni Cematine mensup *Dadian* ailesinden Arakel Dadian'nın oğludur. (Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s.53 – 55.)

56 Belli bir miktar parayı belirten tabirdir. Kise yazılır, kese denilirdi. Zaman içerisinde ve paranın rayicine göre değişen bir kese akçenin değeri, nihayet beş yüz kuruşta karar kılmıştır. (Mehmet Zeki Pakalın, "Kese", *a.g.e*, c.2, s.248.)

57 BOA, C.SM, nr.5785, 26 R 1265 / 21 Mart 1849; BOA, A.AMD, nr.24/47, 29 Z 1266 / 5 Kasım 1850.

58 Padişahların şahsi varidat ve masarifine ait işlerle alakalı bulunan teşkilatın adıdır.

emsali gazhanelerin belediyelerin denetiminde bulunması sebebiyle *Şehremaneti*'ne[59] devredilmiştir.[60] Böylece üretim fazlası havagazının daha geniş mekânlara ulaştırılarak şehir aydınlatmasında kullanılması da kolaylaşmıştır. İlerleyen yıllarda Dolmabahçe Gazhanesi, Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli taraflarının aydınlatılması için kullanılmıştır.[61]

1.3. Dolmabahçe Gazhanesi'nin İşletilmesi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin devlet sarayları gibi önemli binalara aydınlatma hizmeti vermesi, buranın, uzunca bir süre devlet tarafından idare edilmesi sonucunu doğurmuştur. Gazhanenin işletmesini, sırasıyla, Hazine-i Hassa İdaresi, Şehremaneti İdaresi, Tophane-i Amire İdaresi, tekrar Şehremaneti İdaresi yapmış; daha sonra gazhane idaresi, özelleştirilerek, "Dersaadet, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi"ne devredilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin ilk özelleştirme teşebbüsü, 50 yıl sürecek bir sözleşmeyle, 17 Şubat 1914 yılında gerçekleşmiştir. Ne var ki kısa süre sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, gaz üretim ve dağıtım işlerinin bir süre için de olsa aksamasına sebep olmuş, sözleşmede geçerli olan imtiyaz maddeleri yürürlüğe koyulamamıştır. Savaş yıllarının sona ermesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devlet'i kurulmuş ve yeni hükümetle ek bir mukavele imzalanmıştır. Böylelikle Dolmabahçe Gazhanesi imtiyazı devam etmiş, Dersaadet Beyoğlu – Yeniköy Daireleri Türk Anonim Gaz Şirketi kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, aydınlatmada kullanılan, havagazının yerini hızla elektriğin alması yeni kurulan gaz şirketini çeşitli zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Zamanla havagazının aydınlatmadan ziyade ısınma, mutfak, şofben gibi alanlarda kullanılmaya başlanması şirket yatırımlarını bu alanlara kaydırmıştır.

---

[59] İstanbul'da çağdaş belediyecilik anlayışının gelişmesi ve o güne kadar şehir hizmetlerinde etkin olan İhtisab Nezareti'nin lağvedilmesiyle ortaya çıkan kuruluştur. 1855 tarihli Şehremaneti Nizamnamesi'ne göre, şehremaneti, İstanbul halkının temel ihtiyaç maddelerini sağlamak; narhı düzenlemek; yol ve kaldırımları yapmak; Şehrin temizlik işlerine bakmak; çarşı pazarı denetlemek ve eskiden İhtisab Nezareti'nce toplanan devlet vergi ve resimlerini hazine adına toplamakla yükümlüydü. (Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul, 1994, s.147,148.)

[60] BOA, İrade Dâhiliye, nr. 682/47530, 24 S 1291 / 12 Nisan 1874; ayrıca bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2594.

[61] BOA, Y.PRK. HH, nr.24/19, 18 Ş 1308 / 29 Mart 1891.

1955 yılına kadar faaliyetlerini devam ettiren şirket, İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi sırasında, Belediye Meclisi'nce alınan kararla Kâğıthane ile Silahtar arasındaki Poligon mevkiine nakledilmiştir. Poligon Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesi'nin tümüyle nakledilmesinden meydana gelmiştir. Bu gazhanenin tamamlanıp hizmete girmesiyle 15 Ağustos 1960 tarihinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretimi tamamen durmuştur.[62]

Şimdi Dolmabahçe Gazhanesi'ni işleten kurum ve kuruluşları sırasıyla inceleyelim.

1.3.1. İşletme İmtiyazına Sahip Olan Kurum ve Kuruluşlar

1.3.1.1. Hazine-i Hassa Nezareti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1853–1874)

Dolmabahçe Gazhanesi'nin inşası Hazine-i Hassa Nezareti denetiminde yapılmıştır. Gazhane, öncelikli olarak devlet saraylarının ihtiyacına binaen inşa edildiği için, kuruluşundan Şehremaneti'ne devrine kadar geçen sürede, Hazine-i Hassa Nezareti tarafından idare edilmiştir. Ancak gazhanelerin verdiği hizmetin beledî nitelik taşıması, yani aydınlatma hizmetinin belediyelerin uhdesinde bulunması, tesisin Şehremaneti idaresine geçmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu sebeple yayınlanan bir genelge ile Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresi Şehremaneti'ne terk edilmiştir.[63]

Öte yandan gazhanenin fabrikalarında oluşan üretim fazlası gaz ile sokak aydınlatılması yapılmaya başlanmıştır. İlk defa, Sultan Abdülmecid'in emri ile Dolmabahçe Gazhanesi'nden Galatasaray'a, havagazı boru hattı çekilmesiyle sağlanan sokak aydınlatması, 1857 yılında Ağa Cami ile Galatasaray arasında sokaklara yerleştirilen lambalara havagazı verilmesiyle devam etmiştir.

İlerleyen yıllarda Pera'nın varlıklı ailelerinin konutlarına havagazı tesisatı yaptırmak için Şehremanetine başvurmaları yeni gazhanelerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Yeni bir gazhanenin yapımı ise ancak Hazine-i Hassa Nezareti'nin desteği ile mümkün olabilecektir. Hazineyi yeni bir masraftan kurtarmak ve gazhanenin daha

---

[62] R. Sertaç Kayserilioğlu-Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, c.I, İstanbul, 1999, s.69.

[63] BOA, İrade Dâhiliye, nr. 682/47530, 24 S 1291 / 12 Nisan 1874.

geniş kitlelere hizmet vermesini sağlamak amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresi el değiştirmiştir.

Bu sırada çok önemli bir husus şart koşulmuştur. Gazhanenin hizmet kapsamı üzerinde belirleyici bir rol üstlenmesini sağlayacak olan bu şarta göre: Hazine-i Hassa'nın gazhane için öteden beri bir hayli masraf yapmış olması sebebiyle devlet saraylarının aydınlatılması için gerekli olan havagazının ücretsiz temin edilmesi istenmiştir.

Devlet saraylarının ücretsiz aydınlatılması hususu ilerleyen yıllarda yapılacak her türlü aydınlatma teklifinde, umumi tenvirat için hazırlanan projelerde ve bu konu ile ilgili imzalanan sözleşmelerde hep gündeme getirilmiştir.

Gazhane, bu dönemde, Çırağan Sarayı'nın[64] aydınlatma ihtiyacına da yönelik çeşitli harcamalar yapmıştır. Şehremaneti idaresi, Dolmabahçe Gazhanesi'nin devir teslimi sırasında, gazhanenin bu harcamalarına da karşılık gelmek üzere bir defaya mahsus *on dört yük*[65] *on yedi bin yedi yüz doksan beş kuruş* (1.417.795 Kuruş) ödemiştir.[66]

1.3.1.2. Şehremaneti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1874–1890)

Dolmabahçe Gazhanesi, ilk olarak 1874 tarihinde, devlet saraylarına ücretsiz aydınlatma hizmeti de vermek şartıyla, Şehremaneti idaresine geçmiştir. Gazhanenin Şehremaneti idaresindeki dönemi en parlak yılları olmuştur. Hizmet verilen alan genişletilmiş, abone sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir.

1886 yılında artan talepleri karşılayabilmek için merkezi İngiltere'de bulunan *Kastel Lata Fabrikası*'ndan, 99 İngiliz tonu, dökme boru sipariş edilmiştir. Yeni havagazı boruları, nakliye masrafı fabrikaya ait olmak üzere, Dersaadet gümrüğüne

---

64 Çelik Gülersoy, *Çerağan Sarayları*, İstanbul, 1992, s.66 – 70; Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, İstanbul, 1990, s.174 – 181.

65 Yüz bin akçe yerinde kullanılır tabirdir. Milyon milyar tabirleri Avrupalılarla sıkı temaslardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Tanzimat'tan çok sonralara kadar *kese* ve *yük* tabirleri kullanılmıştır.(Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, s.639.

66 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 5, İstanbul, 1995, s.2595.

teslim edilmiştir. Şehremaneti idaresi, geçmiş yıllara göre daha uygun bir fiyata satın almış olduğu havagazı boruları için gümrük vergisinden[67] muafiyet talep etmiştir.[68]

Aynı yıllarda gazhane için yurtdışından ithal edilerek getirtilmekte olan kömür ve diğer malzemeler için de gümrük vergisi muafiyeti söz konusu olmuştur. Yeni havagazı boruları Galata, Beyoğlu[69], Beşiktaş ve Ortaköy'de birçok sokağa döşenmiştir. Bununla beraber yine Beşiktaş'ta yeni bir caddeye konulmak üzere, Paris'ten, sokak fenerleri sipariş edilmiştir.[70]

Sokakların aydınlatılmasında atılan bu adımlar özellikle geceleri şehir güvenliğini sağlamak yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmesini sağlamıştır. 1883 yılında Mecidiye Karakolu'nun havagazıyla aydınlatılabilmesi amacıyla girişimlerde bulunulmuştur.[71]

Yıldız Sarayı'ndan Beşiktaş'a kadar olan cadde üzerindeki fenerler ile Dolmabahçe Sarayı'ndan Ihlamur Köşkü'ne giden yol üzerinde bulunan fenerler son model fenerlerle değiştirilmiştir.[72] Bu yıllarda fenerlerin içinde bulunan havagazı gömleğinden daha etkili ve uzun süreli istifade etmek üzere Avrupa'da yeni teknolojiler geliştirilmiştir. Gazhane idarecileri hiç zaman kaybetmeden yeni gelişmeleri yakından takip etmişlerdir.[73] Buradan yola çıkarak gazhanenin hiçbir masraftan kaçınmayarak ciddi bir ıslahat girişiminde bulunduğunu söyleyebiliriz. Aynı yıl gazhanenin hizmet verdiği alan biraz daha genişletilmiş, Cağaloğlu Caddesi ile Yerebatan Mahallesi havagazıyla aydınlatılmaya başlanmıştır.[74]

---

[67] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı eserinin 2. cildinde *"Memâlik-i Osmâniyye'de sanâyi u ticâretin hâl-i hazırdaki tedennisine başlıca sebep; devletin gümrük resmini diğer hükümetler gibi istediği tarzda tarh u tahsil edememesinden ibaret olduğundan iktisadi inhitatımızın en büyük âmili resmi gümrükdür…"* tespitinde bulunmuştur.

[68] BOA, DH. MKT, nr. 1431/27, 18 L 1304 / 10 Temmuz 1887.

[69] BOA, Y.PRK. AZJ, nr. 13/69, 29 Z 1305 / 6 Eylül 1888.

[70] BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 69/4083, 16 L 1301 / 9 Ağustos 1884.

[71] BOA, Y.PRK. ZB, nr. 2/27, 1 R 1300 / 9 Şubat 1883; BOA, ZB, nr. 77/18, 11 Aralık 1302 / 23 Aralık 1886.

[72] BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 77/ 4543, 15 M 1303 / 24 Ekim 1885.

[73] Bu yıllarda Avrupa'da yeni bir havagazı gömleği tipi icat edilmiştir. Yenileri daha tasarruflu gaz harcadığından eski sistemle çalışanlar hızla terk edilmeye başlanmıştır. Freiherr Carl Auer von Welsbach isimli bir kimyacı tarafından geliştirilen bu gömlekler sayesinde şuana kadar kullanıla gelen diğer aydınlatma kaynaklarından çok daha yüksek kapasiteli hizmet alınmıştır. Bakınız Ekler fotoğraf no: 15, http:/berliner-verkehrsseiten.de/gaslaternen/ask.html.

[74] BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 80/4749, 22 C 1303 / 28 Mart 1886.

1874 tarihinden sonra Şehremaneti, gazhaneyi temelden ele alarak, ıslahat ve tamirat[75] çalışmalarına girişmiştir. Islahat çalışmaları kapsamında birçok yeni araç gereç alınmış ve gelişen tekniklerden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Dolmabahçe Gazhanesi'nin yeni teknoloji ile donatılması ve iyileştirilmesine yönelik raporlar hazırlanmıştır.[76] Yeni inşa edilmekte olan Çırağan Sarayı'nın havagazı ile aydınlatılabilmesi için alt yapı hazırlıklarına başlanmıştır.[77]

Şehremaneti idaresinde bulunan Dolmabahçe Gazhanesi 1887 yılı itibariyle:

Devlet Sarayları için	41.929.540 gram (?)
Resmi kurumlar ve halka satmak için	31.002.460 gram (?)
Sokak aydınlatması için	25.000.000 gram (?)

olmak üzere **Toplam:** **97.932.000 gram (?)** havagazı üretmiştir.

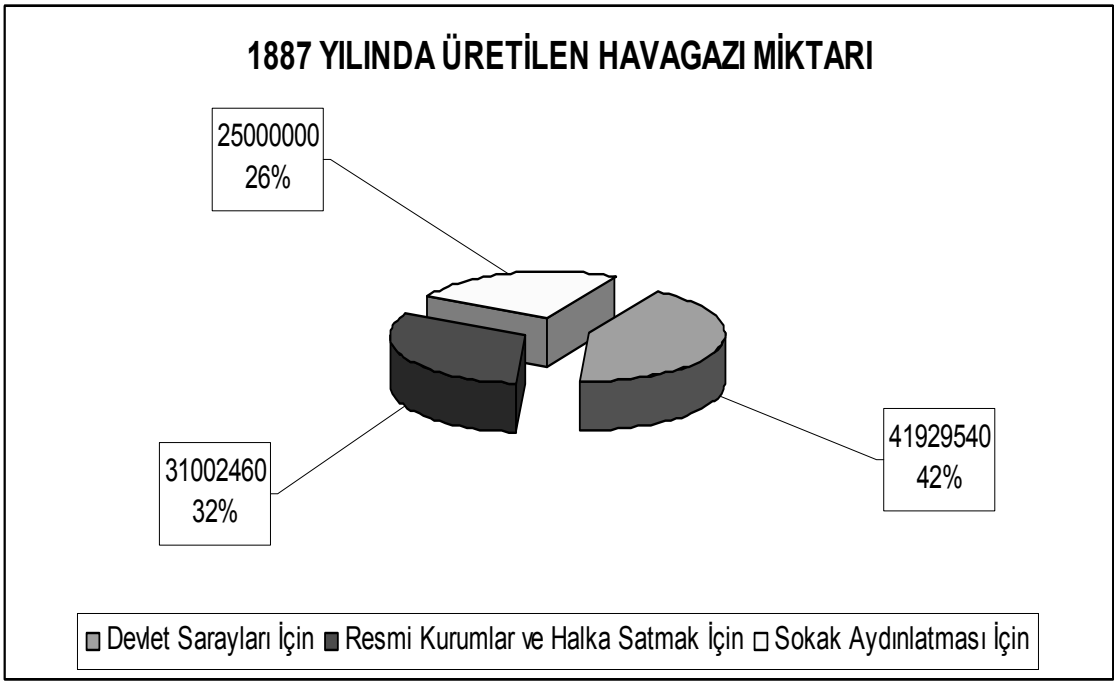

[75] BOA, YA. HUS, nr. 164/101, 17 C 1297 / 27 Mayıs 1880; BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 68/3989, 5 B 1301 / 1 Mayıs 1884.
[76] BOA, Y.PRK. ŞH, nr. 3/5, 29 Z 1305 / 6 Eylül 1888.
[77] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 5, İstanbul, 1995, s.2594–2595.

1888 yılında ise Dolmabahçe Gazhanesi fabrikalarında üretilen havagazı miktarında artış gözlemlenmiştir. Şöyle ki **1888** yılında:

Devlet Sarayları için	62.260.460 gram (?)
Resmi kurumlar ve halka satmak için	31.050.460 gram (?)
Sokak aydınlatması için	24.945.180 gram (?)

olmak üzere **Toplam:** **118.256.100 gram (?)** havagazı üretimi gerçekleşmiştir.[78]

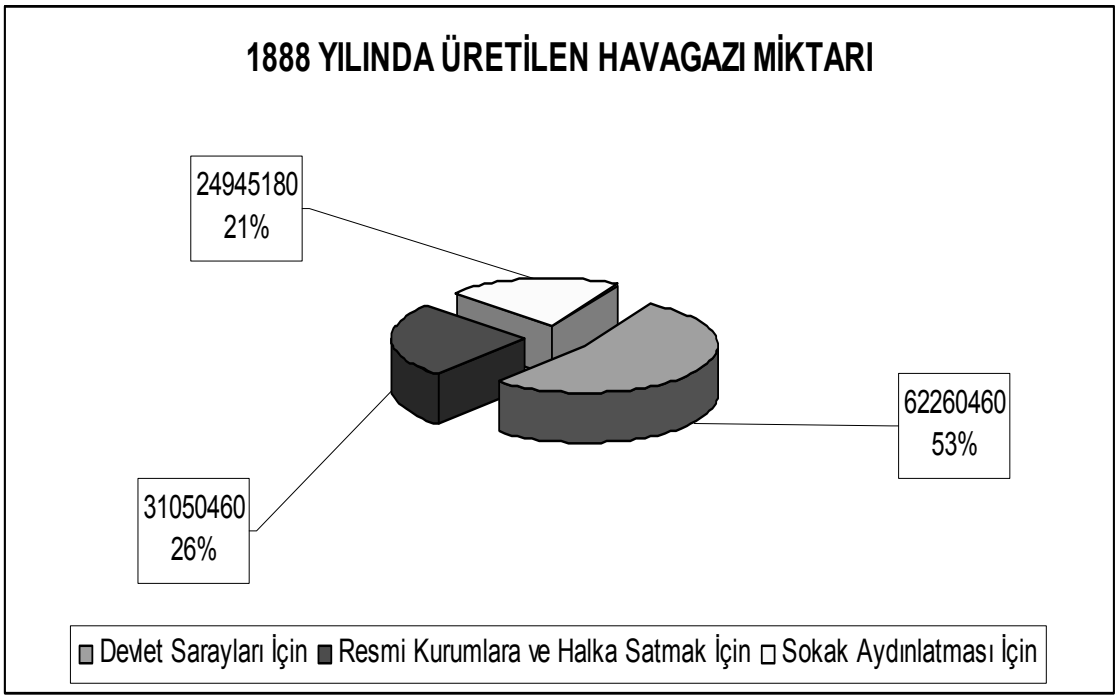

Her iki yılda da devlet sarayları için üretilen gaz miktarının sair yerler için üretilen miktardan fazla olması, Dolmabahçe Gazhanesi'nin, temel kuruluş gerekçesi olan devlet sarayları ve bunlara bağlı bulunan diğer yapı topluluğunu aydınlatma görevini, ilerleyen yıllarda da yürütmekte olduğunu göstermektedir.

[78] BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 1, s.1, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

Bu dönemde dikkatimizi çeken başka bir husus ise gazhane adına alınan malzemelerin, Osmanlı vatandaşı gayr-ı müslim tüccarlar vasıtasıyla yurtdışından getirtilmesi sorunu olmuştur. Söz konusu aletlerin İngiltere[79] gibi Avrupa ülkelerinden ithal edilmesi, devleti, çeşitli arayışlara sevk etmiştir.[80] Örneğin yerli sanayi geliştirmek ve ithalat sebebiyle yurtdışına para akışını engellemek amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi'nin ihtiyaç duyabileceği dökme demir boruların Tophane-i Amire'ye bağlı Mekteb-i Sanayi[81] tarafından üretilmesi düşünülmüştür.[82]

1.3.1.2.1. Şehremaneti İdaresinde Bulunan Gazhanenin Hesap Cetveli

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti idaresinde bulunduğu son yıllarda ürettiği havagazı miktarında bir artış yaşanmışsa da gazhaneye ait gelir gider hesaplarını incelediğimizde gelir kalemleri ve gider kalemleri arasında belli bir açığın oluştuğu görülmüştür.

Gazhanenin, 1887 yılına ait gelir dökümüne göre:

GELİRLER:

Resmi Kurumlar ve Halka Satılan Gaz	1.551.123	Kuruş
Satılan Kok Kömürü Bedeli	236.052,5	Kuruş
Tamirat ve Eşya Bedeli	154.404,5	Kuruş
Satılan Gaz Boyası Bedeli	25.594	Kuruş
Toplam:	**1.967.174**	**Kuruş**

kazancı oluşmuştur. Aynı yılın harcamaları ise **2.339.335 Kuruş** tutmuştur.

---

79 BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 53/2967, 14 Ra 1298 / 14 Şubat 1881; BOA, İrade Dâhiliye, nr. 836/67223, 23 L 1298 / 8 Eylül 1881; BOA, DH. MKT, nr. 1431/ 27, 18 L 1304 / 10 Temmuz 1887.

80 BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 44/2967, 15 R 1298 / 17 Mart 1881; BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 44/2971, 20 R 1298 / 22 Mart 1881.

81 Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s.115 – 124.

82 BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. /3664, 16 Ra 1300 / 25 Ocak 1883.

GİDERLER:

Memurların Maaş Tutarı	242.797 Kuruş
İşçilere Verilen Ücret Tutarı	417.385 Kuruş
İşçilerin Ta'yinât[83] Tutarı	25.957 Kuruş
Mutelif Masraflar Tutarı	18.852 Kuruş
Mefruşat	1.950 Kuruş
Kırtasiye vesaire Tutarı	2.175 Kuruş
Kömür Nakliyesi Bedeli	45.234 Kuruş
Satın Alınan Kireç Bedeli	61.765 Kuruş
Tamirat masrafları vesaire	119.469 Kuruş
Satın Alınan Kömür Bedeli[84]	1.346.750 Kuruş
Kabataş'ta Bulunan Kömür Ambarlarının Masrafları	57.000 Kuruş
Toplam:	**2.339.335 Kuruş**

Bu cetvele göre gelirler ve giderler arasında **372.161 Kuruş**'luk bir açık oluşmuştur.[85] İlerleyen yıllarda, oluşan bu açık kapatılamamakla beraber gelirler ve giderler arasındaki fark artarak yaklaşık iki katına ulaşmıştır. Bu durum Dolmabahçe Gazhanesi için aşılması gereken yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Gazhanenin, 1888 yılına ait gelir dökümü incelendiğinde ise:

GELİRLER:

Resmi Kurumlar ve Halka Satılan Gaz	1.552.514 Kuruş
Satılan Kok Kömürü Bedeli	175.696 Kuruş
Tamirat ve Eşya Bedeli	144.392,5 Kuruş
Satılan Gaz Boyası Bedeli	23.291 Kuruş
Toplam:	**1.905.794 Kuruş'a**

ulaşmıştır. Aynı yılın harcamaları ise **2.554.858 Kuruş** tutmuştur.

---

[83] Maaştan başka verilen yiyecek, erzak. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2001, s.1042.)

[84] 1887 yılında 13.500 ton kömür kullanılmıştır. Kömürün beher tonu için 17,5 Şilin ödenmiştir.

[85] BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 1, s.1, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

GİDERLER:

Memurların Maaş Tutarı	241.931,5 Kuruş
İşçilere Verilen Ücret Tutarı	411.388,5 Kuruş
İşçilerin Ta'yinât Tutarı	5.999 Kuruş
Mutelif Masraflar Tutarı	19.749,5 Kuruş
Kırtasiye vesaire Tutarı	2.859,5 Kuruş
Kömür Nakliyesi Bedeli	47.610,5 Kuruş
Satın Alınan Kireç Bedeli	51.362,5 Kuruş
Tamirat masrafları vesaire	131.710 Kuruş
Satın Alınan Kömür Bedeli[86]	1.585.147 Kuruş
Kabataş'ta Bulunan Kömür Ambarlarının Masrafları	27.000 Kuruş
Toplam:	**2.554.858 Kuruş**

1888 yılının gelir ve gider hesapları arasında **648.964 Kuruş**'luk bir açık meydana gelmiştir.[87] Gazhane idaresi hesaplarda oluşan açığı kapatmak için çeşitli çareler aramış, gazhane işletmesine borcu bulunan müşterilerinden alacaklarını toplamaya çalışmıştır.

Şehremaneti idaresinde bulunan gazhanenin ıslah edilme ihtiyacına yönelik birçok belge ve ifadeye rastlanılmıştır. Ancak işletme gider ve gelirleri arasında meydana gelen dengesizlik bize gazhanenin pek de kâr eden bir kuruluş olmadığını düşündürmektedir. Bunda Şehremaneti'nin Dolmabahçe Gazhanesi'ne bakış açısı veyahut ta Şehreminliğinin gazhaneden beklentileri etkili olmuştur. Nitekim emanet, şehrin aydınlatılması görevini ifa için kurulmuş bir fabrikanın kazancından istifade etmenin uygun olmayacağı[88] prensibi ile hareket etmektedir.

---

[86] 1888 yılında 14.726 ton kömür kullanılmıştır. Bunun 8900 tonu 17,5 Şilin ve 5826 tonu 21 Şilin üzerinden alınmıştır.

[87] BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 1, s.2, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

[88] BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 4, Lef. 6, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

1.3.1.3. Tophane-i Amire İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1890–1913)

Dolmabahçe Gazhanesi Şehremaneti'ne devrinden 16 yıl sonra 1890 yılında Tophane-i Amire idaresine geçmiştir. Gazhaneyi kısa sürede çok daha iyi işleyebileceği bir düzene sokma ve hizmet alanını genişletme düşünceleri, idarenin el değiştirmesinde rol oynayan önemli faktörlerdendir. Nitekim gazhanenin gelir ve gider kayıtlarının incelenmesi sonucunda işletmenin maddi sıkıntılar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun bertaraf edilebilmesi için gazhanenin yeni teknolojiye sahip alet edevatla donatılması gerekmektedir. Bu sebeple Avrupa'dan bir gazcı ustası ve bir mühendisin getirtilmesine ve yurtdışından gelen elemanların yapacağı tespitler neticesinde ıslahat çalışmalarının başlatılmasına karar verilmiştir.[89]

Dolmabahçe Gazhanesi'nin devrinden sonra tüm gelir giderlerinin Tophane idaresine ait olması ve saray-ı hümayunlar ile kışlalar ve diğer resmi dairelerde yakılacak gazların bedelinin, ait olduğu dairelerden her ay peşin olarak ödenmesi şartıyla Mart 1890 tarihinde devir teslim işi gerçekleşmiştir.[90]

Tophane-i Amire, gazhaneyi herhangi bir bedel ödemeksizin, teslim almıştır. Bu sebeple Şehremaneti'nin, idaresi süresince, gazhane için yaptığı masraflar karşılanmamış ve bu durum ileriki yıllarda iki kurum arasında çeşitli ihtilafların çıkmasına sebep olmuştur.

Esasen Tophane-i Amire top, tüfek, kurşun gibi askeri teçhizat üretmekle yükümlüdür. Zaptiye Nezareti kuruluncaya kadar İstanbul'da Tophane, Galata, Beyoğlu ve civarının asayişinden de sorumlu olmuştur. Gazhane'nin, Tophane-i Amire idaresine geçmesinde, kuruluşundan sonraki yıllarda bu bölgelere de aydınlatma hizmeti sunması etkili olsa gerek.

1887 ve 1888 yıllarına ait veriler incelendiğinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin zarar etmekte olan bir işletme vasfı taşıdığı aşikârdır. Hal böyle iken Tophane-i Amire'nin işletmeyi devralması, Tophane-i Amire'yi elindeki mevcut bütçeyle iki kurumu idare etmek zorunda bırakmıştır. Bu sebeple Tophane fabrikaları sıkıntıya düşmüş ve

---

[89] BOA, Y.MTV, nr. 58/26, 13 C 1309 / 14 Ocak 1892; Kuruluşunun üzerinden 36 yıl geçmiş olmasına rağmen gazhanenin bakım ve onarımı için gerekli mühendis, usta ve işçilerin halen daha yurtdışından celp edilmek zorunda olunması hayli dikkat çekici bir durumdur.

[90] Osman Nuri Ergin, , *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 5, İstanbul, 1995, s.2595.

kurumun asli görevi olan silah ve top üretimi sekteye uğramıştır. Öte yandan bahsi geçen ekonomik sıkıntılar uzun süre gazhane çalışanlarının da ücret almasını engellemiştir.[91] İlerleyen yıllarda Tophane-i Amire idaresi mevcut bütçesi sebebiyle işletmeyi düzenli çalıştırabilmekte zorlanmıştır. Nitekim Kabataş'ta bulunan gazhanenin kömür deposundan, gazhaneye kömür naklettirmekte bile sıkıntı yaşamıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'ne kömür nakleden hamallar aldıkları ücreti az bularak kömürün taşınmasını engellemişler ve bu sebeple haklarında bir soruşturma açılmıştır.[92]

Zamanla gazhane'nin tekrar Şehremaneti'ne devri gündeme gelmiş ve her devir teslim sırasında öne sürülen gazhanenin yenilenmesine yönelik istekler yinelenmiştir. Umumi aydınlatma işlerinin, genel anlamda, Şehremaneti'nin sorumluluğu altında bulunması ve havagazı ile aydınlanma hizmetinden yararlanmak isteyenlerin öncelikle Şehremaneti'ne başvurmaları gazhanenin tekrar Şehremaneti'ne devrini zorunlu kılmıştır. [93]

1.3.1.3.1. Şehremaneti ile Tophane-i Amire Arasındaki İhtilaflar

Dolmabahçe Gazhanesi idaresinin Şehremaneti'nden Tophane-i Amire'ye devri sırasında iki kurum bazı konularda anlaşamamıştır. Aradaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla çeşitli yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bilindiği üzere Şehremaneti, kendi idaresi döneminde, Dolmabahçe Gazhanesi adına gerek tamirat ve tadilat işleri için gerekse ıslahat ve şebeke genişletme çalışmaları için bir hayli masraf yapmıştır. Ancak devir teslim sırasında yapılan sözleşme Şehremaneti'nin harcamalarının karşılığını almasını engellemiştir. Bu sebeple dönemin Şehremini Rıdvan Paşa[94], hükümete yığınla başvuruda bulunmuş, fakat olumlu bir cevap alamamıştır.[95]

Gazhanenin Tophane-i Amire'ye devredilmesindeki temel sebep, bu kurumun, yapılması gereken ıslahat faaliyetlerinde daha başarılı olacağına inanılması olmuştur.[96]

Ancak kurumun, yapılan anlaşma gereği, verdiği aydınlatma hizmeti karşılığında alması gereken ücreti, özellikle devlet daireleri ve belediye idarelerinden,

---

91 BOA, Y.PRK. ASK, nr. 133/47, 10 Ca 1315 / 7 Ekim 1897.
92 BOA, ZB, nr. 56/76, 14 A 1324 / 27 Ağustos 1908.
93 BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891.
94 Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul, 1996, s.171–182.
95 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 5, İstanbul, 1995, s.2596.
96 BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/21, 24 Ca 1307 / 16 Ocak 1890.

toplayamaması ekonomik sıkıntılar meydana getirmiştir. Ekonomik sıkıntılar, hem planlanmakta olan ıslahat girişimlerinin önünde önemli bir engel hem de Şehremaneti ile Tophane arasında ikinci bir ihtilaf konusu olmuştur.[97]

1890 yılının Mart ayında Tophane idaresine geçen gazhane, kışlalar, devlet daireleri ve sokaklarda yakılan gazın bedelini, ait olduğu kurumdan, almak üzere bir tarife düzenlemiştir. Hatta kullanılan havagazı bedelinin her ay peşin olarak ödenmesi durumunda gaz fiyatı üzerinde belli bir tenzilat yapmayı bile taahhüt etmiştir. Ne var ki Şehremaneti idaresi, devir teslimden sonra gaz fiyatlarında herhangi bir artış olmamasına rağmen, gaz ücretinin yüksek olduğunu iddia ederek sokaklarda yakılan gaz ücretini ödememiştir.[98]

Tophane-i Amire aradaki açığı kapatmak ve aydınlatma hizmetini sekteye uğratmamak amacıyla kendi bütçesinden harcama yapmaya devam etmişse de ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Tophane sahip olduğu bütçe ile hem asli görevini yerine getirmekte hem de gazhanenin ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmıştır. Şehremaneti'ne, biriken borcunu ödemesi yönünde, götürülen teklifler kurum tarafından *"...memleketin tenvirine mahsus bir fabrikanın hâsılatından istifade caiz olamayacağı ve gaz fiyatında tenzilat yapılması..."* mazeretiyle geri çevrilmiştir.[99]

İki kurum arasında ortaya çıkan ihtilaflı meseleleri gidermek amacıyla her iki tarafın memurlarından oluşan bir komisyon aracılığıyla çözüm yoluna gidilmiştir. Komisyon, Tophane'nin kâr ya da zarar etmeyeceği bir ücret tarifesi üzerinden Şehremaneti'ne havagazı sağlamasını uygun görmüş, böylece aradaki ihtilaflar kısa süreli de olsa çözüme kavuşmuştur.

1.3.1.4. Şehremaneti İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi (1913–1914)

Dolmabahçe Gazhanesi'nin tekrar Şehremaneti'ne devri çeşitli sebeplerle gündeme gelmiştir. İlk olarak Şehremini *Halil Bey* 12 Kasım 1909 tarihinde Meclis-i Umum-ı Belediye'nin açılış konuşmasında: *"Dolmabahçe Havagazı Fabrikası'nın*

---

97 BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/18, 16 S 1308 / 2 Ekim 1890; BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 2, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

98 BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 4, Lef. 6, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890; BOA, Y.PRK. ASK, nr. 133/47, 10 Ca 1315 / 7 Ekim 1897.

99 BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 6, Lef. 8, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

Şehremaneti'ne devrinin kararlaştırılmış olmasına rağmen henüz bu konuda bir sonuç alınamadığını" ifade etmiştir. [100]

1909 yılı bütçe görüşmeleri yapılırken hazırlanan Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun[101] on dördüncü maddesinde ve 1910 yılı bütçe görüşmelerinin yirmi üçüncü maddesinde "*Dolmabahçe Gazhanesi'ni Şehremaneti'ne veya bir şirkete bey' ve icar etmek için mukavelenâmesi meclise arz edilmek üzere hükümete mezuniyet verilmiştir*" denilmiştir.

Gazhanenin Tophane-i Amire idaresinde iken yaşanılan sıkıntılar idarenin tekrar Şehremaneti'ne geçmesinde etken olmuştur. Bununla beraber aydınlatma işinin belediyelerin sorumluluğu altında bulunması, sair yerlerde gazhanelerin belediyeler tarafından işletilmesi ve eski ve yeni havagazı kullanıcılarının karşılaştıkları problemlerde Şehremaneti idaresine başvurmaları gibi hususlar da gazhanenin tekrar Şehremaneti idaresine geçmesini etkilemiştir.

Bu dönemde Dolmabahçe Gazhanesi'nin kullandığı teknik donanımın yıpranmış olması ciddi bir modernizasyonu zorunlu kılmıştır. Ne var ki Tophane-i Amire idaresi ya da Şehremaneti idaresi bu büyüklükteki modernizasyonu gerçekleştirebilecek maddi güce sahip değildir. Bu sebeple, ilk defa, gazhanenin bir şirkete satılması veya kiralanması yoluyla gerekli ıslahatların yapılması düşünülmüştür.[102]

1909 yılından itibaren sürmekte olan, gazhanenin kimin denetiminde faaliyetlerine devam edeceğine dair görüşmeler, 30 Aralık 1912 tarihinde neşrolunan iki maddelik bir kanun ile hükümet ve Şehremaneti arasında kararlaştırılan mukavelenâme hükmüne dayanarak, Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti'ne devri için Maliye Nezareti'ne mezuniyet verilmiştir.[103]

Gazhanenin Şehremaneti'ne devredilmesine yönelik resmi işlemlerin biran evvel tamamlanması için dönemin Şehremini Yusuf Bey[104] bir dilekçe ile talepte

---

[100] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul, 1996, s.223.

[101] Muvazene-i Umumiye Kanunu: bütçe kanunu yerinde kullanılır bir tabirdir. Eskiden bütçeye muvazene dendiği için kanuna bu ad verilmiştir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.II, İstanbul, 1993, s.588.)

[102] BOA, İ.MBH, nr. 3/1328 B – 026, 20 B 1328 / 28 Temmuz 1910; BOA, MB. İ, nr. 144/95, 19 B 1328 / 27 Temmuz 1910; BOA, İ.MMS, nr. 155/1331 M – 11, Lef. 1, 20 M 1331 / 30 Aralık 1912.

[103] BOA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 460/18, 15 S 1330 / 4 Şubat 1912; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2597.

[104] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul, 1996, s.275 – 300.

bulunmuştur. Dilekçesinde hükümetin acilen devir teslim işlerini hızlandırması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü böyle büyük bir fabrikanın düzenli işletilebilmesi teknik donanımın yenilenmesine, havagazı borularının rutin bakım ve onarımdan geçirilmesine ve yeterli maden kömürünün teminine bağlıdır. Maalesef Tophane idaresi, kendince geçerli sebepler yüzünden, Dolmabahçe Gazhanesi'nin ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Gerek yollarda döşeli bulunan boruların gerekse gaz havuzunun bakımsız bırakılması, umumi aydınlatmanın, ani bir kesintiye uğramasına bile yol açabilecek düzeye ulaşmıştır.

Hatta boruların ve gazhanenin harabiyeti sebebiyle yüklü miktarda gaz zayi olmakla beraber birçok sokakta yanan fenerlerin aydınlatma gücü de düşmüştür. Öte yandan havagazı ile aydınlanan halkın da, aydınlatma hizmetinin kalitesinde görülen düşüş sebebiyle, Şehremaneti'ne, yaptıkları şikâyetlerin ardı arkası kesilmemektedir.[105]

Şehremini Yusuf Bey'in dilekçesinde çizdiği tablo İstanbul sokaklarının yeniden karanlığa gömülme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu izlenimini vermektedir. Sokakların kısmen de olsa aydınlatılamaması durumunun şehrin huzuru ve güvenliği açısından sakıncalı olduğu da aşikârdır.

Maliye Nezareti ve Şehremaneti arasında 6 Temmuz 1913 yılında imzalanan bir mukavelename ile Dolmabahçe Gazhanesi yeniden Şehremaneti'ne devredilmiştir.

Sekiz maddeden oluşan bu mukavelenameye göre gazhane tüm alet edevatı, fenerleri, fabrika içinde ve sokaklarda döşeli bulunan boruları, sütun ve paraçol parçaları, kullanıcılara kiralanmış havagazı saatleri ve gazhanenin demirbaş defterinde yer alan diğer gereçlerle beraber 42.433 adet Osmanlı Altını karşılığında Şehremaneti'ne teslim edilmiştir.

Gazhanenin üzerinde bulunduğu arazi, Kabataş'taki kömür ambarı ve Beyoğlu'ndaki idare binası Hazine-i Maliye uhdesinde bırakılmak kaydıyla satışın dışında tutulmuştur. Mukavelenamenin 5.Maddesine göre ise bu mekânlar her biri ayrı ayrı olmak üzere aylık ellişer lira bedel ile üç yıllığına Şehremaneti'ne kiralanmıştır. Kira bedeli her ayın sonunda peşin olarak maliye hazinesine ödenecektir.

[105] BOA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 460/18, 23 S 1330 / 12 Şubat 1912.

Sözleşme metninde saray-ı hümayunların aydınlatılması konusuna da yer verilmiştir. Şöyle ki: Şehremaneti gazhaneyi, gerek kendisi idare etsin, gerekse devrederek veya kiralayarak bir başkasına idare ettirsin, önceki yıllarda olduğu gibi, Dolmabahçe Gazhanesi'nin devlet sarayları ile bunlara bağlı diğer yapılar topluluğuna ücretsiz hizmet vermeye devam etmesi şart koşulmuştur. Yalnız kullanılacak havagazı miktarı bir milyon mikab (1.000.000 m³) ile sınırlandırılmıştır.

Devir teslim sırasında gazhane çalışanları da düşünülmüş ve resmi memur sıfatıyla çalışanların, Şehremaneti idaresindeki Dolmabahçe Gazhanesi'nde, işlerine devam etmelerine izin verilmiştir.[106]

Dolmabahçe Gazhanesi bu suretle Şehremaneti'ne teslim edildikten sonra idaresinde görülen güçlükler, yenileme ve genişletme çalışmaları için ihtiyaç duyulan masraflar dikkate alınmış ve fabrikanın daha iyi koşullara kavuşması için devredilerek işletilmesi uygun görülmüştür.

1.4. Dolmabahçe Gazhanesinin Kömür İhtiyacı

1.4.1. Maden Kömürünün[107] Temini

Osmanlı Devleti'nde madencilik, yüzyıllar boyunca ekonomik açıdan hazineye katkı sağlayan ve toplumun gündelik eşyalarının yapımında kullanılan madenler ile askeri açıdan önem taşıyan madenlerin üretimi ve kullanımına yönelik faaliyetler olarak anlaşılmış ve yürütülmüştür. Dolayısıyla yeraltında bulunan zenginliklerden enerji sağlamaya yönelik bir düşünceye uzun süre sahip olunmamıştır. Devlet, maden kömürünü, yenileşme faaliyetleri çerçevesinde Avrupa'dan getirtip istihdam etmiş olduğu uzmanlar sayesinde tanımıştır.[108]

19. yüzyılın başı itibariyle, henüz gündelik hayatta toplum tarafından kullanılamasa da Osmanlı Devleti gelişmekte olan sanayisi için maden kömürüne ihtiyaç duymuştur. Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde devletçe işletilen maden

---

[106] BOA, İ.MMS, nr. 155/1331 M – 11, Lef.2, 20 M 1331 / 30 Aralık 1912; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2597 – 2599.

[107] 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da sanayide enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

[108] 1731 yılında Bosna'da Humbaracı Ahmet Paşa ve 1774 yılında da İstanbul Yedikumlar civarında Baron De Tott tarafından iki defa maden kömürünün bulunmuş olduğu bilinen bir hususdur. Bkz Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara, 1995, s.244–245.

ocaklarından randıman alınması için iyileştirilme çalışmaları yapılmış, bu sayede tersane ve diğer yerlerde ihtiyaç duyulan maden kömürünün iç piyasadan sağlanabileceği umulmuştur. Beklenen hedefin gerçekleşmemesi üzerine ülkenin ihtiyacı olan maden kömürü yabancı memleketlerden özellikle de İngiltere'den getirtilmiştir. Bu durum Dolmabahçe Gazhanesi için de geçerlidir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin ilk yıllarında kömür ihtiyacı, Beyoğlu Çinili Rıhtım Hanı'nda faaliyet gösteren, *Foscolo Mango Ticarethanesi*[109] aracılığıyla İngiltere'den karşılanmıştır. Gazhanenin bir yıllık kömür ihtiyacı 1882 yılında 9.500 ton olarak belirlenmiştir. 1886 yılında bir yıllık kömür ihtiyacı 11.000 tona, 1887 yılında 13.500 tona ve 1888 yılında 14.726 tona[110] ulaşmıştır. Yıllar içerisindeki bu artış gazhanenin aydınlatma hizmeti verdiği alanın genişlemesi ve abone sayısının artmış olması ile açıklanabilir.

Havagazı elde etmek için kullanılacak maden kömürünü sağlamak amacıyla ihaleler açılmıştır. Bu ihaleler dönemin gazeteleri vasıtasıyla ilgililere duyurulmuştur. Kömür ihalesine katılanların verdiği teklifler bir komisyon tarafından değerlendirilerek en indirimli fiyatı sunan teklif sahibi ile bir yıllık sözleşme imzalanmıştır.

Teklifler değerlendirilirken dönemin Şehremini Mazhar Paşa[111] Dolmabahçe Gazhanesinin kömür ihtiyacının nasıl daha uygun bir fiyata temin edilebileceğinin araştırılmasını istemiştir. Bu vesileyle ülkenin önemli maden kömürü yataklarından biri olan Ereğli Maden-i Hümayunu'na[112] müracaat edilmiştir. Buradan satın alınacak kömürün yabancılardan temin edilecek maden kömüründen daha ucuza mal edilebileceği tespit edilmiştir.[113]

---

[109] Foskola Mango ve Şürekâsı: kömür işi yapan bir denizcilik şirketidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Osman Nuri ERGİN, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996, s. 167.

[110] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1021/80514, Lef. 2, 2 Ca 1304 / 27 Ocak 1887; BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 2, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

[111] Osman Nuri ERGİN, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996, s.158.

[112] …1820'li yıllarda bulunan Ereğli Kömür Havzası'nda "Madenciyan" denilen kişiler ocaklar açmışlardır.1848 yılında bir fen heyeti Ereğli'ye giderek Havza'nın sınırlarını belirlemis ve saha, 1848 yılında, padişahın (Abdülmecit) kişisel mallarının hazinesi olan Hazine-i Hassa'ya bagli Emlak-i Şahane arasına alınmıştır. Ayrıca bkz Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası*, İstanbul, 1934, s.18; Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881–1908)*, çev: Sabri Tekay, Ankara, 1987, s.47.

[113] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 867/69330, 15 Z 1299 / 18 Ekim 1882.

Kömür, deniz yoluyla İstanbul'a ulaştırılacağı için Bahriye Nezareti'ne[114] başvurularak tersane-i amireden de yardım alınabilecektir.

Bu zamana kadar Dolmabahçe Gazhanesi fabrikalarında yakılacak olan kömürün yurtdışından özellikle de İngiltere'den getirtildiği düşünülecek olursa maden kömürünün iç piyasadan temininin mümkün olması gayet olumlu karşılanmıştır.

Ancak Ereğli kömür madeninin alt yapısı yılın her döneminde kömür ihraç etmeye müsait değildir. Özellikle kış aylarında nakliyeyi gerçekleştirecek gemilerin iskeleye yanaşarak kömür yüklemeleri tehlike arz etmektedir. Bu sebeple kömür ihtiyacının rutin olarak iç piyasadan karşılanması mümkün olamamış ve İngiltere'den de kömür ithal edilmesine dönem dönem ihtiyaç duyulmuştur.

Öte yandan kendisiyle geçmiş yıllarda İngiltere'den maden kömürü ithal etmek için sözleşme yapılmış olan Mösyö *Duble*(?)*,* hükümeti, sözleşmesini yenilemek amacıyla sıkıştırmaktadır. Maden kömürünün yurtdışından temin edilmesi konusunda aracı olan kişi veya işletmeler üstlendikleri ihaleleri garanti altına alabilmek ve ticari bağlantılarını kaybetmemek amacıyla hükümet üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır.[115] 1882 yılının kömür ihtiyacı tam anlamıyla Ereğli maden ocağından karşılanamayacağından kendisiyle bir yıllık sözleşme daha imzalanmıştır.

Gazhanenin hammadde ihtiyacını bir nebze olsun dışa bağımlı olmaktan kurtarmak amacıyla tersane-i amireden, iskelelerin durumunu gözden geçirmesi ve gerekli tedbirleri alması, istenmiştir. Böylece Ereğli kömür madeninden gönderilecek kömür, Şehremaneti tarafından yılın her döneminde satın alınabilecek ve ileride yaşanabilecek kömür sıkıntısına karşılık stok yapılarak önlem alınabilecektir.[116] Üstelik Ereğli madeninden kömürcü kumpanyaları ve madenciler tarafından çıkartılan kömürün Avrupa'dan getirtilecek emsalinden kalite farkı taşımaması ve de gümrük vergisinden muaf bulunması avantaj olarak kabul edilmiştir. Maden ocağından gönderilen tonlarca kömür Dolmabahçe Gazhanesi adına Kabataş'ta bulunan kömür ambarında depolanarak

---

[114] Tersane-i amireye gerekli kömürün doğrudan ülke içerisinden sağlanması amacıyla Ereğli Kömür Madeni'nin idaresi 1865 yılında Bahriye Nezareti'ne devredilmiştir.

[115] *...fakat İstanbulca gaza elverişli kömür yalnız gazhanelerde kullanılmakta olduğu cihetle mukaveleye rabt olunmaksızın kömür celb edip şayet alınmayacak olur ise o halde başka tarafa satamayacağı mütealasına mebni kontrato teati olunmadıkça kömür getirtemeyeceğini ifade etmiş...* (BOA, İrâde Dâhiliyye, nr.870/69530, Lef. 2, 2 M 1300 / 13 Kasım 1882)

[116] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr.870/69530, Lef. 1, 2 M 1300 / 13 Kasım 1882.

saklanmıştır. Gazhane idaresi bu depolar için yıllık gelirinin bir bölümünü tahsis etmiştir.

Her ne kadar Dolmabahçe Gazhanesine kömür temini sorunu Ereğli Kömür Madeni aracılığıyla çözüme kavuşturulmuş gibi görünse de ileriki yıllara ait bir belgeye dayanarak durumun pek de böyle olmadığını anlıyoruz. Devlet kontrolünde işletilen bu maden ocağı gazhanenin hammadde ihtiyacını büyük ölçüde üstlenmişse de zaman zaman sıkıntılar da meydana gelmiştir. Şöyle ki daire-i bahriye ve şehremanetinden oluşan bir heyet, Dolmabahçe Gazhanesi ocaklarında, Ereğli'den ve İngiltere'den gelen aynı miktardaki kömürü 24 saatlik bir denemeye tabi tutmuştur. Yapılan karşılaştırma sonucunda Ereğli kömürünün randımanı diğerine göre biraz daha düşük bulunmuştur.[117] Bu sebeple gazhanenin kömür ihtiyacının 1887 yılı için İngiltere'den karşılanmasına devam edilmesi kararlaştırılmıştır. İlerleyen yıllarda iki kurum arasındaki ilişki hiç kopmadan devam etmiş ve Ereğli Kömür Madeni Dolmabahçe Gazhanesi'nin hammadde ihtiyacını karşılamıştır.

1.4.2. Maden Kömürünün Gümrük Vergisinden Muafiyeti

Gazhaneler için gerekli olan maden kömürü, uzun yıllar, yurt dışından ithal edilerek temin edilmiştir. Çeşitli müteahhit şirketlerle sözleşmeye bağlanarak ülkeye girişine izin verilen maden kömürü esas itibariyle gümrük vergisine tabidir. Ancak gazhaneler için kömür ticaretinde bulunanlar, zaman içerisinde, maden kömürünün satış fiyatı üzerinden tenzilat yapmayı ve bu sayede maden kömürünün gümrük vergisinden muaf olmasını teklif etmişlerdir.[118] Bu teklif değerlendirilmiş ancak ticari amaçlı ülkeye giren kömür, gümrük vergisine tabi tutulurken gazhaneler adına getirtilen kömürün vergiden muaf tutulması, önceleri, yönetmeliğe uygun bir tutum olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca böyle bir vergi muafiyetinin zamanla çeşitli suiistimallere sebebiyet verebileceğinin endişesi de taşınmıştır.

---

[117] *…yirmi dört saat itibariyle Ereğli ve İngiliz kömürlerinin hasıl eylediği gazın miktarı led'ül muvazene Ereğli kömürünün berikine nispetle yirmi beş bin altı yüz kıdem mikab noksan gaz çıkardığı ve bunun kuvveti dahi İngiliz kömürlerinin kuvvetinin harareti kadar kuvvetli olmadığından…, ...gaz ocakları soğumakta ve gazhanece elzem olan hararet matlub derecede kalmamakda bulunduğu anlaşılmış olup…,* bkz. BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1021/80514, Lef. 3, 2 Ca 1304 / 27 Ocak 1887.

[118] BOA, DH. MKT, nr. 1360/23, 14 Za 1303 / 14 Ağustos 1886.

Osmanlı Devleti gümrük vergilerini ayarlayabilmek, yabancıları ve Avrupa devletlerinin himayesine girmiş olan yerli gayrimüslim tüccarları vergilemek konusunda zorlanmıştır. Çünkü dış ticaret, deniz ve demiryolu taşımacılığı, liman ve rıhtımlar, liman kentlerindeki elektrik, havagazı, su ve tramvay tesisleri, madencilik işletmesi yabancı sermaye sahiplerinin denetimi altında bulunuyordu.[119]

Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki Dolmabahçe Gazhanesinin idaresi, İstanbul'da aydınlatma hizmeti veren diğer gazhanelerden, ayrı tutulmuştur. Şöyle ki Şehremaneti gazhanelerle ilgili karşılaştığı çeşitli sorunlarda (maden kömürü temini, gümrük vergisi muafiyeti, v.s.) derhal buraların işletmesini bir müteahhide ya da bir kumpanyaya vererek özelleştirmeyi çözüm olarak önermişse de Dolmabahçe Gazhanesiyle ilgili olarak böyle bir teklif uzun süre gündeme gelmemiştir.

Gümrük vergisi muafiyeti konusuna çözüm bulmak amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi dahil olmak üzere tüm gazhanelerin kömür ihtiyacının Ereğli Kömür Madeni'nden karşılanması önerilmiştir. Ne var ki Osmanlı Devleti'nde kömür madenciliği çok yeni bir olay olduğundan buranın kapasitesi Dolmabahçe Gazhanesi'nin ihtiyacına bile cevap verecek durumda değildir.[120]

Maden kömürü alımında gümrük vergisi muafiyeti başlarda reddedilmişse de ilerleyen yıllarda ısrarlı talepler üzerine durum tekrar muhasebe edilerek kabul edilmek zorunda kalınmıştır.

1887 yılında, öncelikle, gümrükte bekleyen iki vapur maden kömürünün vergiden muafiyetine izin verilmiştir. Burada bir mecburiyet söz konusudur. Çünkü iç piyasadan yüklü miktarda kömür temin etmek henüz mümkün olamamakla birlikte gazhanenin verdiği aydınlatma hizmetinin de sekteye uğramaması istenilmektedir. Suiistimal endişelerini gidermek için Rüsumat Emaneti ile sürekli iletişim halinde olunmuştur. Ayrıca emanete gazhaneler için ne kadar kömür getirtildiği sürekli bildirilmiş, gerekli

[119] Osmanlı Devleti'nde iş gören yabancı anonim şirketlerin karları 1900–1909 döneminde yılda 3 milyon sterlini aşan bir düzeye erişmiştir. (Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994, s.89; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820–1913*, Ankara, 1984, s.170.)

[120] Fahrettin Tızlak, "Ereğli Kömür Madeni Nizamnamesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.XIX, Sayı:23, Ankara, 1998, s.124.

kontroller yaptırılarak vergi muafiyetinden doğacak kömür kaçakçılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır.[121]

5 Nisan 1887 yılında çıkan bir irade ile İngiltere'den ithal edilen kömürün gümrük vergisinden muafiyetinin sadece bahsi geçen iki vapur kömüre has olmadığı belirtilerek gümrük vergisinden muafiyet konusu sürekli hale getirilmiştir.[122]

1.5. Dolmabahçe Gazhanesi Memur ve Müstahdemleri

Klasik Osmanlı sanayi sistemi içerisinde iş hayatını düzenleyen, kontrol eden ve teknik eleman ihtiyacını karşılayan lonca teşkilatıdır. Genellikle küçük yaşta alınan çocuklar, yetiştirilmek ve meslek öğrenmek üzere bir ustanın yanına verilir; belirli bir süre burada çalışarak önce kalfalığa, sonra da ustalığa terfi ederlerdi. Devlete bağlı bazı büyük kuruluşlar da kurslar ve okullar açarak kalifiye eleman yetiştirmekteydi. Bu elemanların gerek kalite gerekse sayı bakımından yetersiz oluşu karşısında Sultan III. Selim devrinden başlayarak yabancı ülkelerden kalifiye işçi ve mühendis celbi yoluna gidilmiştir.

Tanzimat döneminde bir taraftan loncaların kalkmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmak, diğer taraftan da mevcut veya yeni kurulan tesislerin teknik eleman ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla ilk sanayi mekteplerinin temeli atılmıştır. Ne var ki bu okullardan ilk etapta faydalanmak mümkün olamamıştır. [123]

Osmanlı yönetimi, sanayileşmenin kaçınılmaz olduğunu görmüşse de maddi ve gayri maddi sebeplere bağlı olarak bu konuda istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Sanayi tesislerinin, ilk örneklerinin ortaya çıktığı zaman diliminde, gerekli teknoloji, bilgi birikimi ve işletmecilik hizmetlerin istenilen düzeyde bulunmaması bu durumu tetikleyen unsurlar arasında sayılabilir. Devlet bu alanlardaki açığını, Avrupa'dan bilgi ve işgücünü kiralayarak kapatmaya çalışmıştır. Bir süre sonra bu da yeterli gelmemeye başlamış, özelikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, tükenen sermaye ve deneyimli eleman yokluğu nedeniyle, üretim ve hizmet amaçlı tesislerin yabancı imtiyaz

[121] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1021/80514, Lef. 4, 2 Ca 1304 / 27 Ocak 1887; BOA, DH. MKT, nr. 1398/77, 15 Ca 1304 / 9 Şubat 1887.
[122] BOA, DH. MKT, nr. 1410/13, 11 B 1304 / 5 Nisan 1887.
[123] Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s. 115.

sahiplerine yaptırılması ya da var olanların tümüyle yabancılara kiralanması gerekmiştir.

Hazine-i Hassa idaresine bağlı olarak hizmete girmiş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin yapımında Avrupa'dan getirtilen mühendis ve gaz ustaları görev almıştır. Gazhanenin teknik işlerini yürütebilecek kalifiye elemanlar uzun süre, İngiltere başta olmak üzere, yurtdışından getirtilmeye devam edilmiştir. Nitekim ilerleyen yıllarda bile kalifiye eleman açığının kapatılamadığına dair çeşitli belgelere rastlanılmıştır.[124] Bununla beraber, teknik konuların dışında gazhane bünyesinde çalışacak memur, işçi ve hizmetlilerin Osmanlı vatandaşı olmasına dikkat edilmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi'nde istihdam edilen tüm personelin fes ve alaturka kıyafet giymeleri şart koşulmuştur. Ayrıca gazhane çalışanlarından, kollarına, havagazı sektöründe çalıştıklarını belirtici bir arma takmaları da istenmiştir.[125]

Gazhanede, çeşitli görevlerde istihdam edilenlerin isim, adet ve maaş miktarlarını içeren defterler tutulmuştur.[126] 1887 yılına ait gelir gider kayıtlarına göre Dolmabahçe Gazhanesi memurları için **242.797 Kuruş** maaş ödenmiştir. Bu rakam genel harcamaların **%10**'una tekabül etmektedir. Aynı yıl işçilere toplam harcamaların **%19**'unu kapsayan **417.385 Kuruş** ücret ve **25.957 Kuruş** ücret değerinde yiyecek (erzak) verilmiştir. 1888 yılının kayıtları incelendiğinde ise **%9** oranında, **241.931,50 Kuruş** memur maaşı; **%16** oranında **411.488,50 Kuruş** işçi ücreti ve **5.999 Kuruş** ta'yinât ödenmiştir.[127] Gazhanenin Tophane-i Amire idaresine geçtiği ilk yılında ise bütçeden **759.968 Kuruş** memur ve işçiler için ayrılmıştır.

[124] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1119/87475, 26 Ca 1306 / 28 Ocak 1889; BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/21, 24 Ca 1307 / 16 Ocak 1890; BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891; BOA, Y.PRK. ASK, nr. 133/47, 10 Ca 1315 / 7 Ekim 1897.
[125] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891.
[126] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891.
[127] BOA, A.MKT. MHM, nr. 501/41, Lef. 1, s.1 – 2, 17 R 1308 / 1 Kasım 1890.

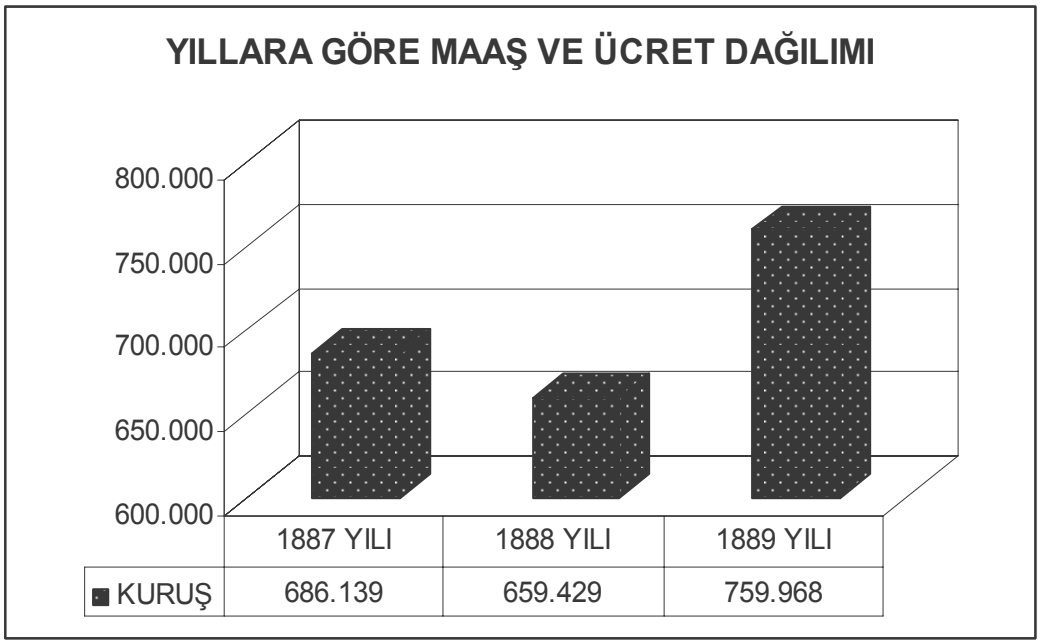

Gazhane işletmesinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar zaman zaman çalışanlarına da yansımıştır. Memurların aylıkları zamanında ödenememiştir. Bu konu ile ilgili olarak 1897 yılında mali sıkıntıda bulunan gazhane memurlarına "Mevlid Kandili" münasebetiyle "yarı maaş ihsan"da bulunulması talep edilmiştir.[128]

Dolmabahçe Gazhanesi personeli zaman zaman göstermiş oldukları üstün performans ve hizmetleri karşılığı ödüllendirilmiştir. Örneğin Dolmabahçe Gazhane-i Amire müdürü Halid Bey'e üçüncü rütbeden nişan-ı âli-i osmani[129]; Gazhane-i Amire muhasebe müdürü Ahmet Namık Efendi'ye ikinci rütbe sınıf-ı mütemayizi[130]; Gazhane-i Amire muhasebe memuru Ali Rıza ve Halil Efendi'ye üçüncü rütbe tevcihi; Gazhane-i Amire veznedarı Mehmed Efendi'ye dördüncü rütbeden mecidiye nişanı[131];Gazhane Fabrika-i Hümayunu'nda müstahdem Yüzbaşı Hacı Süleyman Efendi'ye iftihar madalyası[132] verilmiştir.

Öte yandan sokak fenerlerini yakan fenerciler de İstanbul şehir hayatının önemli bir unsuru olarak yerlerini almıştır. Her akşamüstü havanın kararmasına yakın ellerinde ucu kancalı bir sopa ile sokaklara düşer, havagazı fenerinin kapağını bu sopa ile açarak, gaz musluğunu çevirirdi. Ucu çakmak taşlı sopasıyla da feneri yakardı. Sokak

[128] BOA, Y.MTV, nr. 164/129, 9 Ra 1315 / 8 Ağustos 1897.
[129] BOA, İrâde Taltifât, nr. 86, 3 Z 1312 / 28 Nisan 1895.
[130] BOA, İrâde Taltifât, nr. 89, 9 R 1316 / 27 Ağustos 1898.
[131] BOA, İrâde Taltifât, nr. 172, 5 Ş 1316 / 19 Aralık 1898.
[132] BOA, İrâde Dahiliye, nr. 1275/100269, 29 L 1309 / 27 Mayıs 1892.

fenerlerinin her türlü bakımı, onarımı bu görevlilerin sorumluluğu altına verilmiştir. Rutin yapılan bakımlar sırasında varsa kırık, çatlak camlar ve yanıcı kısımdaki havagazı gömleği[133] hemen değiştirilirdi. Fenerciler, arada bir de merdivenlerle fenerlerin camlarını silerek temiz kalmasına özen gösterirlerdi.[134]

Fenerciler, mesai saatleri içinde, Şehremaneti tarafından belirlenen bir örnek kıyafet giyerlerdi. Üniforma olarak da kabul edebileceğimiz bu elbisenin yakasına birer numara iliştirilmiştir. Bu kıyafetlerin, mevsim şartlarına uygun olarak, yazlık ve kışlık iki modeli bulunmaktaydı.

[133] Havagazı gömleği örneği için bakınız Ekler fotoğraf no: 15.

[134] Sokak aydınlatmasında kullanılan havagazı fenerlerinin bakımını yapan bir görevlinin fotoğrafı için bakınız Ekler fotoğraf no:14.

İKİNCİ BÖLÜM

DOLMABAHÇE GAZHANESİ'NDEN ŞEHRİN AYDINLATILMA SÜRECİ VE GAZHANENİN MODERNLEŞTİRİLMESİ

1853 yılından itibaren Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlanma ve ısınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet gösteren gazhane, üç yıl sonra üretim fazlası gazını şehrin aydınlatılmasına sunmuştur. Havagazı, tarifeli ücret karşılığında tüketicilere ulaştırıldığından paralı kimselerin oturduğu semtler öncelikli olarak tercih edilmiştir. Bu sebeple, ilk olarak, ecnebilerin yaşadığı Altıncı Daire-i Belediye[135] olarak adlandırılan Beyoğlu ve Galata çevresinin havagazı ile aydınlatılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Nüfusun yoğun olması, binaların daha itinalı yapılmış olması, sakinlerinin Avrupa görmüş ve beledî hizmetlerden anlayan kimseler olmaları elbette ki yeni aydınlatma unsuru olan havagazının ilk etapta bu bölgede kullanılmasını etkilemiştir.[136]

Devlet kendi imkânları doğrultusunda havagazı şebekesini genişletmeye çalışmışsa da istenilen hedefe ulaşması ekonomik engeller, teknik eleman yoksunluğu ve işletmecilik hizmetlerinin yeterli seviyede bulunmaması gibi temel sebepler nedeniyle mümkün olamamıştır.

Öte yandan İstanbul'un genel ve özel aydınlatma hizmeti yeni bir iş sektörü olarak ortaya çıkmış ve yabancı müteşebbislerin dikkatinden kaçmamıştır. Örneğin 30 Ocak 1856 tarihinde Dersaadet ve Galata sokaklarının havagazı ile aydınlatılmasına talip olan bir komisyon Devlet-i Aliye'ye başvurmuştur.[137] Bu ve buna benzer teklifler çeşitli aracılar vasıtasıyla zaman içerisinde sıklıkla gündeme gelmiştir.[138]

---

[135] Bu konuda daha detaylı bilgi için bakınız Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 4, İstanbul, 1995; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1995; Zafer Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1995, s.220–223.

[136] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840–1880)*, Ankara, 2000, 144.

[137] BOA, İrâde Hâriciyye, nr. 127/6429, 22 Ca 1272 / 30 Ocak 1856.

[138] BOA, İrâde Hâriciyye, nr. 127/6429, 13 Ca 1272 / 21 Ocak 1856; BOA, Şurây-ı Devlet, nr. 2426/37, 23 Ş 1296 / 12 Ağustos 1879; BOA, İrâde Şûrây-ı Devlet, nr. 58/3289, 23 R 1299 / 13 Mart 1882;

Sanayileşmenin kaçınılmaz olduğunu gören Osmanlı yönetiminin, giriştiği projelerde gerekli teknik bilgiye sahip olmayan kendi tebaasına, beklenen iş dağılımını yapamadığı ve dolayısıyla halkın önemli ölçüde yeni sanayileşme girişimlerinin dışında kaldığı görülmektedir.

Devlet sanayileşme konusunda Avrupa ile arasındaki açığı, zaman içinde bilgi ve işgücünü kiralayarak kapatmaya çalışmıştır. Ne var ki bir süre sonra bu da yeterli gelmemeye başlamış ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, tükenen sermaye ve deneyimli eleman yokluğu nedeniyle, üretim ve hizmet amaçlı tesislerin yabancı imtiyaz sahiplerine yaptırılması ya da var olanların tümüyle yabancılara kiralanması gerçekleşmiştir.

Yabancı girişimciler için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak kabul edilen İstanbul sokaklarını aydınlatma işi ciddi bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Şehri havagazı ile aydınlatma girişiminde bulunmak isteyenler, aynı zamanda, Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresine ve gazhanenin gelişen teknolojiye ayak uydurarak yenilenebilmesi işine de talip olmuşlardır.[139] Böylece hem İstanbul sokaklarının aydınlatılması işini yürütebilecek hem de yaptıkları yatırımları, ilerleyen yıllarda, kazanca dönüştürmek üzere önemli bir sanayi tesisini idare etme fırsatına kavuşacaklardır.

Bu bölümde Dolmabahçe Gazhanesi imtiyazını alarak şehrin aydınlatılması hizmetini yerine getirmek isteyen çeşitli taliplerin tekliflerini inceleyeceğiz.

2.1. Şehrin Havagazıyla Aydınlatılmasına Yönelik Teklifler

2.1.1. Beyoğlu ve Galata Civarının Aydınlatılması Teklifi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin geçen zaman zarfında yıpranmış olması tüm mevcudiyetiyle yenilenmesini gerektirmiştir. Bu vesileyle gazhane idaresi sıklıkla

---

BOA, MV, nr. 15/17, 25 Ra 1304 / 23 Aralık 1886; BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/19, 18 Ş 1308 / 29 Mart 1891; BOA, Y.PRK. AZJ, nr 34/8, Za 1314 / Nisan 1897.

[139] BOA, İrâde Hâriciyye, nr. 127/6429, 22 Ca 1272 / 30 Ocak 1856; BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, Lef. 5, 21 B 1307 / 13 Mart 1890; BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/21, 24 Ca 1307 / 16 Ocak 1890; BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/19, Lef. 1, 18 Ş 1308 / 29 Mart 1891; BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1219/95406, 25 B 1308 / 6 Mart 1891.

ıslahat işlerine talip olan çeşitli kişi ve kurum teklifleriyle karşı karşıya kalmıştır. 12 Mart 1890 tarihinde Almanya Sefareti'ne bağlı bir Alman şirketi, Radoviç isimli şahsı devreye sokarak, gazhanenin yenilenerek işletilmesi imtiyazına talip olmuştur. Dönem itibariyle İstanbul'un bazı sokaklarında aydınlatma hizmeti vermekte olan bu şirket, şehrin geriye kalan kısmının da kendileri tarafından aydınlatılması arzusunda bulunduklarını belirtmiştir. Şirket talip olduğu işe yönelik hazırladığı çeşitli önerileri bir mektup yoluyla Osmanlı hükümetine bildirmiştir. [140]

Beyoğlu ve Galata civarının aydınlatılması için Alman şirketi tarafından hazırlanan projenin şartları özetle şunları kapsamaktadır:

Madde 1: Devlet sarayları ve Hamidiye Cami-i şerifinin hizmetine sunulmak üzere küçük bir gazhane inşa edilecektir. Yeni gazhaneye gereken işçi sayısı şirket tarafından belirlenecek ve gazhanenin makineleri, işçileri ve gazcıları padişah tarafından tayin buyrulacaktır. Gazhane Osmanlı Hükümeti'nin belirlediği arsa üzerine inşa olunacaktır. Gazhanenin idare masrafı ve sağlayacağı aydınlatma hizmeti ücretsiz olacak ancak buna karşılık havagazı üretiminden arta kalan ve de getirisi olan kok, katran gibi hâsılat şirkete bırakılacaktır.

Madde 2: Şehrin aydınlatma hizmetini karşılamak üzere Hasköy'de büyük bir gazhane yapılacaktır.

Madde 3: Dolmabahçe Gazhanesi yalnız Hasköy Gazhanesi tamamlanana kadar faaliyet gösterecektir.

Madde 4: Dolmabahçe Gazhanesi'nin binaları, eşyaları, alet ve edevatı için kumpanya 25 bin Osmanlı lirası teminat bedeli verecektir.

Madde 5: Altmış yıllık imtiyaz süresince sokaklarda bulunan fenerlerin hepsi ücretsiz aydınlatılacaktır.

Madde 6: Halka satılacak gazın fiyatı bin İngiliz kıdemi (1000 m^3) elli kuruş iken kırk kuruşa; devlet daireleri için ise otuz kuruşa indirilecek ve fiyat tarifesi bu indirim üzerinden belirlenecektir.

Madde 7: Sokaklara döşenecek yeni şebekelerin boruları hükümet tarafından belirlenen kimselerin gözetimi altında yapılacaktır.

[140] BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, Lef. 5, 21 B 1307 / 13 Mart 1890.

Madde 8: Hazırlanacak mukavelenameye elektrikle aydınlatma imtiyazı da dahil edilmiştir. Eğer elektrikle aydınlatma masrafı havagazı ile aydınlatma masrafını geçmez ise Osmanlı hükümeti bizi elektrikle aydınlatma işinde zorlayabilecektir.[141]

Esas itibariyle Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluş gerekçesi saraya aydınlanma ve ısınma hizmeti vermektir. Ne var ki üretim fazlası gazın umumun kullanımına sunulması ile başlayan süreç gazhanenin kapasitesini zorlamıştır. Bu husus hazırlanan proje tekliflerinde göz önüne alınmış ve saraylar ve müştemilatı için faaliyet gösterecek olan gazhane ile şehrin aydınlanmasında faaliyet gösterecek olan gazhane tesisi birbirinden ayrı olarak planlanmıştır.

Gazhanenin imtiyazına talip olanlar birinci maddeden de anlaşılacağı üzere işletmeden kâr elde etme düşüncesi ile havagazı üretimi sırasında oluşan ve ekonomik getirisi olan kok, katran, gaz boyası gibi artık malzemeyi kendilerine saklamıştır.

Ücretsiz aydınlatma sadece saray ve müştemilatı için değil sokaklarda yakılacak fenerler için de teklif edilmiştir. Böylelikle hazırlanan proje teklifi, daha cazip hale getirilmiştir.

Aynı yıllarda havagazı ile aydınlanmanın yanı sıra elektrikle aydınlanmanın da devreye girmesi proje sahiplerini bu durumu dikkate almaya sevk etmiştir. Bu sebeple aydınlatma imtiyazını alabilmek amacıyla hazırlanan projeye elektrikle aydınlanmaya yönelik bir madde de dâhil edilmiştir.

Almanya sefareti tarafından gönderilen bu proje teklifi diğer tekliflerle de kıyaslanmak üzere hükümet tarafından dikkate alınmıştır.

2.1.2. Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli Cihetinin Aydınlatılmasına Yönelik Proje

İstanbul sokaklarının havagazı ile aydınlatılması başlangıcından itibaren yabancı yatırımcıları cezbeden bir seyir izlemiştir. Yatırımcılar kendilerine referans olabilecek kurum ve kuruluşlarla iletişime geçerek hem Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazına hem de şehrin aydınlatma imtiyazına sahip olabilmek için hükümete başvuruda bulunmuştur. Nitekim devlet yetkilileri bu işi çok sıkı tutarak ciddi

[141] BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, Lef. 4, 21 B 1307 / 13 Mart 1890.

incelemelerden geçirmiş ve tüm başvuruları dikkate almıştır. Yine bu dönemde, biri Almanya bir diğeri Belçika devleti vatandaşı olan iki kişinin kurmuş olduğu şirket, 29 Mart 1891 tarihinde, Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniye Bankası aracılığıyla Beyoğlu, Galata, Beşiktaş ve Boğaziçi'nin Rumeli cihetinin havagazı ile aydınlatılmasına yönelik hazırladığı proje ile hükümete müracaatta bulunmuştur.

Şirket teklifinde Dolmabahçe Gazhanesi ve gazhaneye bağlı yerler için hükümete 50 bin lira ödemeyi; alet edevatın tamiri ve gazhanenin genişletilmesi için ayrıca 75 bin lira harcamayı taahhüt etmiştir. Devlet dairelerinde, camilerde, kışlada, hastanelerde, okullarda, kilisede, patrikhanede kullanılan havagazı ücretinin belirlenen kullanım ücretinden %30 daha indirimli hesaplanarak buralara aydınlatma hizmeti sağlama teklif edilmiştir. Şirket, bu imtiyaza Osmanlı Bankası'na 10 bin adet Osmanlı lirası teminat bedeli yatırmak şartıyla, talip olmuştur.[142]

Kambiyo ve Esham Bankası aracığıyla imtiyaz talebinde bulunan bu kişiler, daha önce de Moskova, Petersburg, Freiburg, Torino, Lahey, Brüksel gibi Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde ve Kahire'de gazhaneler inşa etmiştir. Şirket bu gazhanelerde herhangi bir kazanın veyahut ta şikâyet gerektirecek önemli bir durumun meydana gelmemiş olmasını, referans olarak göstermiştir. Dolmabahçe Gazhanesi imtiyazı talipleri, bu şehirlerin büyüklüğü ve konumu dikkate alındığında, gazhane inşaatı için yeterli teknik bilgi, donanım ve ekonomik güce sahip olduklarını da savunmuştur.[143]

Ayrıca buradan yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nin, kentleşme yönünde kat ettiği yol itibarıyla, örnek aldığı büyük şehirlerin yararlandığı belediyecilik hizmetlerini, eş zamanlı olarak, takip ettiğini söylemek mümkündür.

Hükümete, değerlendirmesi amacıyla sunulan her türlü teklif çok ciddi incelemelerden geçirilmiştir. Dönem itibariyle bu tür önemli işlerin iltizam usulüyle idare edilmesi, devletin menfaatleri düşünülerek, daha uygun bulunmuştur. Devlet idarecileri aydınlatma alanında hizmet alacağı şirket veya şirketlerin kendisinden tam anlamıyla bağımsız olarak çalışmasına sıcak bakmamıştır. Aydınlatma gibi önemli bir meselenin tamamen hükümetin kontrolünden çıkmasına devlet erkânı taraf olmamıştır. Bu sebeple şehrin aydınlatılmasına yönelik tekliflerin değerlendirilme süreci bir hayli

[142] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/19, Lef. 1, 18 Ş 1308 / 29 Mart 1891.
[143] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1219/95406, Lef. 1, 25 B 1308 / 6 Mart 1891.

sıkıntılı geçmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi imtiyazının kime verileceği ve hazırlanacak mukavelenamenin hangi şartları taşıyacağı soruları uzun süre cevap beklemiştir. Yapılan tüm başvuruların göz önüne alınması ve devletin en fazla menfaat sağlayacağı şekilde anlaşma sözleşmesinin düzenlenmesi istenmiştir.[144]

2.1.3. Devlet Sarayları İle Dördüncü Ve Altıncı Belediye Dairelerinin Aydınlatılmasına Yönelik Teklif

1890'lı yıllarda Dolmabahçe Gazhanesinin mevcut koşullarıyla verdiği aydınlatma hizmeti, İstanbul genelinde havagazı ile aydınlatma sahasının genişlemesi sebebi ile yetersiz kalmıştır. Sorunu gidermek amacıyla yeni gazhanelerin yapılması kararlaştırılmış ve 29 Mart 1891 tarihinde Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa[145] ile İstanbul Şehri Tenviri Şirketi meclis aza vekili Almanya vatandaşı Mösyö Frans Simon arasında iki mukavelename ve bunlara bağlı bir şartname imzalanmıştır.

Mukavelenamelerden biri Saray-ı Hümayunlar ile oraya bağlı olan yerleri, diğeri ise Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri dâhilindeki mahallerin aydınlatma işlerinin hangi şartlar çerçevesinde yapılacağını kapsamaktadır. Ayrıca burada Dolmabahçe Gazhanesinin durumunun ne olacağına dair bilgilere de yer verilmiştir.

Saraylar için hazırlanan mukavelenamenin birinci maddesinde, yeni yapılacak gazhane arsasının, hükümet tarafından ücretsiz olarak tahsis edileceği belirtilmiştir. Osmanlı topraklarında inşa edilmesi düşünülen gazhane binalarının yerinin tespiti yapılan her türlü görüşmede hükümetin inisiyatifinde tutulmaya çalışılmıştır. Yapılan ve değerlendirilen tekliflerde bu hususa özellikle dikkat edilmiştir.

Yeni gazhanenin, Yıldız Sarayı, Beşiktaş ve Çırağan Sarayları, Nüzhetiye Kasrı, Hamidiye, Orhaniye, Valide, Mecidiye Cami-i Şerifleri ve Dergâh-ı Şerifleri, bunların civarındaki askeri kışlalar, fer'iyye daireleri[146], Yıldız ve Dolmabahçe yakınlarındaki

---

[144] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1219/95406, 25 B 1308 / 6 Mart 1891.

[145] Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara, 2000; Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesi'nde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikael ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk Ermeni İlişkiler Sempozyumu (24 – 25 Mayıs 2001)*, İstanbul, 2001, s.21 – 34.

[146] Beşiktaş ile Ortaköy arasında üç kısımdan oluşan saraylara verilen addır. Bu saraylar asıl padişah sarayının fer'i (kolu) sayıldıklarından bu adı almışlardı. Buralarda kışlık yerleri bulunmayan ve padişah tarafından uygun görülen hanedan üyeleri oturtulurdu. Sultan Aziz 3 Haziran 1876 da burada intihar etmiştir. Şimdi mektep olarak kullanılmaktadırlar. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1993, s.697.)

İstabl-ı Amireler ve matbuhanelerin[147] içinde ve dışında bulunan fener, kandil ve avizeleri, imtiyaz süresince, ücretsiz aydınlatması taahhüt edilmektedir.

Üçüncü maddede; Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri ile saray ve saraya bağlı yerlerin aydınlatılması için inşa edilecek gazhanelerin hizmet vereceği zamana kadar Dolmabahçe Gazhanesinin idaresi Mösyö Simon'a verilecek ve Mösyö Simon şu anki aydınlatma ihtiyacını karşılayacak kadar gazın üretilebilmesi amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi'nde tadilat yapacaktır.

İncelediğimiz çeşitli belgelerde de Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1890'lı yıllarda tadilata ihtiyacı olduğunu ve bu sebeple çeşitli girişimlerin yapıldığını gözlemledik. Ancak bu seneye kadar gazhanenin iyileştirilmesine ve yenilenmesine yönelik neden her hangi bir girişimin yapılmadığı sorusuna açıklama getiremedik. Kuruluşundan itibaren işletmenin, Osmanlı Devleti'nde kalifiye eleman eksikliği sebebiyle, ehil ellerin idaresinde bulunmaması, üst düzey idarecilerinin genellikle yabancı uyruklu kişilerden olması ve bunların işletmeye gerekli özeni göstermemiş olmaları kurumun ihmâl edilmesine gerekçe olarak gösterilebilir.

Dördüncü maddede yeni gazhanenin faaliyete geçmesiyle esasen Hazine-i Hassa'ya ait olan Dolmabahçe Gazhanesi arsası, binaları ve ekleri, gazhane binasına ilişik olan kömür mağazası derhal Mösyö Simon tarafından Hazine-i Hassa'ya teslim edilecektir. Ancak gazhanede bulunan gaz, makine ve diğer teknik donanım ile atıl olan cihazlar kendisinde kalabilecektir.[148]

Sekizinci maddede 1. maddede belirtilen yerlerdeki fenerleri yakıp söndürmekle görevli memur ve hademelerin maaşlarını saray yönetimi ve imtiyaz sahibi ortak karşılayacaklar ve bunların isim, adet ve maaş miktarlarını içeren bir defter tutulacaktır.

Dokuzuncu ve onuncu maddede Mösyö Simon'un, sarayların aydınlatılmasında görevli olan çalışanların işlerine hiçbir şekilde müdahale edemeyeceği ve bu çalışanların tayin ve görevden alınma işlerinden saray yetkililerinin sorumlu olduğu ifade edilmektedir. Bu tür bir maddenin şart koşulmasının saray içi güvenliğin sağlanabilmesi düşüncesiyle eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

---

[147] Saray mutfakları için kullanılan tabirdir. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul, 1993, s.416 – 419.)

[148] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891.

On ikinci madde ile gazhane idaresine özel üst düzey elemanların, memur ve mühendislerin dışında kalan diğer tüm personelin Osmanlı vatandaşı olması şart koşulmuştur. Gazhane çalışanlarının kıyafetleri de özenle seçilmiştir. Çalışanlardan bir örnek fes ve alaturka kıyafetler giymeleri ve de kollarına, hükümet tarafından belirlenen, iş sahalarını gösteren özel bir arma takmaları istenmiştir.

Genel itibariyle Osmanlı sanayi tesislerinde danışman, uzman, yönetici ve kalifiye işçi olarak yabancılar faaliyet gösterirken, vasıfsız işçiler ülkede yaşayan gayri müslimlerden, yani Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşuyordu. Yönetimde Avrupa'da bulunmuş, yabancı dil bilen kişiler tercih edilmekteydi. Sözleşme metninde yer alan on ikinci madde, Dolmabahçe Gazhanesi çalışanlarının yerli ve yabancı uyruklu dağılımını dengelemek amacı taşımaktadır.

Dördüncü ve Altıncı Belediye Dairelerinin aydınlatılması işine yönelik hazırlanan mukavelenamenin birinci maddesinde imtiyazın 60 yıl süre ile bahsi geçen yerlerin aydınlatılması amacıyla Mösyö Frans Simon'a verildiği ve bu süreç zarfında başka bir kişi veya şirkete imtiyaz verilmeyeceği ifade edilmektedir. İmtiyazın ilanından itibaren bir ay içerisinde Osmanlı Bankası'na teminat bedeli olarak on bin adet Osmanlı yüzlük altını yatırılacağını ikinci maddeden öğreniyoruz.

Üçüncü madde Dolmabahçe Gazhanesi'ni ilgilendirecek şekilde düzenlenmiş ve ileride Şehremanetine devredilmek üzere bir defaya mahsus olmak şartıyla 50 bin adet Osmanlı lirasının Osmanlı Bankası'na yatırılmasını öngörmektedir. Bu maddenin yerine getirilmesiyle birlikte Dolmabahçe Gazhanesi mevcut alet edevatı, makineleri, boruları, fenerleri ve gazhaneye ait diğer eşya ile beraber imtiyaz sahibine devir teslim edilecektir. Mösyö Simon Dolmabahçe Gazhanesi'ni teslim aldıktan sonra mukavelename uyarınca gazhaneyi işletmeye başlayacak ve gerek görülürse eğer ocakların ve diğer alet edevatın tamiratına mecbur olacaktır. Ayrıca, burada, gazhanenin teslimatı sırasında ürettiği gazdan daha az miktarda gaz üretilmeyecektir.

Gerek Dolmabahçe Gazhanesi'nin tamiratı gerekse yeni inşa olacak gazhane çalışmaları esnasında ihtiyaç duyulabilecek makineler ya da alet edevat dışarıdan getirtilecek olursa, bunlar, bir defaya mahsus olmak üzere, gümrük resminden muaf tutulacaktır.[149] Gümrük vergisinden muafiyet, Osmanlı ülkesinde farklı iş sektörlerinde

[149] Bakınız adı geçen mukavelenamenin 17. maddesi

faaliyet gösteren diğer imtiyaz sahipleri tarafından da çeşitli dönemlerde talep edilmiş ve bu durum hükümet tarafından uygun görülmüştür.[150]

Her ne kadar mukavelenin hazırlandığı dönemde, Dolmabahçe Gazhanesi, Tophane-i Amire idaresinde bulunsa da, bu çaptaki aydınlatma işleriyle ilgili olarak Şehremaneti'ne başvurulacağından, umumi aydınlatmayı kapsayan mukavelename ve şartnamenin Şehremanetince imzalanması istenmiştir.[151]

Bu ise Dolmabahçe Gazhanesi idaresinin tekrar Şehremaneti idaresine devrinin ne kadar gerekli olduğunu göstermiş ve kısa süre içerisinde durum devlet yetkilileri tarafından değerlendirilmeye alınmıştır.

Mukavelename dönemin idarecileri arasında yer alan Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa[152], Şehremini Rıdvan Paşa[153], Gazhane Müdürü Halid Bey ve Fen işleri Müdürü Mehmed Efendi tarafından tekrar tekrar incelenerek hazırlanmıştır. Ayrıca yapılan anlaşma sonucunda Dolmabahçe Gazhanesinden 50 bin lira gelir elde edilmiştir. Aydınlatma ve benzeri beledî işlerin Şehremaneti'ne ait olmasından dolayı para bu kurumun emrine verilmiştir. Paranın bir kısmı gazhanenin Tophane-i Amire idaresinde iken oluşan bilumum borçları için kullanılmıştır. Geriye kalanı ise daha sonra belirlenecek yerlere harcanmak üzere bir bankaya emanet edilmiştir.[154]

Mösyö Simon, saray ve saraya bağlı yerler ile Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri dâhilinde bulunan mahallerin gaz ile aydınlatılması imtiyazının kendisine verilmesi sonrasında 28 Haziran 1891 tarihinde bir dilekçe ile işinin takibinde bulunmuştur. Aynı zamanda İstanbul Tenviri Şirketi üyesi de olan Mösyö Simon'un talebi, Şehremini Rıdvan Paşa ve heyeti tarafından incelenerek bir üst makama sevk edilmiştir.[155]Aynı yıllarda bazı yabancı devletlerin resmi makamları da devreye girerek Dolmabahçe Gazhanesi imtiyazı hakkında bilgi almak için Osmanlı hükümeti ile irtibata geçmiştir. Ancak görüşme iş yoğunluğu sebebiyle ertelenmiştir.[156] Her ne kadar

---

[150] Gregoryan Ermeni cemaatine mensup 'Dadian' ailesi bu duruma önemli bir örnektir. Bkz. Rıfat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988, s.54–55.
[151] Adı geçen belge
[152] Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara, 2000; Arzu Tozduman Terzi, "Osmanlı Maliyesi'nde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikael ve Ohannes Paşalar", *Uluslararası Türk Ermeni İlişkiler Sempozyumu (24 – 25 Mayıs 2001)*, İstanbul, 2001, s.21 – 34.
[153] Osman Nuri ERGİN, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996, s.171 – 182.
[154] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891.
[155] BOA, Y.MTV, nr. 52/10, Lef. 1, 4 Z 1308 / 28 Haziran 1891.
[156] BOA. İrâde Dâhiliyye, nr. 1245 / 97561, 27 S 1309 / 2 Ekim 1891.

yapılan başvurular dikkate alınarak incelenmişse de bu konu ile ilgili sürecin ne şekilde sona erdiğine dair resmi bir kayda rastlanılmamıştır.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin, 1853 yılında, tesisi ve işletilmeye başlanması ile birlikte, İstanbul genelinde aydınlatmanın havagazı ile yapılmasına yönelik çeşitli kişi ve şirketlerce yoğun bir biçimde hükümete tekliflerin verildiği gözlemlenmektedir. Gazhanenin kuruluş amacı ve kapasitesi dikkate alındığında hizmet verdiği alanın sınırlı kaldığı aşikârdır. Gazhanenin hizmet verdiği sınırlı alanda ise Galata ve Beyoğlu'ndan oluşan Altıncı Belediye Dairesi, 5 Ekim 1877 günlü Belediye Kanunu ile yapılan yeni yasal düzenleme ile Beşiktaş'ın[157] da içinde bulunduğu Sekizinci Belediye Dairesi ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafında kalan mahaller yer almıştır.[158] Şöyle ki gazhane:

- 1853 yılında öncelikle Dolmabahçe Sarayı ve havalisinde bulunan mekânları,[159]
- 1857 yılında Ağa Cami ve Galatasaray arasına döşenen borular vasıtasıyla ilk sokak aydınlatmasını gerçekleştirmiş;
- 1860–1861 yıllarında Tophane-i Amire Caddesi aydınlanmış; Talimhane ve Saraçhane'ye kadar borular döşenmiş;
- 1864 yılında Pangaltı yolu ve Beşiktaş Caddesi'ni,
- 1870–1874 yılları arasında yapılan alt yapı çalışmaları vasıtasıyla Çırağan Sarayı ve havalisini,[160]
- 1880 yılında Bahçekapı'da Fincancılar Yokuşu ve Mercan Yolu'nu,[161]
- 1883 yılında Beşiktaş Karakolu (Mecidiye Karakolhanesi) ve civarını,[162]

[157] Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s.147 – 149.
[158] BOA, İ.MVL, nr. 534/24003, 18 S 1282 / 13 Temmuz 1865; BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 69/4083, 16 L 1301 / 9 Ağustos 1884; BOA, Y.PRK. HH, nr.24/19, 18 Ş 1308 / 29 Mart 1891; BOA, Y.PRK. HH, nr. 23/64, 5 C 1308 / 16 Ocak 1891; BOA, Y.PRK. AZJ, nr. 13/69, 29 Z 1305 / 6 Eylül 1888.
[159] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2593.
[160] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2593 – 2594.
[161] BOA, Y.A.HUS, nr. 164/101, 17 C 1297 / 27 Mayıs 1880.
[162] BOA, Y.PRK. ZB, nr. 2/27, 1 R 1300 / 9 Şubat 1883; BOA, ZB, nr. 77/18, 11 Ağustos 1302 / 23 Ağustos 1886.

- 1885 yılında Yıldız Sarayı'ndan Beşiktaş'a kadar olan cadde ile Dolmabahçe Sarayı'ndan Ihlamur Köşkü'ne kadar olan caddeyi,[163]
- 1886 yılında Cağaloğlu Caddesi ile Yerebatan Mahallesi'ni,[164]
- 1890 yılında Mekteb-i Mülkiye binasını ve Hamidiye Cami'sini,[165]
- 1891 yılında Yıldız Sarayı'nı[166]
- 1893 yılında Beyoğlu'nda bulunan kışlayı,[167]
- 1894 yılında Gümüşsuyu Hastanesi'ni,[168]
- 1897 yılında Mekteb-i Tıbbiye binasını,[169]
- 1899 yılında Hamidiye Etfal Hastanesi'ni,[170]
- 1901 yılında Atik Salıpazarı ve civarı ile Ortaköy'deki fer'iye dairelerini,[171]
- 1907 yılında Fatma ve Münire Sultanların dairesini ve Tophane-i Amire bünyesinde yeni inşa edilen kışlayı,[172]
- 1908 yılında Naile Sultan'ın sahilhanesinin bahçesini,[173]
- 1909 yılında Takvim-i Vekayi gazetesinin bulunduğu binayı,[174]
- 1910 yılında Yıldız'da bulunan Dersaadet Polis Mektebi'ni aydınlatmıştır.[175]

[163] BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 77/ 4543, 15 M 1303 / 24 Ekim 1885.
[164] BOA, İrâde Şûray-ı Devlet, nr. 80/4749, 22 C 1303 / 28 Mart 1886; BOA, Y.PRK. ŞH, nr. 2/67, 26 M 1305 / 14 Ekim 1887.
[165] BOA, Y.MTV, nr. 40/43, 18 S 1307 / 14 Ekim 1889; BOA, İrade Dahiliye, nr. 1167/91227, 5 Ca 1307 / 28 Aralık 1889; BOA, İ.MF, nr. 4/1314 R-1, 23 R 1314 / 1 Ekim 1896.
[166] BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308 / 28 Haziran 1891; BOA, Y.MTV, nr. 60/75, 23 Ş 1309 / 23 Mart 1892.
[167] BOA, İ.TPH, nr.1/1310 ZA–07, 24 Za 1310 / 9 Haziran 1893.
[168] BOA, İ.TPH, nr. 2/1311 N–03, 18 N 1311 / 25 Mart 1894.
[169] BOA, Y.PRK. HH, nr.29/50, 4 R 1314 / 12 Eylül 1896.
[170] BOA, Y.MTV, nr. 195/137, 29 C 1317 / 4 Kasım 1899.
[171] BOA, Y.MTV, nr. 222/56, 10 B 1319 / 23 Ekim 1901; BOA, Y.PRK. ZB, nr.31/97, 4 N 1319 / 15 Aralık 1901; BOA, Y.MTV, nr. 227/68, 16 Z 1319 / 26 Mart 1902.
[172] BOA, Y.MTV, nr. 301/11, 4 B 1325 / 13 Ağustos 1907; BOA, İ.TPH, nr. 16/1325 B–07, 20 B 1325 / 29 Ağustos 1907; BOA, Y.MTV, nr. 303/153, 18 L 1325 / 24 Kasım 1907.
[173] BOA, Y.MTV, nr. 308 /193, 29 Ra 1326 / 1 Mayıs 1908.
[174] BOA, DH. MUİ, nr. 15–2/5, 12 N 1327 / 27 Eylül 1909.
[175] BOA, DH. EUM. MH, nr. 240/27, 26 Ra 1328 / 7 Nisan 1910; BOA, DH. EUM. MH, nr. 240/66, 18 C 1328 / 27 Haziran 1910.

2.2. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Modernleştirilmesi

Kuruluşundan 36 yıl sonra Dolmabahçe Gazhanesinin teknik donanımı yıpranarak kullanılamaz hale gelmiştir. Dolmabahçe Gazhanesinin mevcut koşullarda hizmet vermesi güç olduğundan Şehremaneti, gazhaneyi yenileyerek daha iyi koşullara kavuşturmak için arayışlar içine girmiştir.

Yenileme işlerinin ihale yoluyla talip olanlara verilerek yürütülmesi, prensip olarak hükümet tarafından sakıncalı görülmüştür. Gazhane idaresinin devlet elinden alınması yerine, hazırlanacak olan kararnameye uymak şartıyla Avrupa'dan getirtilen teknik malzeme ve örnek alınan plan ve taslaklar doğrultusunda inşaat ve yenileme işlerinin yapılması daha makul bulunmuştur. Ne var ki Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahatı için gerekli olan maddi kaynak mevcut değildir. Hükümet bunun için de bir çözüm önermiştir. Şöyle ki inşaat ve yenileme çalışmalarının, gazhaneden daha sonra elde edilecek gelir teminat gösterilerek, alınacak borç para ile yapılması teklif edilmiştir. Nitekim Dolmabahçe Gazhanesi'nin gerekli bakım ve onarımdan geçtikten sonra, havagazı ziyanı olmadan, tam kapasite çalışarak kâra geçebileceğine inanılmaktadır.

Avrupa'da, 19. yüzyıl sonlarında, temiz ve kolay kullanılır bir enerji tipi olarak elektrik ortaya çıkmış ve kısa sürede geniş halk kitleleri tarafından, havagazına alternatif olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti teknolojik gelişmeleri her anlamda yakından takip etmektedir. Dolmabahçe Gazhanesi'nin iyileştirilme ihtiyacının görüşüldüğü bu süreçte elektrikle aydınlatma hizmetinin verilebilmesi için gerekli olan alt yapının da hazırlanması gündeme gelmiştir. Gazhanenin yenileme çalışmalarında Daire-i Askeriye, Bahriye, Nafıa Nezareti ve Şehremaneti tarafından belirlenen memurlardan oluşan bir komisyonun görev alması kararlaştırılmıştır.[176]

2.2.1. Gazhane Çalışanlarının Modernizasyon Düşüncesi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin modernizasyonunun tartışıldığı dönemde gazhane memurlarından Recep de konu hakkındaki görüşlerini hükümete beyan etmiştir. Gazhanenin masraflarının, şimdiye kadar kendisini idare eden kuruluşlar tarafından karşılanmakta olduğunu, hesaplarında herhangi bir açığının ortaya çıkmadığını,

[176] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1119/87475, 26 Ca 1306 / 28 Ocak 1889.

dolayısıyla kâr ya da zarar etmeden hizmet verdiğini ifade etmiştir. Fakat fabrikada bulunan makinelerin arızalı olması sebebiyle fazla kömür harcayıp az gaz ürettiğini belirtmiştir. Durumun ıslahı için kırk beş elli bin liranın sarf edileceği söylense de tamirat on onbeş bin liraya da yapılabilecektir. Bu miktardaki harcama ile hem temiz gaz elde edilebilecek hem de kömürden tasarruf edilebilecektir. Üstelik daha önceden Avrupa'dan getirtilerek incelemelerde bulunmasına ruhsat verilen İngiliz mühendis de durumu tasdik etmektedir.

Öte yandan gazhanenin çeşitli devlet dairelerinden olan alacaklarını tahsil etmesi tamiratın yapılmasına ekonomik anlamda katkı sağlayabilecektir. İşin bilirkişi ve mühendisler tarafından oluşan bir heyetin incelemeleri sonucunda Tophane-i Amire tarafından yapılmasına karar verilmiştir.[177]

2.2.2. Mösyö Frans Simon'un Islahat Önerisi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahı için Dersaadet Gazhanesi Şirketi müdürü Mösyö Frans Simon da başvurmuştur. Başvuru üzerine Şuray-ı Devlet Meclis-i Mahsus-ı Vükela üyelerinin de bulunduğu özel bir komisyon kurulmuştur. Komisyon yaptığı incelemeler ve müzakereler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi ıslahat imtiyazını alacak olan şirketin:

- Gazhaneyi 24 saat kesintisiz 1 milyon 200 bin kıdem mikab (m^3) gaz üretebilecek kapasiteye çıkarmasını;
- Devlet tarafından istenirse Kasımpaşa, Hasköy veya Kâğıthane'ye yeni bir gazhane inşa etmesini;
- Yeni gazhane için 75 bin liradan daha az masraf yapılmamasını;
- Bir defaya mahsus olmak üzere 25 bin lira Şehremaneti veznesine ödemesini;
- Saraylarda, Dördüncü ve Altıncı belediye dairelerinin sokaklarında bulunan fenerlerin ücretsiz aydınlatılmasını;
- Saraylar için 250 adet yeni fener temin edilip, eski fenerlerin ücretsiz bakımdan geçirilmesini;

[177] BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/21, 24 Ca 1307 / 16 Ocak 1890.

- Halka satılacak gaz fiyatı tarifesinin her bin İngiliz kıdemi mikâbın 40 kuruşu geçmeyecek şekilde düzenlenmesini;

- İşi yürütmek üzere İngiltere ve Almanya'dan gaz ustası ve bir mühendisin getirilmesini istemiştir;

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Mart 1890'dan itibaren tüm gelir ve giderleri ile Tophane-i Amire İdaresine devredilmesi gazhanenin modernizasyonunu ve işletilmesini farklı bir yöne çekmiştir. Tophane-i Amire İdaresi gazhanenin ihtiyacı olan ıslahatı ekonomik olarak karşılayabilecek durumda değildir. Üstelik Mösyö Simon gibi bazı imtiyaz talipleri daha önceden belirtilen yerleri ücretsiz aydınlatmayı teklif ederken, Tophane-i Amire İdaresi; sokaklarda yakılacak gaz bedelinin ait olduğu belediye idarelerinden; kışla ve devlet dairelerinde yakılacak gaz ücretinin ise bu idari makamlardan tahsil edilmesini uygun görmüştür.[178]

2.2.3. Derviş Paşa'ya Sunulan Islahat Teklifi

Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya Dolmabahçe Gazhanesi'nin bulunduğu durumu açıklayan ve bu durum karşısında alınabilecek önlemleri içeren Fransızca yazılmış bir ıslahat tasarısı sunulmuştur. Bu tasarıya göre gazhane acınacak derecede harap vaziyette bulunmakta ve bu haliyle de kaliteli hizmet vermeye uygun şartları taşımamaktadır. Makineler ve alet edevatının yıpranmışlığı, olası bir kaza tehlikesini endişesi uyandırmakla beraber, üretilen havagazının içerisinde insan sağlığına zararlı yabancı maddeler de barınmaktadır. Bu sebeple Dolmabahçe Gazhanesi'nde, devlet menfaati göz önüne alınarak, acilen ıslahat çalışmaları yapılmalıdır.[179]

İstanbul şehri için çok önemli bir hizmet veren Dolmabahçe Gazhanesi'nin esaslı bir yenilenme operasyonu ile elden geçirilmeye ihtiyaç duyduğu aslında Şehremanetince de bilinmektedir. Konuya müdahale edilmesi amacıyla bir komisyon oluşturulmuştur. Üyelerinin çok da ihtisas sahibi olmadığı bu komisyonun hazırladığı raporda, gazhanenin kırk üç bin liralık bir harcama ile ıslah edilebileceği, belirtilmiştir.

[178] BOA, A.MKT. MHM, nr. 500/35, 11 B 1307 / 3 Mart 1890.
[179] BOA, Y.PRK. MYD, nr. 9/74, 27 Z 1307 / 14 Ağustos 1890.

Komisyonun tespitleri neticesinde kurulacak bir şirket Dolmabahçe Gazhanesi'ni tamir ve ıslah etmenin dışında Şehremanetinin denetiminde gazhane işletmesini de idare etmelidir. Derviş Paşa'ya sunulan bu ıslahat teklifinde, gazhane idaresinin Şehremanetinin denetiminde kalması gerektiğine değinilmesi, dikkate değer bir durumdur. Her ne kadar Osmanlı yönetimi hizmet amaçlı açılan bu kuruluştan büyük bir kazanç beklemese de yapılacak tamir ve tadilatlar neticesinde, Dolmabahçe Gazhanesi'nin, daha kaliteli hizmet vereceği ve buna bağlı olarak da gazhane işletmesinin ilerleyen yıllarda önemli ölçüde kar getirebileceği düşünülmüş olsa gerek. Bu sebeple gazhanenin işletimi esnasında, havagazı kullananların sayısını arttırmak amacıyla, çeşitli kampanyaların yapılması hatta havagazının kullanım ücreti üzerinde indirim yapılması gerekli görülmüştür.

Kısacası, Avrupa'da faaliyet gösteren gazhanelerde olduğu gibi, az masrafla çok gaz üretebilen, son teknikle donanımlı yeni makinelerin devreye sokulmasının gerekliliği raporda belirtilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahatını 40 bin lira ve belki de daha az bir masrafla gerçekleştirebileceğini savunan bir şirket Derviş Paşa vasıtası ile bu işe talip olmuştur. Şirket ileride hiçbir şekilde işletme imtiyazı talebinde bulunmayacağını da ifade etmiştir. İnşaat çalışmaları için gerekli olan paranın faizi ile birlikte beş altı sene içerisinde zaten gazhanenin gelirlerinden temin edilebileceğini de belirtmiştir.

Her ne kadar yapılan teklif devlet çıkarları açısından uygun bulunsa da, durumun, oluşturulacak yeni bir komisyon tarafından incelenmesi Derviş Paşa tarafından tavsiye edilmiştir. Yeni kurulacak olan komisyonda gazhane ile ilgisi bulunmayan devlet kurumları çalışanları ile havagazı üretimi, gazhane işletmeciliği gibi konularda uzman olmayan kişilerin yer almamasına dikkat çekilmiştir.[180]

Dolmabahçe Gazhanesi'nin modernizasyonuna yönelik yapılan tekliflerden hangisinin değerlendirilerek uygulandığına dair kesin sonuç elimizde olmamakla beraber Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapmış olduğumuz araştırma ve incelemeler neticesinde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Şöyle ki:

- Öncelikli olarak gazhanenin modernizasyona ihtiyaç duyduğu tüm yetkililerce kabul edilmiştir.

[180] BOA, Y.PRK. MYD, nr. 9/74, 27 Z 1307 / 14 Ağustos 1890.

- Gazhaneyi yenileyerek çağın teknolojisine kavuşturmak amacıyla çeşitli arayışlar içerisine girilmiştir.
- Gazhanenin hali hazırda sahip olduğu durumu ortaya çıkarmak için hem gazhane çalışanlarından hem de idarecilerinden konu ile ilgili raporlar hazırlamaları istenmiştir.
- Hazırlanan raporlar doğrultusunda, gazhanenin ıslahatına yönelik yerli ve yabancı girişimciler tarafından yapılan her türlü teklif incelemeye alınmıştır.
- Yapılan tekliflerin değerlendirilebilmesi için komisyonlar kurulmuştur.
- Avrupa'da, eş zamanlı olarak, faaliyet gösteren diğer gazhanelerin çalışmaları örnek alınmıştır.
- Dolmabahçe Gazhanesi'nin durumunu incelemek üzere İngiltere ve Almanya'dan bu işin uzmanı elemanlar getirtilmiştir.
- Islahatların büyük bir bölümü, gazhanenin, Tophane-i Amire tarafından idare edildiği dönemde ve Tophane-i Amire'nin gelirleri ile yapılmış bu durum ise iki kurum arasında çeşitli ihtilafların yaşanmasına sebep olmuştur.
- Tophane-i Amire idaresi gazhane için yapmış olduğu harcamaların bedelini geri alabilmek için çok uğraş vermiştir. Hatta alacaklarının İstanbul emlak vergisinden düşülerek taksitle ödenmesi yoluna başvurmuştur.[181]
- Islahat çalışmaları peyderpey yapılmıştır. Aralıklarla yapılan ıslahatların masrafları Maliye Nezareti ile Dolmabahçe Gazhanesi'nin hizmet verdiği devlet daireleri ve belediyelerden toplayabildiği paralarla karşılanmaya çalışılmıştır.

[181] BOA, Y.MTV, nr. 132/27, 2 C 1313 / 20 Kasım 1895.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOLMABAHÇE GAZHANESİNİN SON YILLARI

3.1. Dolmabahçe Gazhanesi'nin "Dersaadet, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi"ne Devri

1913 yılı itibariyle yeniden Şehremaneti idaresi'ne geçmiş olan Dolmabahçe Gazhanesi içinde bulunduğu şartlar gereği mevcut ihtiyacı karşılayabilecek durumda değildir. Yeni teknolojiye ayak uydurabilmesi ve kapasitesini arttırabilmesi ise ıslahat çalışmalarıyla mümkün gözükmektedir. Ne var ki bu durum Şehremaneti'nin maddi yetersizliğine takılmış ve günden güne önem kazanan şehrin aydınlatması meselesi intizam içinde sağlanamamıştır.

Şehrin güvenliğinden sorumlu Zabıta genel olarak İstanbul şehrinin sokak ve caddelerinin layıkıyla aydınlatılamadığını, özellikle Rumeli sahillerini aydınlatmakla yükümlü fenerlerin zaman zaman yakılamadığını belirtmiştir.

Gazhane idaresinin Şehremaneti bünyesinde kalmasının, hususi ve umumi tenvirat konusunda sıklıkla yaşanılan aksaklıklara bir çözüm getiremeyeceği anlaşıldığından 1914 yılında yeni bir imtiyaz devri söz konusu olmuştur.[182] Böylelikle 12 Şubat 1914 yılında yayınlanan bir irâde-i seniyye ile Dolmabahçe Gazhanesi'nin elli yıl müddetle "Dersaadet, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi"ne devredilmesi kararlaştırılmıştır.

Mukavelename[183], Şehremini Doktor Cemil Paşa ile Fransız vatandaşı olan Banker Oktav Bezanson ve Mühendis Lui Boer adına vekâlet eden P. Antonyadis arasında imzalanmıştır. Hazırlanan sözleşmede imtiyazın mahiyeti, İstanbul şehrinin Beyoğlu ve Yeniköy daire-i belediyeleri sınırlarında bulunan mekânları, yalnız havagazı ile aydınlatma ve ısıtma şeklinde belirlenmiştir. Bu alanda hizmet verebilmek

---

[182] BOA, İ.MMS, nr. 155/1331 M – 11, Lef. 4, 20 M 1331 / 30 Aralık 1912.

[183] İşbu imtiyâz mukavele ve şartnâmesi *Takvim-i Vekayi*'nin 23, 25, 26 Şubat 1329/1913 ve 8, 9, 10, 11, 13,14 ve 15 Mart 1330/1914 tarihli nüshalarıyla neşr ve ilan kılınmıştır. (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.5, İstanbul, 1995, s.2599–2632); BOA, Şûrây-ı Devlet, nr. 44/34, 16 Ra 1332 / 12 Şubat 1914.

için gerekli çalışmaları gerçekleştirmek, örneğin genel ve özel aydınlatma ve ısıtma alanlarında kullanılacak havagazının üretimi, işletilmesi, ana caddelere yeni boruların döşenmesi gibi işler, imtiyaz sahibinin sorumluluğundadır.[184]

Anlaşmanın ikinci maddesinde Dolmabahçe Gazhanesi için 42.435 Osmanlı lirası talep edilmiştir. Gazhanede bulunan maden - kok kömürü ve kullanılmakta olan eşyanın, piyasa fiyatının belirlenerek, ayrıca satışa sunulması kararlaştırılmıştır. Eğer imtiyaz sahibi belirlenen süre içerisinde maddi yükümlülüklerini yerine getiremezse anlaşma feshedilecek ve daha önceden Emanet veznesine bırakılmış olan 10.000 Osmanlı lirası depozito bedeli Şehremaneti tarafından zapt olunacaktır.[185]

Gazhanenin inşa edilmiş olduğu arazi, Kabataş'taki kömür ambarı ve Beyoğlu'nda bulunan idare binası üç yıl içinde tahliye edilmek şartıyla aylık ellişer lira olmak üzere yüz elli liraya kiralanmıştır.

Mukavelenameye göre Dolmabahçe Gazhanesi, her türlü masrafı imtiyaz sahibine ait olmak üzere yıkılıp yeniden inşa edilecektir. Bu sırada gazhane arazisi tamamen düzeltilecek ancak gazhane duvarlarına dokunulmayacaktır. Yıkımdan sonra oluşan tüm enkaz ve her türlü cihaz imtiyaz sahibine ait olacaktır. Ayrıca üç ay içerisinde Şehremaneti'ne, yıkılacak gazhanenin yerine yapılacak yeni gazhane projesi sunulacak ve projenin kabulünü takiben 24 ay zarfında, belirlenen şartlar dâhilinde, yeni gazhanenin inşaatı tamamlanacaktır.[186]

Yeni gazhane genel ve özel aydınlatma ve ısınma amacıyla kullanılmak üzere günlük 25.000 m³ havagazı temin edecek kapasiteye sahip olacak ve ihtiyaç duyulduğu takdirde hizmet alanı genişletilip, kapasitesi arttırılabilecektir. Havagazı dağıtımı en kalabalık mahallelerin belli başlı sokaklarından geçerek iki yüz hane yani bin nüfusluk küçük mahalleleri de kapsamı altına alacaktır. Sokaklara döşenecek yeni borular bir mahalleye 40 metreden uzak olmayacaktır. İnşaat ile ilgili olan tüm plan, resim ve haritalar belirlenen ölçüler dâhilinde Şehremaneti'ne teslim edildikten ve proje onayı alındıktan sonra inşaata başlanacaktır.[187]

---

[184] Ergin, *a. g. m*, 1. ve 2. madde, s.2600.
[185] Ergin, *a. g. m*, 3. madde, s.2600, 2601.
[186] Ergin, *a. g. m*, 4. ve 6. madde, s.2601, 2602.
[187] Ergin, *a. g. m*, 6. ve 7. madde, s.2602, 2603.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin özelleştirilmesi umumun menfaatine yönelik bir girişim olarak kabul edildiğinden gazhane için gerekli olan arazinin, bedeli imtiyaz sahibi tarafından ödenmek kaydıyla, istimlâk edilmesine izin verilmiştir. İmtiyaz sahibi tesis ve inşa ile işleteceği gazhane ve müştemilatına ait her türlü binaya ve bu binaların üzerinde bulunduğu araziye tam tasarruf hakkına sahiptir. Yalnız Beyoğlu'ndaki idarehaneyi ve fenercilerin ikametgâhları gibi mahalleri kiralayarak kullanabilecektir.[188]

Yeni havagazı fabrikası, ikamet edilen mekânlardan en az 50 metre uzağa inşa edileceği gibi hastane, ibadethane, tehlikeli madde bulunduran depo ve benzeri binaların da uzağında bulunacaktır. Mukavelenamenin 13, 14, 15,16 ve 17. maddeleri üretilecek havagazının cinsi, kalitesi, basınç düzeyi, gazhanenin ihtiyaçları ve işletilmesine yönelik hususları ihtiva etmektedir.

Genel aydınlatmada dikkat edilecek noktalar 19. maddede ifade edilmiştir. Öncelikli olarak mevcut bulunan ve ileride açılacak olan yollar, çıkmaz sokaklar, meydanlar, eğlence ve gezinti yerleri; daha sonra umumi tuvaletler, Şehremaneti'ne ait ilan yerleri ve son olarak özel günlerde hükümet ve Şehremaneti tarafından belirtilen yerlerin aydınlatılması şartları açıklanmıştır.[189]

İmtiyazın devamı müddetince imtiyaz sahibi Şehremaneti'nin göstereceği yerlere, umumi aydınlatma için bedavadan iki yüz fener yerleştirecektir. Bu fenerlerin bütün bakımı ile fenerlerde yakılan havagazı imtiyaz sahibi tarafından karşılanacaktır.

Mukavelenamenin 22, 23, 24. maddeleri genel aydınlatma ücretinin ne şekilde düzenleneceği ve tüketicilere havagazının hangi şartlar dahilinde verileceği hususlarını kapsamaktadır. Tüketicilere gaz dağıtımı yapılırken ana caddelere bağlı harici şube borusu[190] tesis edilirken boru hattının uzunluğu 20 metreyi geçerse masrafın fazlası aboneye ait olacaktır. Aboneler, evlerine bağlatacakları havagazı boruları ve tesisatını imtiyaz sahibine yaptırtabilecekleri gibi hariçten bu işi yapan şirketlere de havale edebileceklerdir.

Özel kullanıcılara dağıtılan havagazı gaz saatinden geçecek ve m³ hesabıyla ölçülecektir. Bu saatler Şehremaneti'nin onayından geçip damgalanarak satışa

[188] Ergin, *a. g. m*, 9. ve 10. madde, s.2603, 2604.
[189] Ergin, *a. g. m*, s.2606 – 2614.
[190] Harici şube borusu: ana boru hattına bağlı olarak inşa edilen tali boru hattına denir.

sunulacaktır. Müşteriler, havagazı saatlerini istedikleri yerlerden satın alabileceklerdir. Dönemin gazetelerinde havagazı saatlerine ait tanıtım reklamları da yer almıştır.[191] Havagazı saatlerinin girişine bir emniyet musluğu konulacaktır. Saat, havagazının giriş ve çıkış yaptığı kısımlardan imtiyaz sahibinin mührüyle kurşunlanacaktır. Bu kurşun mührün kırılması aboneler açısından hukuki müeyyideler taşımaktadır.[192]

İmtiyaz sahibinin dağıtımına ve satışına izin verilen havagazının fiyatı Tablo.1 de belirtilen miktarı geçmeyecek şekilde kararlaştırılmıştır.[193] Umumi aydınlatma istisna olmak üzere Şehremaneti, belediye daireleri ve yerleri, hastaneler ve yetimhanelerde kullanılacak havagazına Tablo.1 de belirtilen fiyat üzerinden %25 indirim uygulanacaktır.

Sarayların aydınlatılması için, imtiyaz sahibi yıllık 1.000.000 m³ havagazını ücretsiz vermeyi taahhüt etmiştir. Şayet belirlenen miktardan fazla gaz tüketilirse fazla gazın fiyatı Tablo.1 de belirtilen azami tarife üzerinden %25 indirimli olarak ödenecektir. 1.000.000 m³'ün altında havagazı sarfiyatı olursa ise arta kalan gaz Şehremaneti adına umumi aydınlatmada kullanılacaktır.

Mukavelenamenin 40. maddesinde imtiyazın devam ettiği süre içerisinde gerek tesisat ve imalattan gerekse işletmeden elde edilen gelirden hiçbir vergi alınmayacağı belirtilmiştir. İşletmenin meydan getirilmesi için yurtdışından getirtilecek olan alet edevat da gümrük resminden muaf olacaktır.[194]

İmtiyaz sahibi mukavelenamenin onaylanarak resmi gazetede yayınlanma tarihinden itibaren altı ay içerisinde hükümetçe emsali için kabul edilmiş nizâmnâme-i dâhili esasına göre bir Osmanlı Anonim Şirketi kurarak bu imtiyazdan doğacak hak ve görevlerini bu şirkete devretmekle yükümlüdür. Şirket, ayrıca hükümet ve müşterileri

[191] TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004, s.69.

[192] Ergin, *a. g. m*, s.2617, 2618

[193] Tablo.1

	Her bir m³ için:
Aydınlatma için:	40 para
Isınma için:	32 para
Kuvve-i Muharrike (enerji) için:	28 para

[194] Ergin, *a. g. m*, s.2630.

ile kuracağı her türlü ilişkisinde Türkçeyi kullanmaya mecbur tutulmuştur. Bununla beraber işlem ve yazışmalarda resmi Türkçe metnin yanında Fransızca ya da Osmanlı Devleti'nde kullanılmakta olan başka bir dilde tercüme edilmiş metin örneğini de bulundurabilecektir.

İmtiyaz sahibi veya yerine kurulmuş olan şirket kısa sürede kendine bir ikâmetgâh belirleyerek Şehremaneti'ne bildirecektir. Bu durum gerçekleşmezse ikâmetgâh adresi İstanbul Ticaret Odası olarak kabul edilecektir.[195]

Dolmabahçe Gazhanesi'ni devir alan şirket maalesef I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle sözleşmede taahhüt ettiği birçok hususu, gereğince yerine getirememiştir.

3.3. Gazhanenin Poligon'a Taşınma Süreci ve Üretimine Son Verilmesi

Dolmabahçe Gazhanesi'nin yavaş yavaş fonksiyonunu yitirmeye başladığı süreç, aydınlanmada, elektrik kullanımının devreye girmesiyle hız kazanmıştır. Bu zaman zarfında yapılan yatırımların ağırlığı daha çok elektrik enerjisinden yana olmuştur. Avrupa'da, elektrik alanında, 19. yüzyılın ilk yarısında önemli gelişmeler olmuş; yüzyılın sonlarına doğru ise elektriğin aydınlatmada kullanılması gerçekleşmiştir. Ne var ki, Osmanlı Devleti, elektrik donanımına temkinli yakalaştığından, İstanbul'da elektrik kullanımına aynı süreç içerisinde geçilememiştir. Bu durum daha çok padişah II. Abdülhamid'in güvenlik kaygısıyla alakalandırılmıştır. Gerçi, bu yıllarda, Yıldız Sarayı'nda yaşayan II. Abdülhamid elektrikli aydınlatma için Avrupa'dan deneme mahiyetinde elektrik jeneratörü getirtmiş ancak bir süre sonra bu jeneratörü de yangınlara sebep olacağı düşüncesiyle kullanımdan kaldırmıştır.[196]

Elektrik kullanımının aydınlatma sektörüne ve gündelik hayata girmesinin kaçınılmaz olması sebebiyle elektriği üretecek tesislerin kurulması ihtiyacı da belirmiştir. Bu ihtiyacın karşılanabilmesi için, ilk olarak, havagazından elektrikle aydınlanmaya geçişi sağlamak amacıyla Dolmabahçe Gazhanesi arazisi üzerinde elektrik üretecek bir fabrikanın kurulması için girişimlerde bulunulmuştur.[197] Bu

---

[195] Ergin, *a. g. m*, s.2632.
[196] Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1990, s.91–93.
[197] BOA, Y.MTV, nr. 286/23, lef. 1, 4 Ra 1324 / 28 Nisan 1906.

sebeple bir komisyon kurulmuş ve Avrupa'da bulunan çeşitli elektrik fabrikaları ile irtibata geçilmiştir. 28 Nisan 1906 tarihli bir belgeye göre, yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde, bir Alman şirketi olan Simens - Şukker'in[198] sunmuş olduğu plan ve projeler uygun görülmüştür. Gazhane arazisi üzerinde kurulacak fabrikanın ilk etapta Yıldız Sarayı'na, Dolmabahçe, Beşiktaş, Yenimahalle ve Ortaköy'e kadar olan mekâna hizmet vermesi; ilerleyen yıllarda ise Beyoğlu ve Galata taraflarına hizmet götürmesi planlanmıştır. Hazırlanan plan ve projeler doğrultusunda inşa edilecek fabrika binasının 60 bin liraya mal olacağı tahmin edilmiştir. İnşaat masraflarının hükümet tarafından karşılanması öngörülmüştür. Elektrik fabrikası inşaatının en geç 7 ay içerisinde tamamlanacağı ve 12 ay içerisinde de işlettirilmek üzere teslim edileceği ifade edilmiştir. Hatta fabrikanın teslim tarihinden itibaren 12 ay içerisinde her hangi bir eksikliğinin görülmesi ya da işletme esnasında bir problemin meydana gelmesi durumunda inşaat şirketi devreye girecek ve sorunları ücretsiz giderecektir. Fabrikaya ait olan makine, teknik donanım, sokaklara dikilecek elektrikle çalışan fenerler, yollara çekilecek kablo vesaire şirket tarafından karşılanacaktır. Şirket, çalıştıracağı mühendis usta ve işçileri kendisi istihdam edilecektir. [199]

Dolmabahçe Gazhanesi arazisi üzerinde yapılacak elektrik fabrikasının masraflarının nasıl karşılanacağı da tanzim edilmiştir. Ödeme üç taksitte yapılacaktır. Birinci taksitin fabrikanın yapım emri verilmesiyle, ikinci taksitin malzemenin teslim edilmesiyle üçüncü taksitin ise fabrikanın tamamlanmasıyla İstanbul'da ödenmesi kararlaştırılmıştır. Hükümet inşaat masraflarının karşılanabilmesi için Dolmabahçe Gazhanesi işletmesinin Şehremaneti, Askeriye, Jandarma ve Zaptiye dairelerinde bulunan alacaklarından yararlanmayı düşünmüştür.[200] Yukarıda ana hatlarıyla anlatılan elektrik fabrikasının yapımına ait teklif devlet yetkilileri tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Ne var ki Dolmabahçe Gazhanesi arazisi üzerinde her hangi bir elektrik fabrikasının kurulmamış olması, bize, bu projenin uygulamaya konulmadığını göstermektedir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in elektrik olgusu karşısındaki temkinli

---

[198] Alman kâşif Werner von Siemens ve ailesinin ilerleyen yıllarda kurmuş oldukları aile şirketidir. Bu şirket 1903 yılında Siemens - Schuckertwerke GmbH olarak kurulmuştur. Siemens'ler 1879'da Berlin'de ilk sokak aydınlatmasını gerçekleştirmiş; aynı yıl ilk elektrikle çalışan treni, 1880'de ilk elektrikli asansörü, 1881'de ilk elektrikli tramvayı, 1905 yılında elektrikle çalışan ilk arabayı imal etmiştir. (http://elektrizitt.de.wikimiki.info/de/Werner+von+Siemens.)

[199] BOA, Y.MTV, nr. 286/23, lef. 2, 4 Ra 1324 / 28 Nisan 1906.

[200] BOA, Y.MTV, nr. 286/23, lef. 2, 4 Ra 1324 / 28 Nisan 1906.

yaklaşımı, çeşitli kaynaklarda, padişahın "tarifi imkânsız korkusu" olarak yorumlanmaktadır. Gerek elektrik jeneratörünün getirtilmesi gerekse Siemens'in Osmanlı Hükümeti'ne yapmış olduğu Dolmabahçe Gazhanesi arazisi üzerinde bir elektrik fabrikası kurulması teklifinin değerlendirilmesi padişah hakkında yapılan yorumları çürütmektedir.

Başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere havagazı ile aydınlatmadan elektriğe geçiş Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkmasıyla sarayda başlayan onarım ve yenileme hareketi ile birlikte gerçekleşmiştir. 10 Haziran 1910 tarihli bir anlaşma ile İstanbul'un Rumeli tarafında bulunan 1. ila 12. Belediye Daireleri[201] ve çevrelerinin elektrik ile aydınlatılması imtiyazı Macar Ganz Anonim Şirketi'ne verilmiştir. İstanbul'da elektrik imtiyazının verilmesi tramvay ve gaz şirketlerinin daha önceden sahip oldukları imtiyaz fırsatlarını ve çalışma alanlarını kısıtlamıştır.[202]

Dolmabahçe Gazhanesi ile birlikte hizmet veren diğer gazhanelerin yükünü hafifletmek ve İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla, taşkömürü ile çalışması planlanan ilk elektrik santrali Haliç kıyısındaki Silahtarağa mevkiine inşa edilmiştir.[203] Bu dönemden itibaren havagazı ve elektrik şirketleri sokak aydınlatmasını birlikte yürütmüştür. Silahtarağa Fabrikası 1914 yılında faaliyete başlamışsa da sokakların elektrikle aydınlatılması 1918- 1919 yıllarını bulmuştur. Havagazı ve elektrik şirketlerinin sözleşmelerine belediye adına ve hesabına ücretsiz fener yakmaları konulmuştur. Buna göre İstanbul Havagazı Şirketi belediye hesabına 200 fener yakmakla yükümlüydü. I. Dünya Savaşı öncesinde sözleşmeler gereği belediye hesabına İstanbul'un Avrupa yakasında 3943 adet; Anadolu yakasında 2989 adet; toplam 6932 adet havagazı feneri yakılmaktadır. Dolmabahçe Gazhanesi de bu dönemde 200 adedi ücretsiz olmak üzere toplam 1815 adet sokak fenerini

---

[201] 5 Ekim 1877 günlü Dersaadet Belediye Kanunu'na göre İstanbul 20 belediye dairesine ayrılmıştır. (Detaylı bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s.149.)

[202] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İstanbul, 1995, s.921.

[203] Macar Ganz Anonim Şirketi, 1911, yılında Bank General de Credit Hungaria ve Bank Brüksel ile ortaklaşa olarak Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ni kurmuştur. Silahtarağa Elektrik Santrali bu şirket tarafından inşa edilmiştir. Fabrika ilk olarak 11 Şubat 1914'te Dolmabahçe Sarayı'na ve tramvay hatlarına elektrik enerjisinin sağlanmasında kullanılmıştır. 14 Şubat 1914 tarihinde ise o dönemde lüks sayılan elektrik enerjisi ile çalışan lambalar taktıran İstanbul'un varlıklı ailelerinin evlerine elektrik verilmiştir. (TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004, s.68.)

aydınlatmıştır.[204] Elektrikle aydınlatmaya başlamadan önce genel itibariyle İstanbul sokaklarında 8747 adet havagazı feneri hizmet vermiştir. Bu sayı ancak şehrin birinci ve ikinci derecede bulunan sokaklarının aydınlatılmasını sağlayabilmiş şehrin ana caddelerinin dışında kalan kısımları karanlığa boğulmuştur. Yine savaş öncesinde havagazı fenerlerinin dışında 2316 petrol, 277 ark (lüks) lambası sokaklarda yakılmıştır. Osman Nuri Ergin İstanbul'un geceleri ışıldayabilmesi için 20 – 30 bin fenere ihtiyacı olduğu tahmininde bulunmuştur.[205]

Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazı 1914 yılında Dersaadet, Beyoğlu ve Yeniköy Daireleri Osmanlı Anonim Gaz Şirketi'ne devir edilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında havagazının yerini elektriğin doldurmaya başlamasıyla havagazının kullanım alanı daralmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi 1955 yılına kadar kurulduğu mekânda faaliyetlerine devam etmiştir. Gazhane, İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi çalışmaları sırasında, aynı yıl, Belediye Meclisi'nde alınan karar neticesinde Kâğıthane ile Silahtar arasındaki Poligon mevkiine nakledilmiştir. 75.550 m² üzerine kurulan Poligon Gazhanesi, Dolmabahçe Gazhanesi'nin gazometresi dışında, bütünüyle nakledilmesinden meydana gelmiştir. Nakil işlemlerinin tamamlanmasıyla havagazı üretimine Poligon Gazhanesi'nde devam edilmiştir. Böylece 15 Ağustos 1960 tarihinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretimine son verilmiştir.[206] Dolmabahçe Gazhanesi'nden arta kalan tek tesis olan gazometre ise günümüzde Maçka Parkı içerisinde yer almaktadır. Maçka Parkı üzerinde kurulmuş olan Küçükçiftlik Lunaparkı'nın yanı başında yükselen gazometre pek çok insan tarafından bilinmemekte, lunaparka ait bir parça zannedilmektedir.

3.2. Dolmabahçe Gazhanesi İşletmesi'nde Yaşanan Aksaklıklar

Dolmabahçe Gazhanesi Şehremanetinin idaresinde iken bir takım aksaklıklar da yaşamıştır. Bunların en başında işletmede yaşanan mali sıkıntılar yer almıştır. 1853 tarihinde kurulan Dolmabahçe Gazhanesi, önceleri saray aydınlatması için hizmet vermişse de, kısa sürede Beyoğlu, Beşiktaş, Yeniköy arasındaki sokakları çağdaşı

---

[204] Ergin, *a.g.e*, s.922.
[205] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.2, İstanbul, 1995, s.924.
[206] R. Sertaç Kayserilioğlu-Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, c.I, İstanbul, 1999, s.69–71.

Avrupa şehirleri gibi aydınlığa kavuşturmuştur. Ancak, gazhanenin işletmeden elde ettiği gelirlerin yetersizliği ve sokak aydınlatmasında yapılan masraflar işletmeyi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya bırakmıştır. Tüm bu sıkıntıları bertaraf etmek amacıyla, halktan verilen hizmet karşılığında belli bir ücret alınması teklif edilmişse de, bu durum modern belediyecilik hizmeti anlayışıyla bağdaşmadığından önceleri reddedilmiş ilerleyen yıllarda tarifeli ücret karşılığında halka havagazı verilmiştir.[207]

Gazhanenin denetimi altında bulunan havagazı şebekelerinde, zaman zaman havagazı borularının tıkanması[208] gibi, arızalar da meydana gelmiştir. Bu sebeple gazhane işletmesi, yıllık gelirinin bir bölümünü tamirat ve tadilat masraflarına ayırmak zorunda kalmıştır. Gazhane için yapılan tamirat ve tadilatların önemli bir bölümü Tophane-i Amire idaresinde geçen dönemde yer almıştır. Öyle ki, Tophane-i Amire, kendi bütçesinden kısarak yaptığı harcamaları geriye alamadığı için ekonomik sıkıntılarla boğuşmak zorunda kalmıştır.

Bahsi geçen ekonomik sıkıntılar sebebiyle ilerleyen yıllarda havagazı kullanıcılarından "tenviriye resmi" adı altında bir vergi alınmaya başlanmıştır.[209] Öncelikli olarak Galata ve Beyoğlu sokaklarına havagazı hizmeti verilmişse de buralarda oturan herkes bu hizmetten yararlanmamıştır. 1914 yılında hükümete, bazı Galata ve Beyoğlu sakinlerinden, havagazı kullanmadıkları halde kendilerinden

---

[207] BOA, DH. MKT, nr. 1387/34, 28 Ra 1304 / 25 Aralık 1886.

[208] BOA, Y.PRK. ASK, nr. 99/92, 27 S 1312 / 30 Ağustos 1894.

[209] Aydınlatma vergisi 1900'lü yılların başından itibaren, İstanbul'da, havagazı ile aydınlatılan yerlerdeki hane ve dükkân sahiplerinden, fukara ve ihtiyaç sahipleri muaf tutulmak kaydıyla, düzenli bir biçimde alınmaya başlanmıştır. Aydınlatma vergisini toplamak üzere ayrı bir birim kurulmuştur. Bu vergiyi yıllardır toplanmakta olan temizlik vergisi ile karıştırmamak için özel pul ve koçanlar bastırılmıştır. Ev ve dükkânlardan alınacak aydınlatma vergisi, binanın, emlak değerine göre tarifelendirilmiştir. Şöyle ki:

Hâne Değeri	Dükkân Değeri	Vergi Bedeli
5.001 Kuruş'tan 40.000 Kuruş'a kadar olanlardan	15.000 Kuruş'a kadar olanlardan	2,5 Kuruş
40.001 Kuruş'tan 80.001 Kuruş'a kadar olanlardan	15.001 Kuruş'tan 30.001 Kuruş'a kadar olanlardan	5 Kuruş
80.000 Kuruş'tan yukarı olanlardan	30.000 Kuruş'tan yukarı olanlardan	10 Kuruş

Havagazından istifade eden emlak sahiplerinin ödemekle yükümlü olduğu bu vergi 1901 yılı Ağustos ayından itibaren yürürlüğe girmiştir.(Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.4, İstanbul, 1995, s.2011–2013.)

aydınlatma vergisi alındığına dair, şikâyet dilekçeleri gelmiştir. Bu da gazhane idaresi için ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Çözüm için ayrı bir düzenlemeye gidilmiştir.[210]

Havagazının sokak ve hanelerin aydınlanmasında yaygın olarak kullanılmaya başlanması, İstanbul sokaklarında zaten var olan yangın tehlikesinin bir derece daha artmasına sebep olmuştur. Şehirde yapılaşmanın ahşap kökenli olması ve havagazı şebekelerinin gerekli teknik bilgiyle donanımlı elemanlar tarafından döşenmemesi yangın için gerekli şartların oluşmasında rol oynamıştır. Önceki sayfalarda da anlatıldığı üzere yangın tehlikesi sebebiyle İstanbul'da havagazının kullanım süreci çok hızlı gelişmemiştir.[211]

Bir başka sorun, tesisin yıllar içinde yıpranarak makinelerinin atıl duruma düşmesiyle, yaşanmıştır. Fabrikada yer alan gaz ocaklarının arızalı olması sebebiyle fazla kömür harcayıp az gaz üretmesi Dolmabahçe Gazhanesi'ni ihtiyaca cevap veremeyecek duruma düşürmüştür.[212] Öyle ki makinelerin arızalı olması, 27 Ağustos 1891 yılında, akşam saatlerinde sokaklarda kullanılan havagazı miktarının azaltılmasına dolayısıyla da aydınlatma kalitesinin düşmesine sebep olmuştur. Gazhane idaresi, bu tür arızaların sıklıkla meydana gelebileceğinin sinyalini verirken çözüm önerisinde de bulunmuş ve Dolmabahçe Gazhanesi idaresinin İstanbul Havagazı Şirketi'ne ihalesini gündeme getirmiştir.[213] Ancak gazhane bu şirkete ihale edilmeyerek 1914 yılına kadar devlet kurumlarınca işletilmiştir. Gazhanenin ihtiyacı olan yenilenme ve modernizasyon hareketleri ise yıllara yayılarak ufak ufak çalışmalarla yapılmaya çalışılmıştır.

Makineler ve alet edevatının yıpranmışlığı olası bir kaza tehlikesini taşımakla beraber üretilen havagazı içerisinde insan sağlığına zararlı yabancı maddeler de tespit edilmiştir.[214] Fabrikanın gerektiği ölçüde yüksek randımanla çalışmaması üretim esnasında meydana gelen zararlı atık gazların gereğince arıtılamamasına sebep olmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda, Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretimine son verilmesini etkileyen unsurlar arasında yer almıştır.

---

[210] BOA, DH. UMVM, nr. 111/39, 20 S 1332 / 18 Ocak 1914.
[211] Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c. 2, İstanbul, 1995, s.1079.
[212] BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/21, 24 Ca 1307 / 16 Ocak 1890.
[213] BOA, İrâde Dâhiliyye, nr. 1241/97247, 21 M 1309 / 27 Ağustos 1891.
[214] BOA, Y.PRK. MYD, nr. 9/74, 27 Z 1307 / 14 Ağustos 1890.

Dolmabahçe Gazhanesi belli bir ücret karşılığında genel ve özel aydınlatma alanında hizmet vermiştir. Ancak 1860 yıllarından itibaren bazı resmi kurumlar gazhane idaresinden almış oldukları hizmetin bedelini ödemeyi aksatmaya başlamışlardır. Bu kurumların borçlarını vaktinde ödememeleri sebebiyle gazhanenin verdiği hizmetin kalitesi düşmüştür. Gazhane idaresi alacaklarını tahsil edebilmek için çok çaba sarf etmiştir. Gazhane idaresinin, 1861 yılında, Altıncı Belediye Dairesinden 2000 kisev alacağı vardır.[215] İşletme, alacağını belediye idaresinden tahsil edebilmek için kuruma defalarca ihtarda bulunmasına rağmen tahsilâtta başarılı olamamıştır. 16 Ocak 1862 tarihine ait olan bir belgeye dayanarak, oluşan borcun üzerinden yaklaşık dokuz ay gibi bir süre geçmesine rağmen, Altıncı Belediye Dairesi'nin Dolmabahçe Gazhanesi idaresine olan yükümlülüğünü yerine getirmediğini anlıyoruz.[216] Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yaptığımız araştırma ve incelemeler neticesinde, gazhanenin, cüz'i bir ücret karşılığında aydınlattığı belediyelerden ve resmi kurumlardan, verdiği hizmetin bedelini güçlükle tahsil edebildiğini, bazı dönemlerde ise alacaklarını hiç toplayamadığını tespit ettik. Bu durum, Dolmabahçe Gazhanesi'ni ekonomik sıkıntılara düşürmüş ve zamanla işletmenin kendisini yenileyememesine sebep olmuştur.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire idaresinde bulunduğu dönemde de hizmet verdiği çeşitli devlet dairelerinden alacakları oluşmuştur. Bunların arasında Şehremaneti ve Seraskeriye makamı namına Maliye Nezareti de yer almaktadır. Yine bu dönemde Tophane idaresi'nin tüm gelirinin gazhaneye aktarılmasıyla Tophane fabrikaları zor duruma düşürülmüştür. Adı geçen iki daireden alınacak miktar 40 bin liraya ulaşmış üstelik gazhane çalışanlarına da uzun süre ücret verilememiştir. İstenmeyen herhangi bir olayın meydana gelmemesi için borçlu dairelerden 50 bin kuruşun tahsil edilmesi uygun görülmüştür.[217]

Gazhane İdaresi ile Altıncı Belediye Dairesi arasında sokaklarda yanan fener ücretleri konusunda da anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Gazhane, sokaklarda bulunan her bir fener için günlük 6 kuruş istemektedir. Altıncı Belediye Dairesi ise fenerler için aylık toplam 20 bin kuruş ödemektedir. Bu para gazhanenin talep ettiği ücretin altında

[215] BOA, A.MKT. MHM, nr.218/66, 1 Za 1277 / 11 Mayıs 1861.
[216] BOA, A.MKT. NZD, nr. 373/37, 15 R 1278 / 16 Ocak 1862.
[217] BOA, Y.PRK. ASK, nr. 133/47, 10 Ca 1315 / 7 Ekim 1897.

kaldığından iki kurum arasında yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Kurumlar ortak bir paydada buluşarak problemi halletme yoluna gitmişlerdir.[218] Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, gazhane işletmesi, uzun vadeli ekonomik sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

[218] BOA, A.MKT. NZD, nr. 400/19, 16 Ş 1278 / 16 Şubat 1862

SONUÇ

1853 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlayan Dolmabahçe Gazhanesi, Sultan Abdülmecid döneminde (1839 – 1861), Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması ve ısıtılması için inşa edilmiştir. İlerleyen yıllarda Dolmabahçe Gazhanesi'nden Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli taraflarının aydınlatılması için de faydalanılmıştır. Bugün İstanbul sokaklarını köstebek yuvasına çeviren doğalgaz şebekesinin atası da böylelikle yaklaşık 150 yıl önce kurulmuş oldu.

Sarayın Istabl-ı Amire binalarının arka kısmına inşa edilen gazhane 1856 yılından itibaren sadece sarayın salonlarına değil, İstanbul sokaklarına da aydınlatma hizmeti vermeye başlamıştır. Gazhane Osmanlı Devleti'nin sanayileşme tarihinde olduğu kadar kentleşme tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Dolmabahçe Gazhanesi'nin gaz ocaklarında oluşan üretim fazlası havagazının şehrin sokaklarının ve zengin muhitlerdeki hanelerin aydınlatılmasında kullanılması, Osmanlı belediyecilik hizmetlerinin gelişmesinde ayrı bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ayrıca Dolmabahçe Gazhanesi, umumi aydınlatma konusunda, gelişen yeni teknolojiyi Osmanlı topraklarına taşıyan ilk gazhane olma özelliğine sahiptir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin halka açılarak tarifeli ücret karşılığında vermiş olduğu aydınlatma hizmeti, kısa sürede, çok talep görmüştür. Bu durum İstanbul'da genel aydınlatma hizmeti verecek yeni gazhanelerin inşa edilmesine sebep olmuştur. Ne var ki Osmanlı Devleti'nde dönem itibariyle yeni teknolojiyi kullanabilecek kalifiye eleman eksikliği önemli bir problem olarak belirmiştir. Problemin çözüme kavuşturulabilmesi Avrupa'dan getirtilen mühendis ve teknik elemanlar sayesinde mümkün olmuştur. Gazhane işletmelerinin ihtiyacı olan her türlü teknik donanım, başta İngiltere olmak üzere, yurtdışından temin edilmiştir.

Sokak aydınlatmasında yeni bir çığır açan gazhanelerin Osmanlı Devleti tarafından talep edilir olması Avrupalı girişimcileri de cezp etmiştir. Aydınlatma alanında hizmet veren yabancı şirketler, İstanbul'da yeni havagazı fabrikaları kurabilmek ve bunların işletme imtiyazına sahip olabilmek için, aralarında rekabete

girişmiştir. Şirketler, başkent sokaklarındaki aydınlatmanın kendileri tarafından yapılması için hükümete sık aralıklarla plan ve proje teklifleri göndermiştir. Merkezleri Avrupa'da bulunan bu şirketlerin Osmanlı Devleti'nde havagazlı aydınlatma işini yürütmek için bu denli çaba sarf etmeleri, yeni ortaya çıkan bu sektörün sağlayacağı maddi manevi kazançlara dayandırılabilir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşunda, devlet imkânlarının yetersizliği sebebiyle, yabancı bilirkişilerden yardım alınmışsa da gazhanenin işletilmesi devlet kurumları aracılığıyla sağlanmıştır. Kuruluş amacının öncelikli olarak devlet saraylarını aydınlatmak olması bu durumu tetikleyen unsurlar arasında sayılabilir. Bu sebeple Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletmesi daha sonradan inşa edilen gazhanelerden, ayrı tutulmuş olup uzun vadede çeşitli gerekçelerle özelleştirilmeden devlet kontrolünde yürütülmüştür. Gazhanede üretilen havagazı miktarının %50'den fazlası, kar amacı gütmeden, devlet saraylarının hizmetine sunulmuştur.

Gazhanenin en önemli ihtiyacı olan maden kömürü, uzun yıllar, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'dan ithal edilmiştir. İthalatı gerçekleştirmek üzere genellikle yabancı uyruklu Osmanlı vatandaşları devreye girmiştir. Havagazı elde etmek için kullanılacak maden kömürünü sağlamak amacıyla ihaleler açılmıştır. Bu ihaleler dönemin gazeteleri vasıtasıyla ilgililere duyurulmuştur. Kömür ihalesine katılanların verdiği teklifler bir komisyon tarafından değerlendirilerek en düşük fiyatı sunan teklif sahibi ile birer yıllık sözleşmeler imzalanmıştır.

Hammadde ihtiyacının dışa bağımlı olması gazhane işletmesini çeşitli arayışlara sevk etmiştir. Maden kömürünün iç piyasadan temin edilmesinin Dolmabahçe Gazhanesi'ni ekonomik anlamda rahatlatacağı düşünülmüştür. Bu sebeple dönemin önemli maden kömürü yatağı ve bir devlet işletmesi olan Ereğli Kömür Madeni'ne başvurulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda buradan çıkarılmakta olan kömürün, her ne kadar, havagazı üretmek için yeterli randımana sahip bulunmadığı anlaşılmış olsa da Ereğli Kömür Madeni Dolmabahçe Gazhanesi'ne uzun yıllar kömür sağlamıştır.

Gazhanenin ilerleyen yıllarda kendisini yenilemeye ihtiyaç duyması ilk defa işletmenin özelleştirilmesi düşüncesini gündeme getirmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi İşletmesi'nin zarar etmeye başlaması, teknik donanımının çağın gerisinde kalması, yıpranması, modernizasyona ihtiyaç duyması ve tesisi işletmekte olan kurumların

ıslahatı gerçekleştirecek ekonomik gücünün bulunmaması sebebiyle gazhane, Fransız ortaklı bir şirkete devredilmiştir.

Aydınlatma alanında yabancı şirketlerle yapılan sözleşmelerin içerdiği maddeler yeterince uygulanamamıştır. Örneğin Dolmabahçe Gazhanesi 1914 yılında özelleştirilmesine rağmen işletme imtiyazına sahip olan şirket I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında sözleşmenin hükümlerini uzun süre yerine getirememiştir. Elektrik şirketi vaat ettiği tarihten 5 yıl sonra şehri aydınlatabilmiştir. Şirketlerin, imzalanan sözleşmelere bağlı olarak verdikleri hizmetler, elde ettikleri imtiyazların değeri ölçüsünde olmamıştır. Hükümet, şirketlerin keyfi davranışları sonucunda aksayan aydınlatma hizmetinin kalitesini yükseltebilmek için aydınlatma hizmetinden yararlanan emlak sahiplerinden topladığı emlak vergisini arttırma yoluna gitmiştir. Bu durum zaten ekonomik sıkıntılarla mücadele eden halkı zora sokmuştur.

Havagazı yerini elektrik enerjisine bırakınca Dolmabahçe Gazhanesi'nin faaliyet alanı bu durumdan etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminde işlevini sürdüren, 1960'lı yılların başında İnönü Stadyumu'nun genişletilmesi sırasında bir bölümü yıkılmış olan tarihi Dolmabahçe Gazhanesi'nin, sadece kuzeydoğusundaki boş alana taşınan bölümü günümüze ulaşmış durumdadır. Burada yıllardır atıl durumda beklemekte olan gazhanenin gazometresi saçları çürümüş, pas tutmuş, etrafı moloz yığınları, ot ve ağaçlarla kaplanmış, adeta kaderine terk edilmiş durumdadır.

Dünyanın her yerinde eski sanayi yapılarının kültür alanlarına dönüştürülmesi bir fikirdir. Bunun en önemli nedeni eski sanayi alanlarının yeni şehir merkezlerinin ortasında kalmaları olmuştur. Avrupa'da Dolmabahçe Gazhanesi ile eş zamanlı faaliyet göstermiş olan gazhaneler sanayi arkeolojisi kapsamında titizlikle korunarak değerlendirilmiş ve kültür merkezlerine dönüştürülmüştür. Örneğin Viyana şehrine yıllarca hizmet vermiş olan gazhaneden arta kalan gazometre binaları içerisinde apartman daireleri, sinema salonu, gösteri merkezi, iş yerleri, alış veriş merkezi, öğrenci yurdu, şehir arşivi, eczane, doktor muayenehaneleri, kapalı otopark gibi birimlerin bulunduğu büyük bir yerleşim merkezine dönüştürülmüştür.[219]

Uzun yıllar değişik ellerde dolaştıktan sonra kullanım dışı kalan ve en son İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı İ.E.T.T işletmesinin mülkiyetinde bulunan

[219] Bu proje hakkında daha detaylı bilgi için http://www.wiener-gasometer.at/de. adresine bakılabilir.

gazhanenin kaderini değiştirecek gelişmeler yok değildir. İ.E.T.T. Genel Müdürlüğü'ne ait Maçka Parkı içinde bulunan Dolmabahçe Gazhanesi için yeniden canlanma umudu doğmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi gazhaneden arta kalan gazometreyi kentsel tasarım projeleri kapsamına almıştır. Bu projeler arasında gazometrenin özel sektör tarafından modernize edilerek kültür merkezine dönüştürülmesi ön plana çıkmıştır. Gazhanenin "meydan tiyatrosu"na, "uzay planetaryumu"na ya da "İstanbul Tarih Müzesi"ne dönüştürülmesi düşünülmektedir.[220] Böylelikle İstanbul'a yıllar önce havagazı ile aydınlatma hizmeti vermiş olan önemli bir sanayi tesisi hak ettiği değere kavuşmuş olacaktır.

[220] İstanbul Tarih Müzesi düşüncesi İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencisi Sedat Bayrak tarafından geliştirilmiştir. Buna göre tarihi bir endüstriyel yapı olan gazhanenin içerisine baştan sona İstanbul'un tarihini anlatan bir müze kurulması düşünülmüştür. Balkon katı ile birlikte dört kattan oluşacak müzenin birinci katı Bizans Dönemi ve öncesi İstanbul'u; ikinci katı Osmanlı Devleti Dönemi'ndeki İstanbul'u; üçüncü katı Cumhuriyet Dönemi'ndeki İstanbul'u ve son balkon katı da Milenyum İstanbul'unu anlatacaktır. Balkon katında ziyaretçilere bir taraftan dev ekranda İstanbul meydanlarından canlı görüntüler izlettirilirken diğer taraftan eşsiz boğaz manzarası eşlik edecektir. Bakınız Ekler fotoğraf no: 10,11.

EKLER

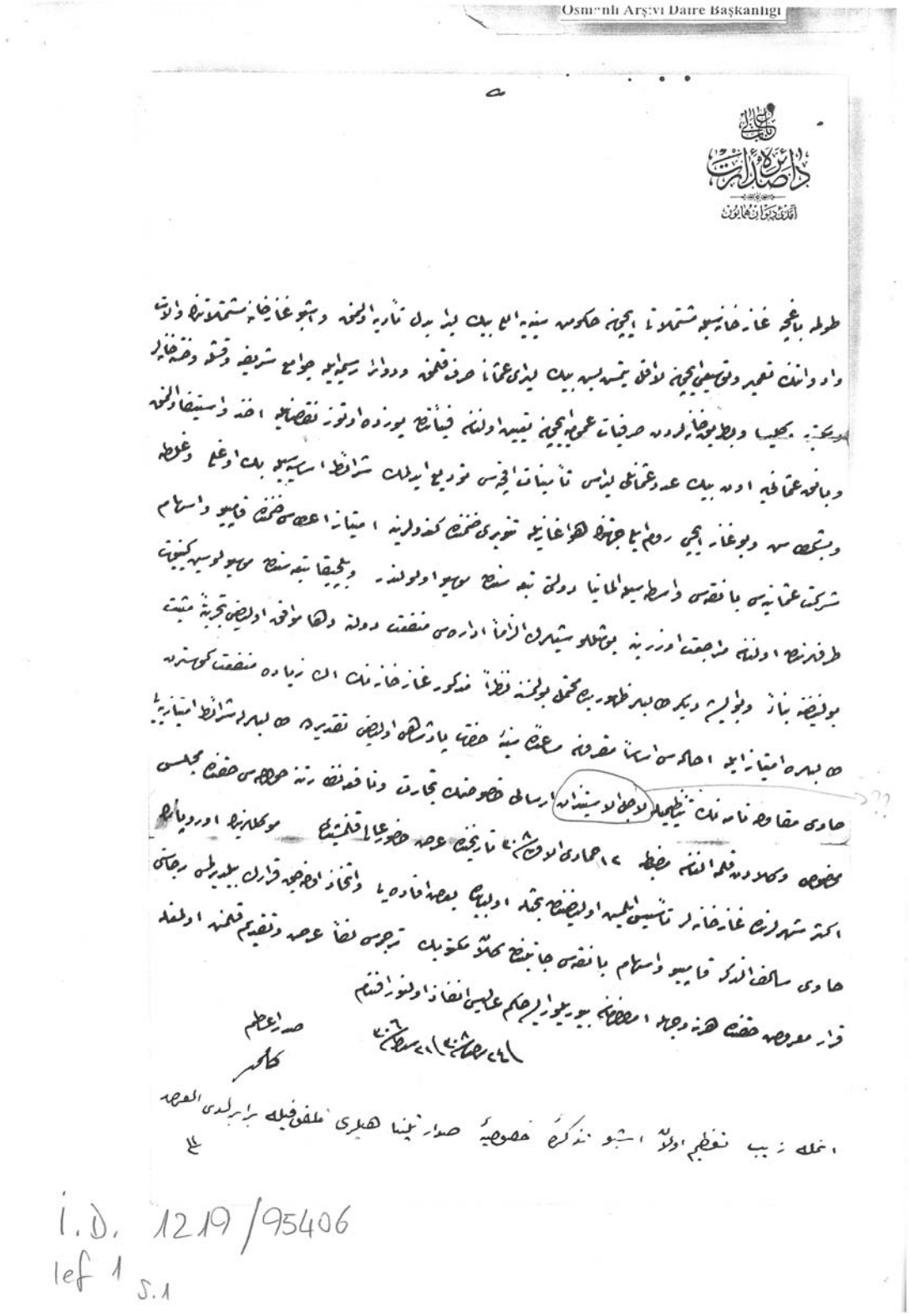

Belge 1: Dolmabahçe Gazhanesi'nin iltizamen idaresi. (BOA, İ.DH, nr. 1219/95406, 25 B 1308)

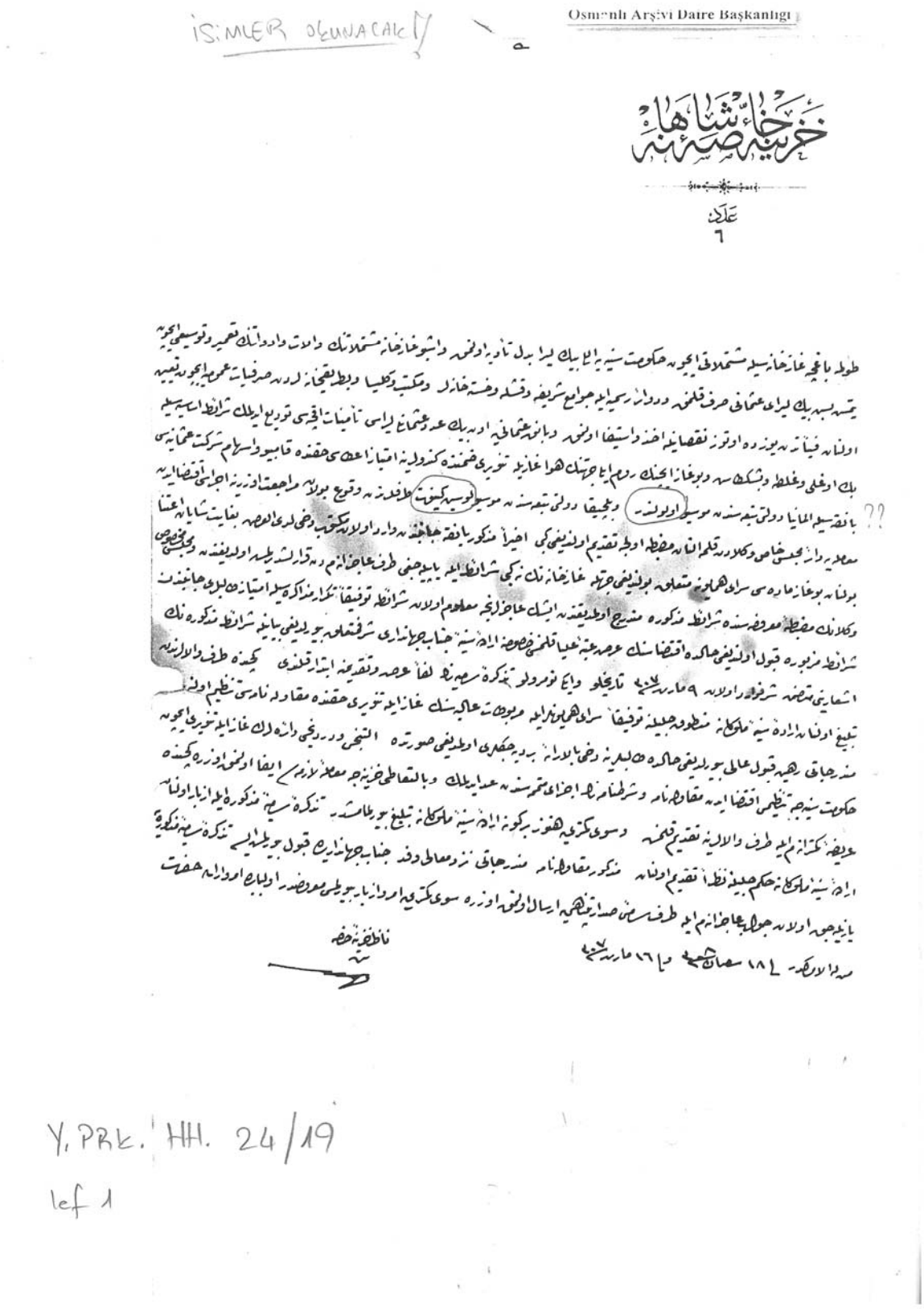

İSİMLER OKUNACAK!

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

خزینه خاصه شاهانه

عدد
٦

طوطه باغچه غازخانه سیله مشتملاتی ایچون حکومت سنیه یه الی بیک لیرا بدل تأدیه اولنمق واشبو غازخانه مشتملاتنک والات وادواتنک تعمیر وتوسیعی ایچون
یتمش بش بیک لیرای عثمانی صرف قلنمق ودوائر رسمیه ایله جوامع شریفه وقشله وخسته خانه لر ومکتب وکلیسا وبطریقخانه لردن صرفیات عمومیه ایچون تعیین
اولنان فیاتدن یوزده اوتوز نقصانیله اخذ واستیفا اولنمق وبانوه عثمانیه اون بیک عدد عثمانی لیراسی تأمینات اقچه سی تودیع ایدلمک شرائط اساسیه سیله
بک اوغلی وغلطه وبشکطاش وبوغاز ایچنک روم ایلی جهتنک هوا غازیله تنویری ضمننده کندولرینه امتیاز اعطاسی حقنده قابیو واسهام شرکت عثمانیه سی
بانقه سیله المانیا دولتی تبعه سندن موسیو اولولندر وبلجیقا دولتی تبعه سندن موسیو لوسیه کیفوت طرفلرندن وقوع بولان مراجعت اوزرینه اجراسی اقتضا ایدن
معامله یه دائر مجلس خاص وکلادن قلمه النان مضبطه اولجه تقدیم اولندیغی کبی اخیراً مذکور بانقه جانبندن وارد اولان مکتوب دخی لدی العرض بغایت شایان اعتنا
بولنان بوغاز ماده سی سرای همایونه متعلق بولندیغی جهتله غازخانه نک نه کبی شرائط ایله یاپیله جغی طرف عاجزانه مدن قرارلشدیرلمسی اولدیغندن ومجلس مخصوص
وکلانک مضبطه معروضه سنده شرائط مذکوره مندرج اولدیغندن ایشک عاجزانجه معلوم اولان شرائط توفیقاً تکرار مذاکره سیله امتیاز طلبلری جانبندن
شرائط مزبوره قبول اولندیغی حالده اقتضاسنک عرض عتبه علیا قلنمق خصوصنه اراده سنیه جناب جهانداری شرفمتعلق بیورلدیغی بیانیله شرائط مذکوره نک
اشعارینی متضمن شرفوارد اولان ٩ مارت سنه ٣٤ تاریخلو وایکی نومرولو تذکره سامیه نک لفاً عرض وتقدیمنه ابتدار قلندی کچنده طرف والالرندن
تبلیغ اولنان اراده سنیه ملوکانه منطوق جلیله توفیقاً سرای همایونلرایله مربوطات عالیه سنک غازایله تنویری حقنده مقاوله نامه سی تنظیم اولنه
مندرجاتی رهین قبول عالی بیورلدیغی حالده طالبلرینه دخی بالاراده بردیه جکلری اولدیغی صورتده التنجی ودردنجی دائره لرک غازایله تنویری ایچون
حکومت سنیه جه تنظیمی اقتضا ایدن مقاوله نامه وشرطنامه نک اجزای متممه سندن عد ایدلمک وبالتعاطی خزینه جه معامله لازمه سی ایفا اولنمق اوزره کچنده
عریضه کمترانه م ایله طرف والالرینه تقدیم قلنمش وسوی کمترینه هنوز برکونه اراده سنیه ملوکانه تبلیغ بیورلمامشدر تذکره سامیه مذکوره ایله ازبار اولنان
اراده سنیه ملوکانه حکم جلیله نظراً تقدیم اولنان مذکور مقاوله نامه مندرجاتی نزد معالی وفد جناب جهانداریده قبول بیورلمش ایسه تذکره سامیه مذکوره
یازیله جق اولان جواب عاجزانه م ایله طرف سامی صدارتپناهیه ارسال اولنمق اوزره سوی کمترینه امر وازبار بیورلمسی معروضدر اولباب امر واراده حضرت

من له الامر کدر ١٨ شعبان سنه ٣٤ و ١٦ مارت سنه ٣٤

ناظر خزینه خاصه
سنه

Y. PRK. HH. 24/19

lef 1

Belge 2: Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafının aydınlatılması (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/19, 18 Ş 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Belge 3: Beyoğlu ve Galata civarının aydınlatılması imtiyazı hususunda Almanya sefaretinin gönderdiği proje tercümesi (BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, 21 B 1307)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Y.PRK. BŞK 17/63
lef 5

Belge 4: Beyoğlu ve Galata civarının aydınlatılması imtiyazı hususunda Almanya sefaretinin gönderdiği proje tercümesi (BOA, Y.PRK. BŞK, nr. 17/63, 21 B 1307)

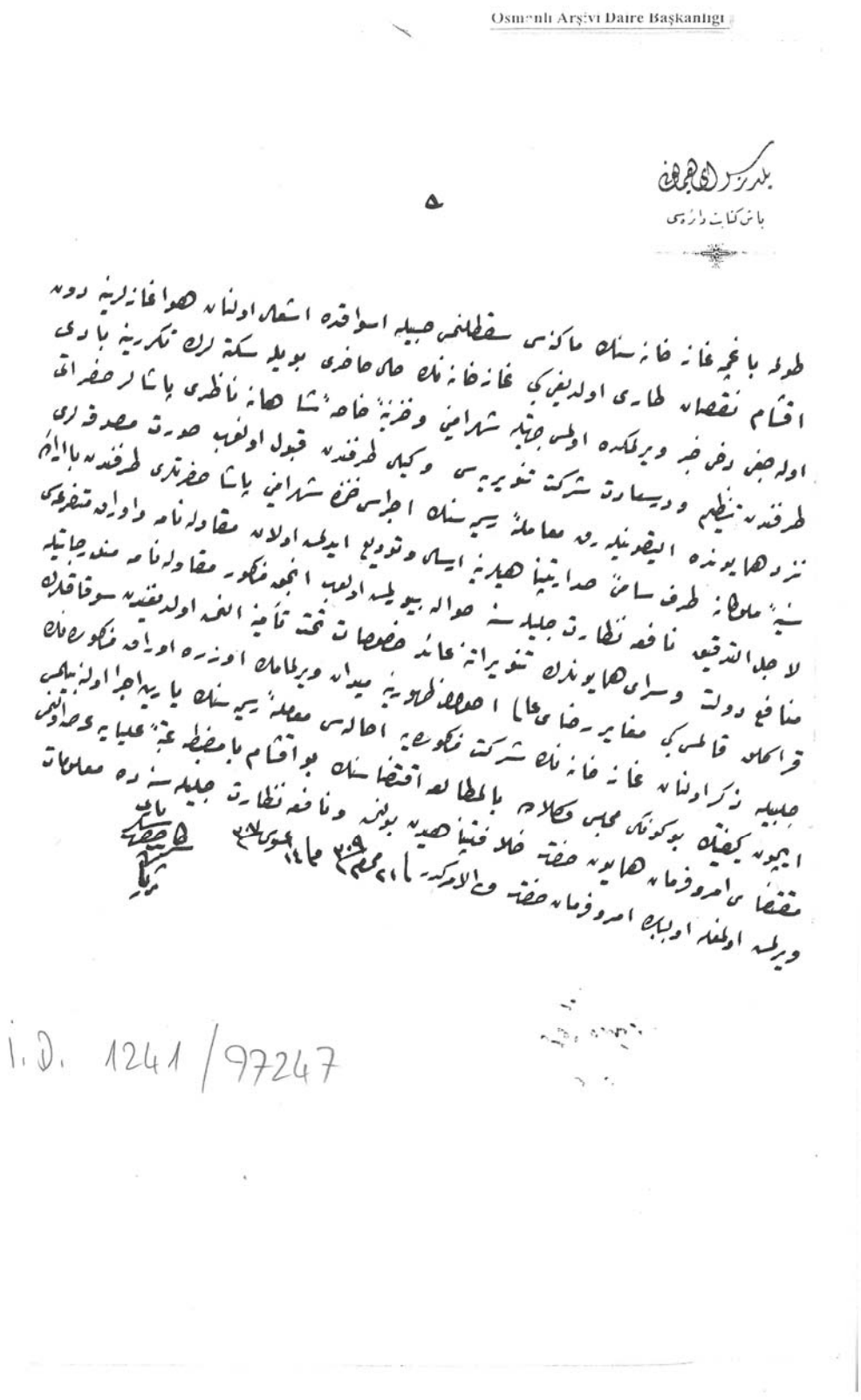

Belge 5: Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Dersaadet Şirket-i Tenviriyesi'ne ihalesi (BOA, İ.DH, nr.1241/97247, 21 M 1309)

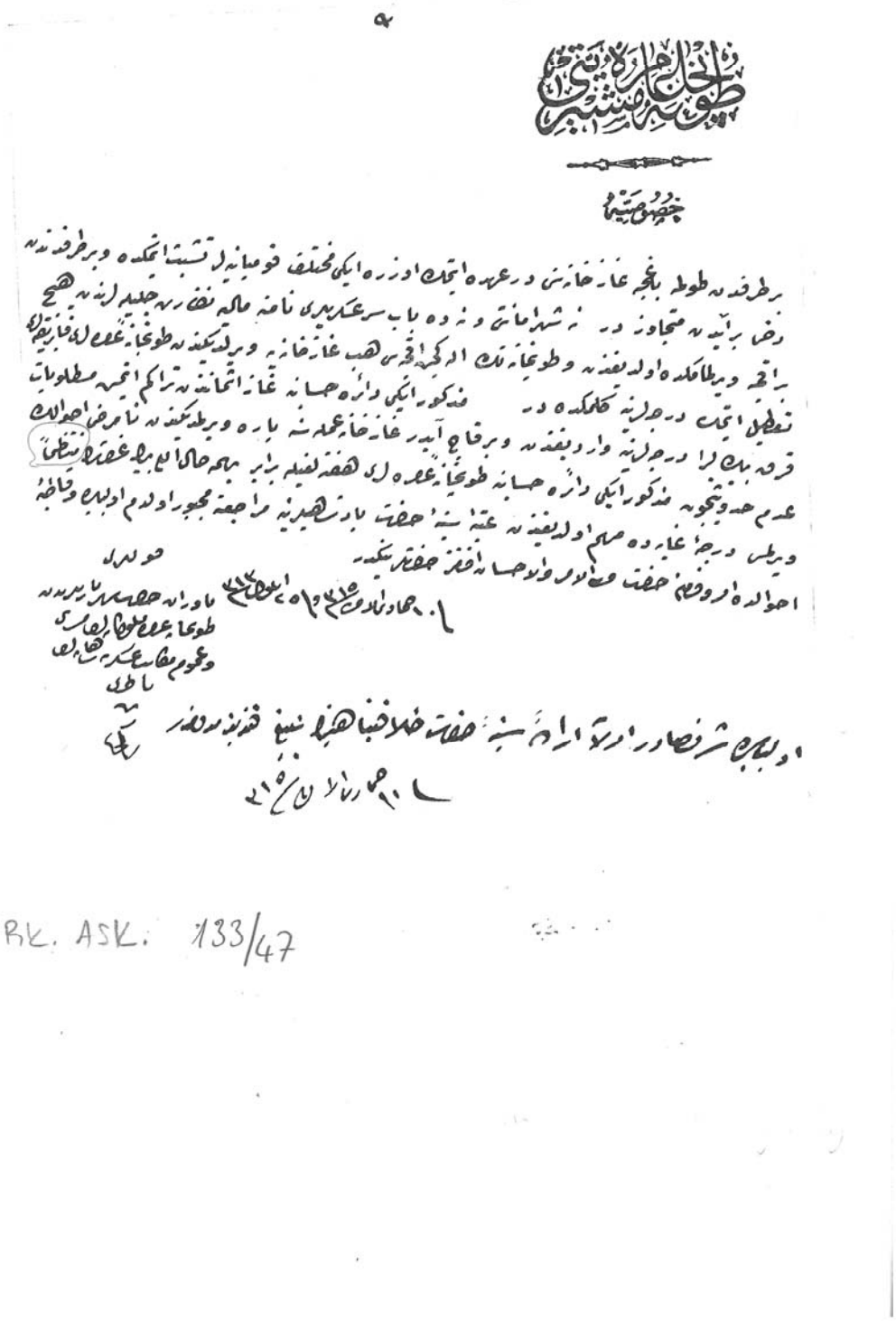

Y. PRK. ASK. 133/47

Belge 6: Bazı resmi kurumların gazhaneye olan borçları (BOA, Y.PRK. ASK, nr. 133/47, 10 Ca 1315)

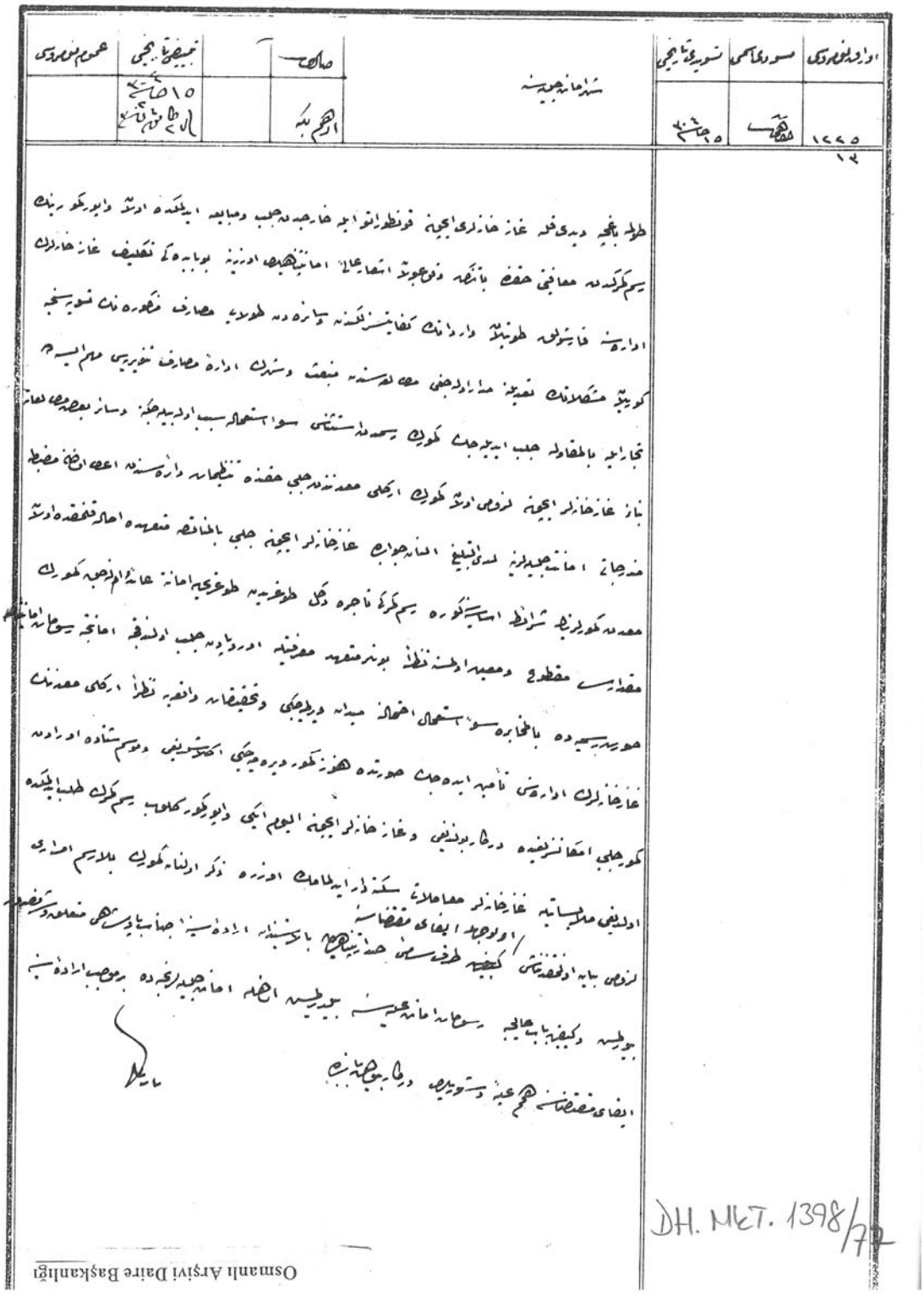

Belge 7: Dolmabahçe Gazhanesi için Avrupa'dan getirtilen maden kömürünün gümrük resminden muafiyeti (BOA, DH. MKT, nr. 1398/77, 15 Ca 1304)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

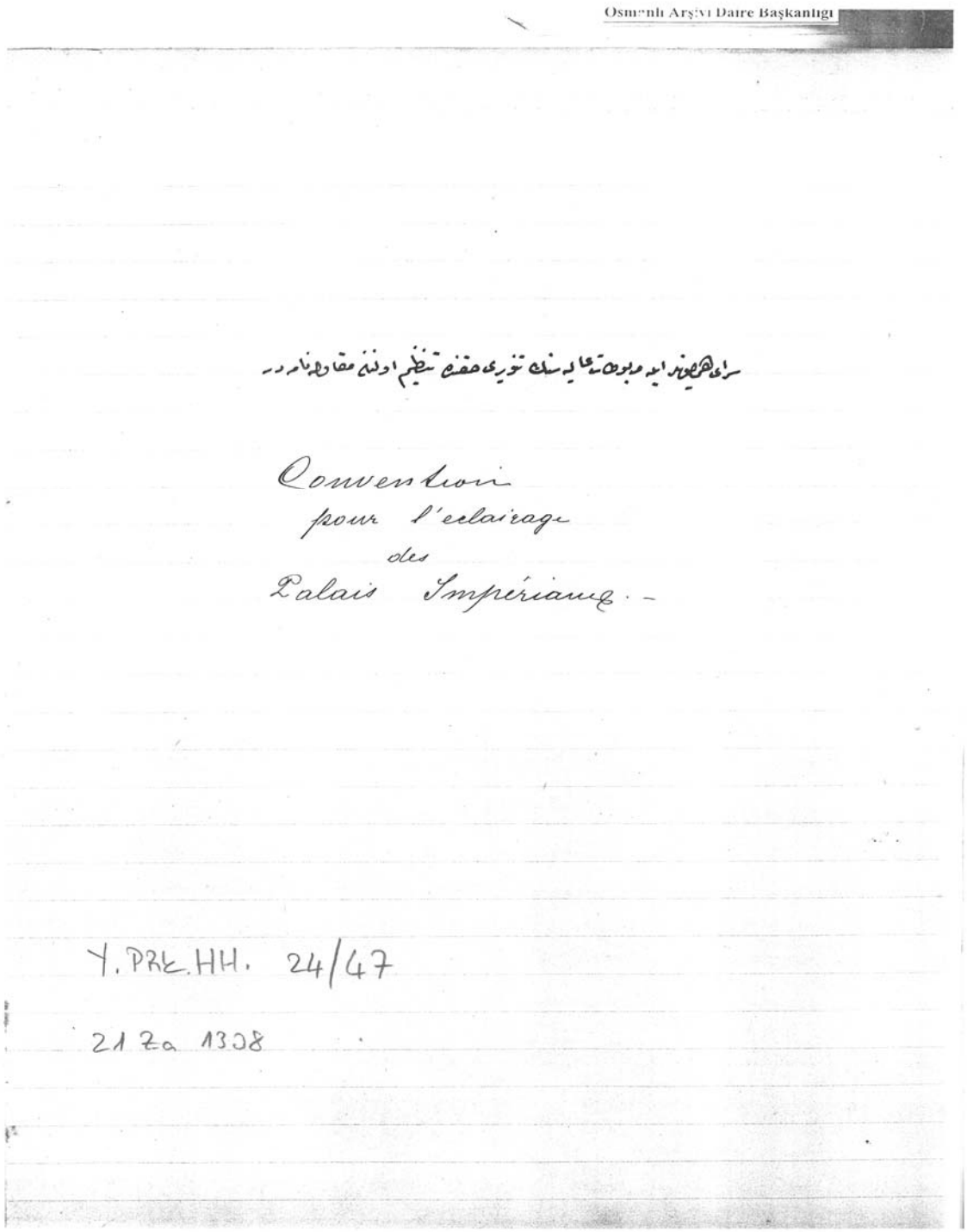

سرای همایونلر ایله مربوطات عالیه سنك تنویری حقنده تنظیم اولنان مقاوله نامه در

Convention
pour l'eclairage
des
Palais Impériaux.-

Y.PRK.HH. 24/47

21 Za 1308

Belge 8: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

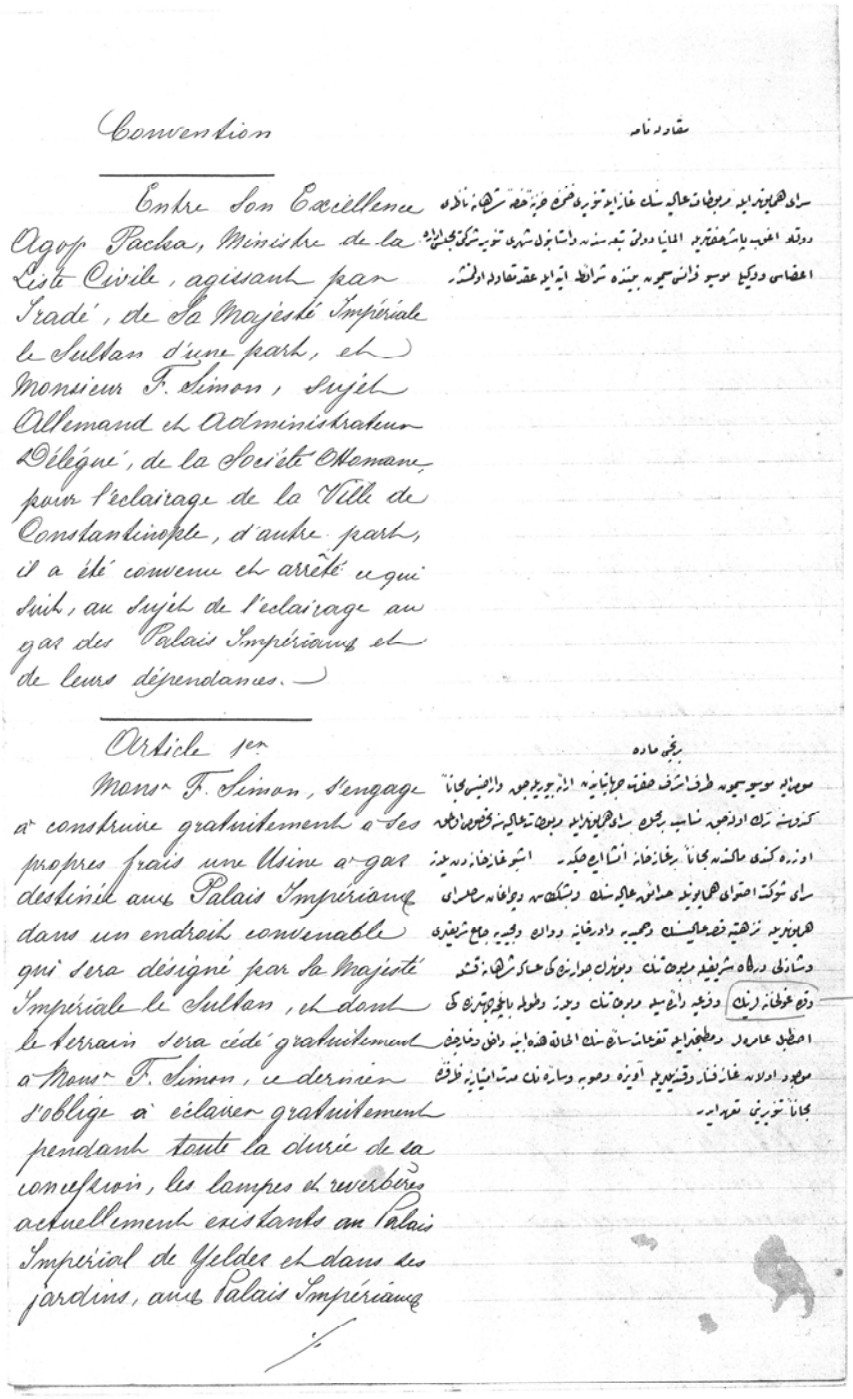

Convention

Entre Son Excellence Agop Pacha, Ministre de la Liste Civile, agissant par Iradé, de Sa Majesté Impériale le Sultan d'une part, et Monsieur F. Simon, Sujet Allemand et Administrateur Délégué, de la Société Allemande pour l'éclairage de la Ville de Constantinople, d'autre part, il a été convenu et arrêté ce qui suit, au sujet de l'éclairage au gaz des Palais Impériaux et de leurs dépendances.

Article 1er

Monsr F. Simon, s'engage à construire gratuitement à ses propres frais une Usine à gaz destinée aux Palais Impériaux dans un endroit convenable qui sera désigné par Sa Majesté Impériale le Sultan, et dans le terrain sera cédé gratuitement à Monsr F. Simon, ce dernier s'oblige à éclairer gratuitement pendant toute la durée de sa concession, les lampes et reverbères actuellement existants au Palais Impérial de Yelder et dans ses jardins, aux Palais Impériaux

1

Belge 9: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

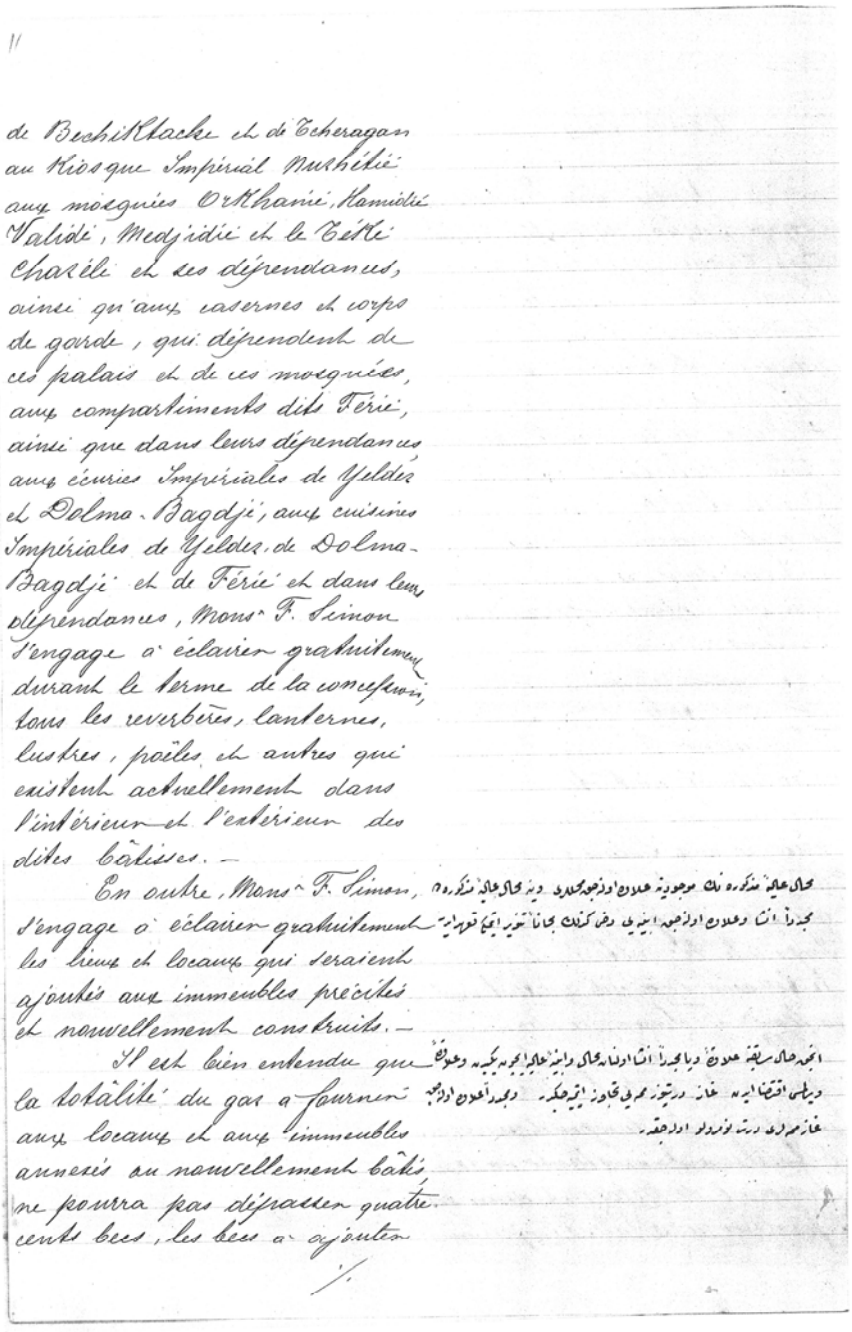

de Beschiktache et de Teheragan
au Kiosque Impérial Muhtélié
aux mosquées Orkhanié, Hamidié
Validé, Medjidié et le Tekké
Chadélé et ses dépendances,
ainsi qu'aux casernes et corps
de garde, qui dépendent de
ces palais et de ces mosquées,
aux compartiments dits Férié,
ainsi que dans leurs dépendances
aux écuries Impériales de Yildiz
et Dolma-Bagdji, aux cuisines
Impériales de Yildiz, de Dolma-
Bagdji et de Férié et dans leurs
dépendances, Monsr F. Simon
s'engage à éclairer gratuitement
durant le terme de la concession,
tous les reverbères, lanternes,
lustres, poêles et autres qui
existent actuellement dans
l'intérieur et l'extérieur des
dites bâtisses. —

En outre, Monsr F. Simon,
s'engage à éclairer gratuitement
les lieux et locaux qui seraient
ajoutés aux immeubles précités
et nouvellement construits. —

Il est bien entendu que
la totalité du gaz à fournir
aux locaux et aux immeubles
annexés ou nouvellement bâtis
ne pourra pas dépasser quatre
cents becs, les becs à ajouter

2

Belge 10: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

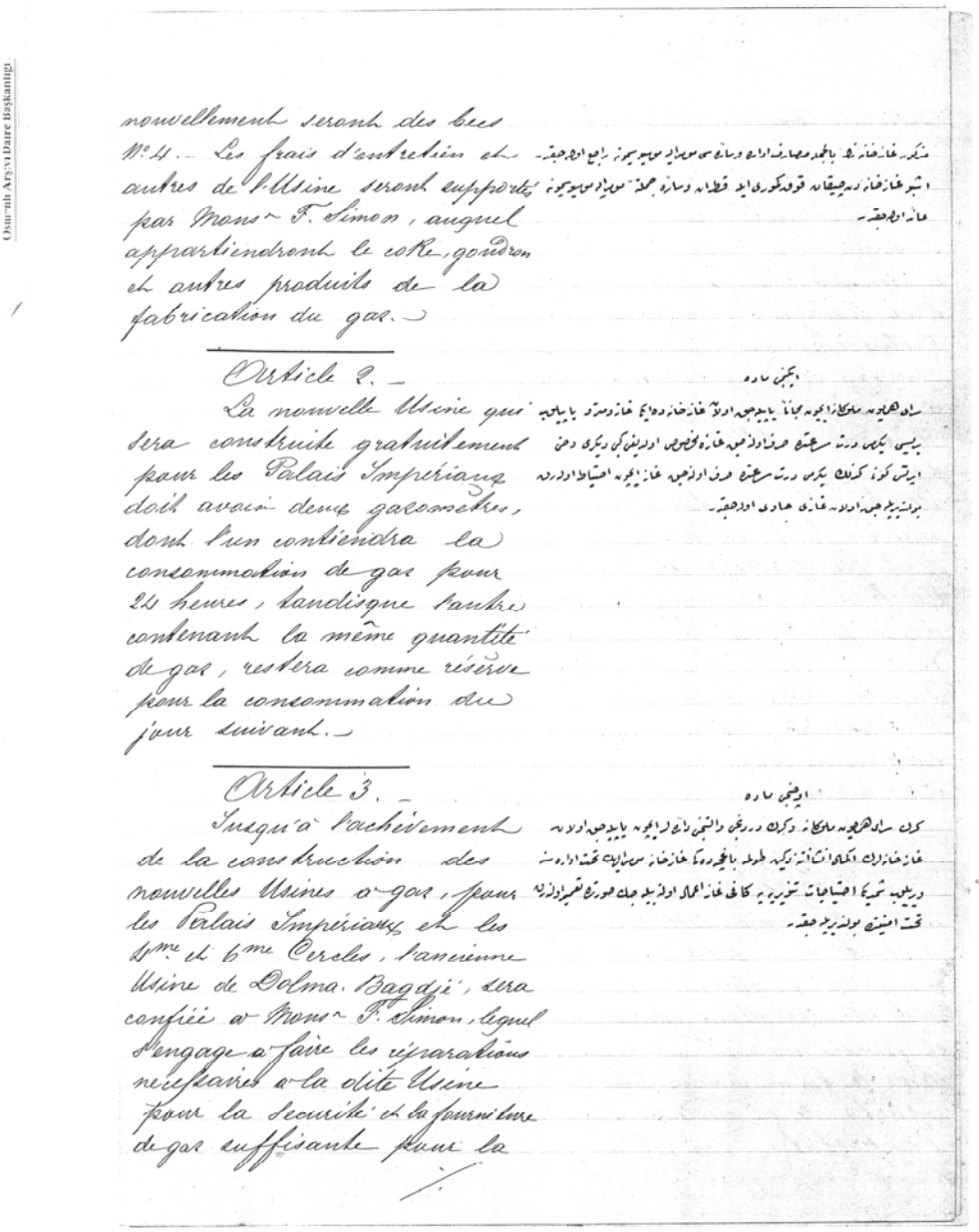

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

nouvellement seront des becs
N° 4. – Les frais d'entretien et
autres de l'Usine seront supportés
par Monsr F. Simon, auquel
appartiendront le coke, goudron
et autres produits de la
fabrication du gaz. –

مذکور غازخانه‌نك بالجمله مصارف ادارهٔ وسائره‌سی مومیالیه موسیو سیمونه راجع اولوجقدر.
اشبو غازخانه‌دن چیقان قوق کموری ایله قطران وسائره جمله‌سی مومیالیه موسیو سیمونه
عائد اولوجقدر.

Article 2. –

La nouvelle Usine qui
sera construite gratuitement
pour les Palais Impériaux
doit avoir deux gazomètres,
dont l'un contiendra la
consommation de gaz pour
24 heures, tandisque l'autre
contenant la même quantité
de gaz, restera comme réserve
pour la consommation du
jour suivant. –

ایکنجی ماده

سرای همایون ملوکانه ایچون مجاناً یاپیلوجق اولان غازخانه‌ده ایکی غازومتر یاپیلوب
بریسی یکرمی درت سرعتده صرف اولنوجق غازه مخصوص اولدیغی کبی دیکری دخی
ایرتسی کونی کندك یکرمی درت سرعتده صرف اولنوجق غاز ایچون احتیاط اولدرق
بولندیریله‌جق اولان غازی حاوی اولوجقدر.

Article 3. –

Jusqu'à l'achèvement
de la construction des
nouvelles Usines à gaz, pour
les Palais Impériaux et les
4me et 6me Cercles, l'ancienne
Usine de Dolma Bagdjé, sera
confiée à Monsr F. Simon, lequel
s'engage à faire les réparations
nécessaires à la dite Usine
pour la sécurité et la fourniture
de gaz suffisante pour la

اوچنجی ماده

کرك سرای همایون ملوکانه وکرك دردنجی والتنجی دائره‌لر ایچون یاپیلوجق اولان
غازخانه‌لرك اکمالی انشاآتنه دکین طولمه باغچه‌ده‌کی غازخانه مومیالیك تحت اداره‌سنه
ویریلوب شمدیکی احتیاجات تنویریه‌یه کافی غاز اعمال اولنه‌بیله‌جك صورتده تعمیر اولندرق
تحت امنیتده بولندیریله‌جقدر.

3

Belge 11: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

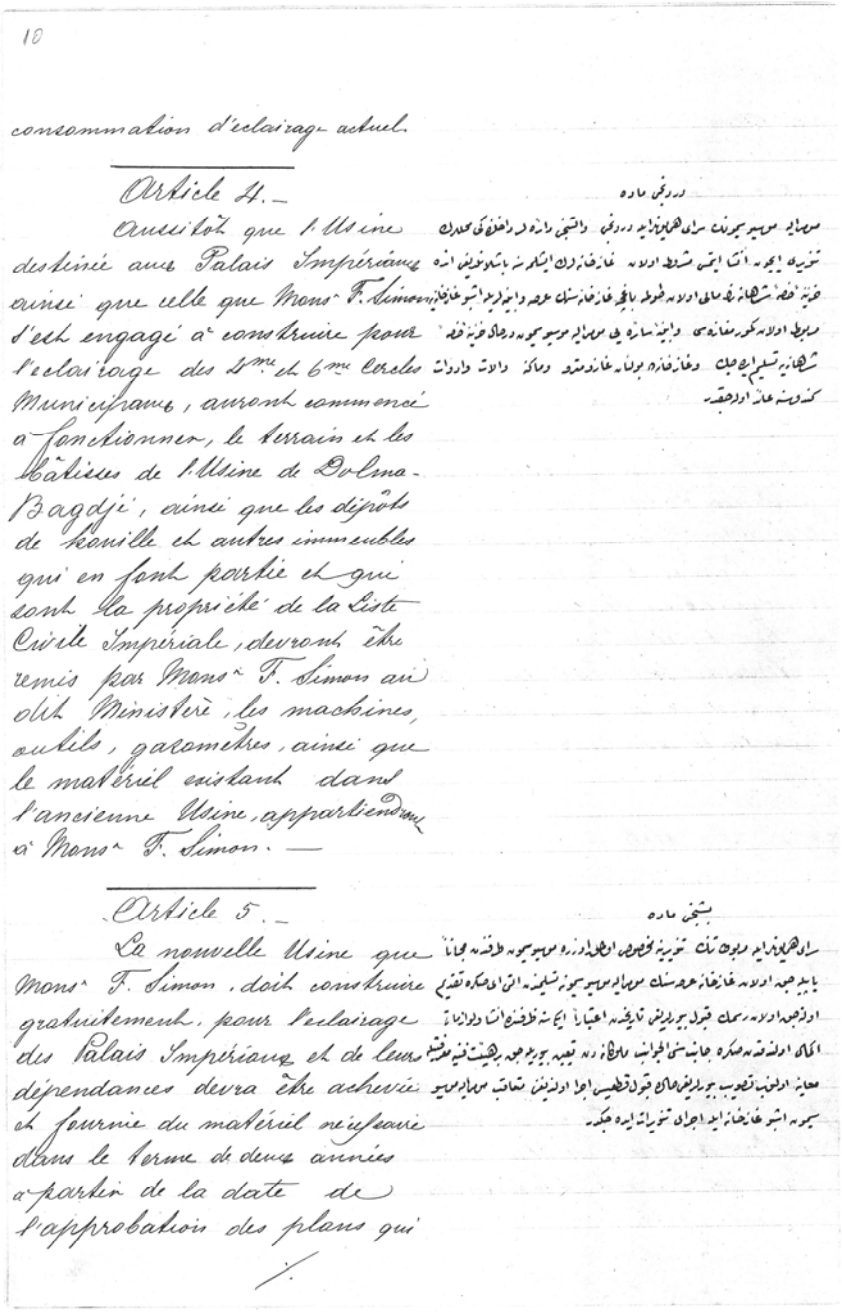

10

consommation d'eclairage actuel.

Article 4.—

Aussitôt que l'Usine destinée aux Palais Impériaux ainsi que celle que Monsr F. Simon s'est engagé a^e construire pour l'eclairage des 5me et 6me Circles Municipaux, auront commencé a fonctionner, le terrain et les Cabines de l'Usine de Dolma-Bagdji, ainsi que les dépôts de houille et autres immeubles qui en font partie et qui sont la propriété de la Liste Civile Impériale, devront être remis par Monsr F. Simon au dit Ministère, les machines, outils, garomètres, ainsi que le matériel existant dans l'ancienne Usine, appartiendra a^e Monsr F. Simon. —

Article 5.—

La nouvelle Usine que Monsr F. Simon, doit construire gratuitement, pour l'eclairage des Palais Impériaux et de leurs dépendances devra être achevée et fournie du matériel nécessaire dans le terme de deux années a partir de la date de l'approbation des plans qui

4

Belge 12: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

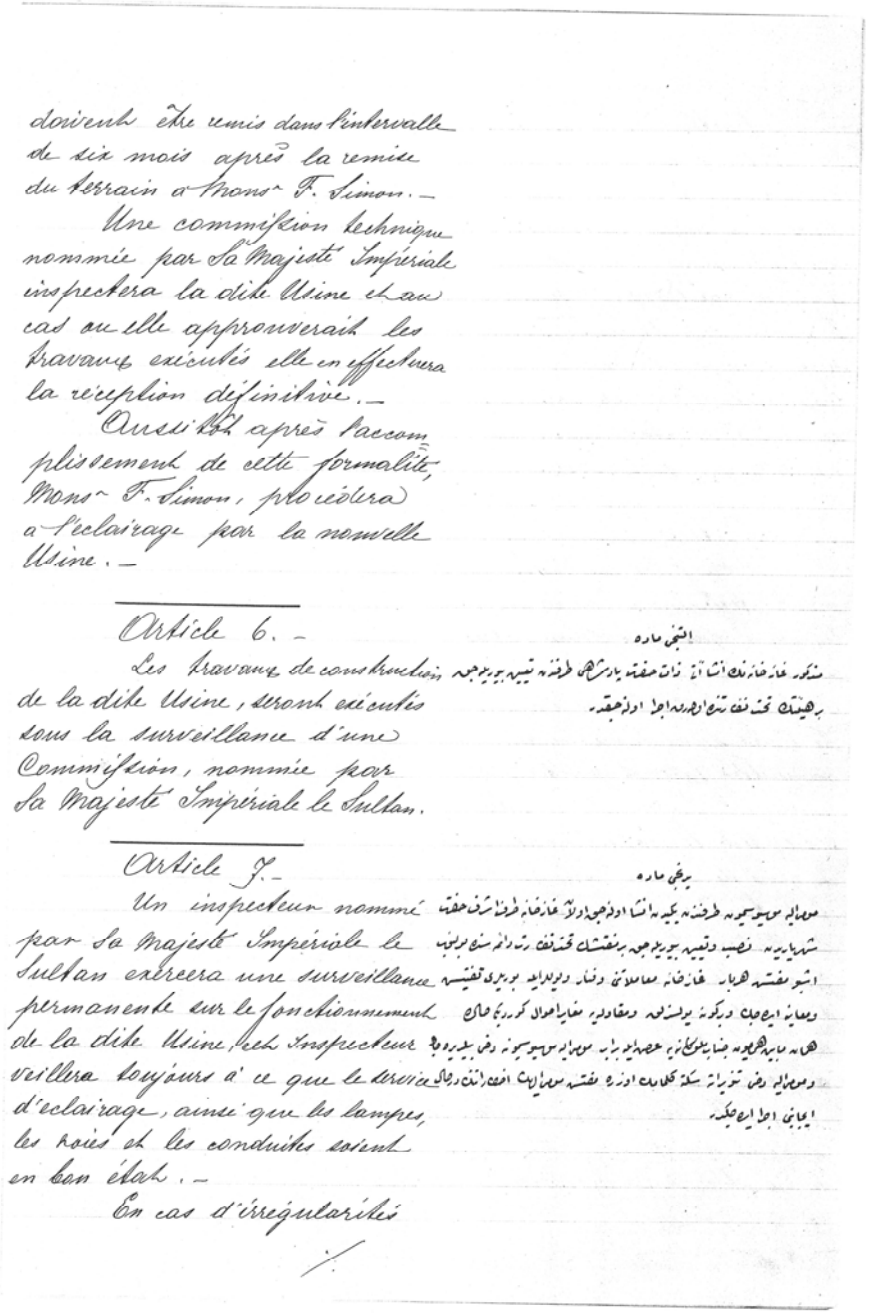

doivent être remis dans l'intervalle de six mois après la remise du terrain à Monsr F. Simon. —

Une commission technique nommée par Sa Majesté Impériale inspectera la dite Usine et au cas où elle approuverait les travaux exécutés elle en effectuera la réception définitive. —

Aussitôt après l'accomplissement de cette formalité, Monsr F. Simon, procédera à l'éclairage par la nouvelle Usine. —

Article 6. —

Les travaux de construction de la dite Usine, seront exécutés sous la surveillance d'une Commission, nommée par Sa Majesté Impériale le Sultan.

Article 7. —

Un inspecteur nommé par Sa Majesté Impériale le Sultan exercera une surveillance permanente sur le fonctionnement de la dite Usine, cet Inspecteur veillera toujours à ce que le service d'éclairage, ainsi que les lampes, les poêles et les conduites soient en bon état. —

En cas d'irrégularités

5-

Belge 13: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

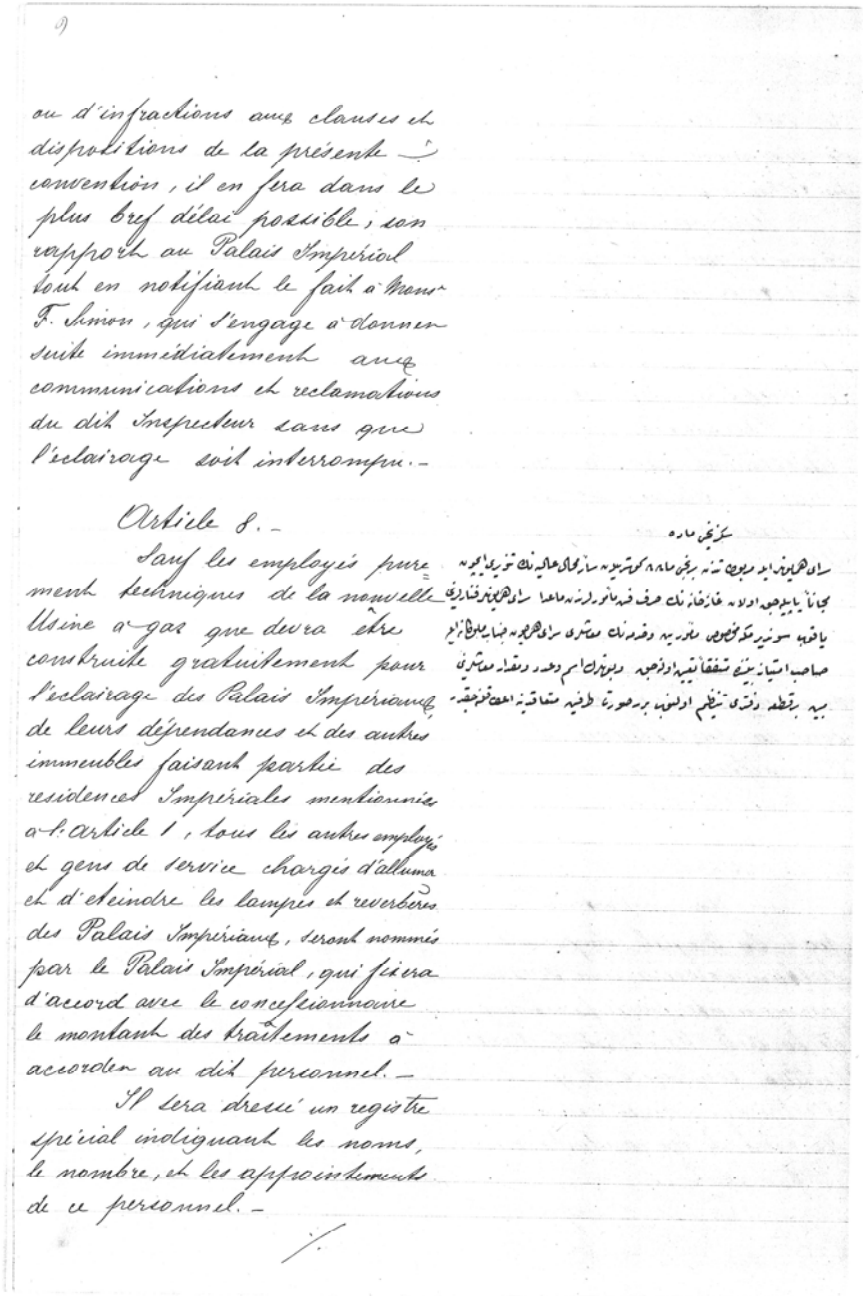

ou d'infractions aux clauses et dispositions de la présente convention, il en sera dans le plus bref délai possible, son rapport au Palais Impérial tout en notifiant le fait à Mons. F. Simon, qui s'engage à donner suite immédiatement aux communications et reclamations du dit Inspecteur sans que l'eclairage soit interrompu.-

Article 8.-

Sauf les employés purement techniques de la nouvelle Usine à gaz que devra être construite gratuitement pour l'eclairage des Palais Impériaux de leurs déprendances et des autres immeubles faisant partie des residences Impériales mentionnés à l'article 1, tous les autres employés et gens de service chargés d'allumer et d'eteindre les lampes et reverberes des Palais Impériaux, seront nommés par le Palais Impérial, qui fixera d'accord avec le concessionnaire le montant des traitements à accorder au dit personnel.-

Il sera dressé un registre spécial indiquant les noms, le nombre, et les appointements de ce personnel.-

6

Belge 14: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

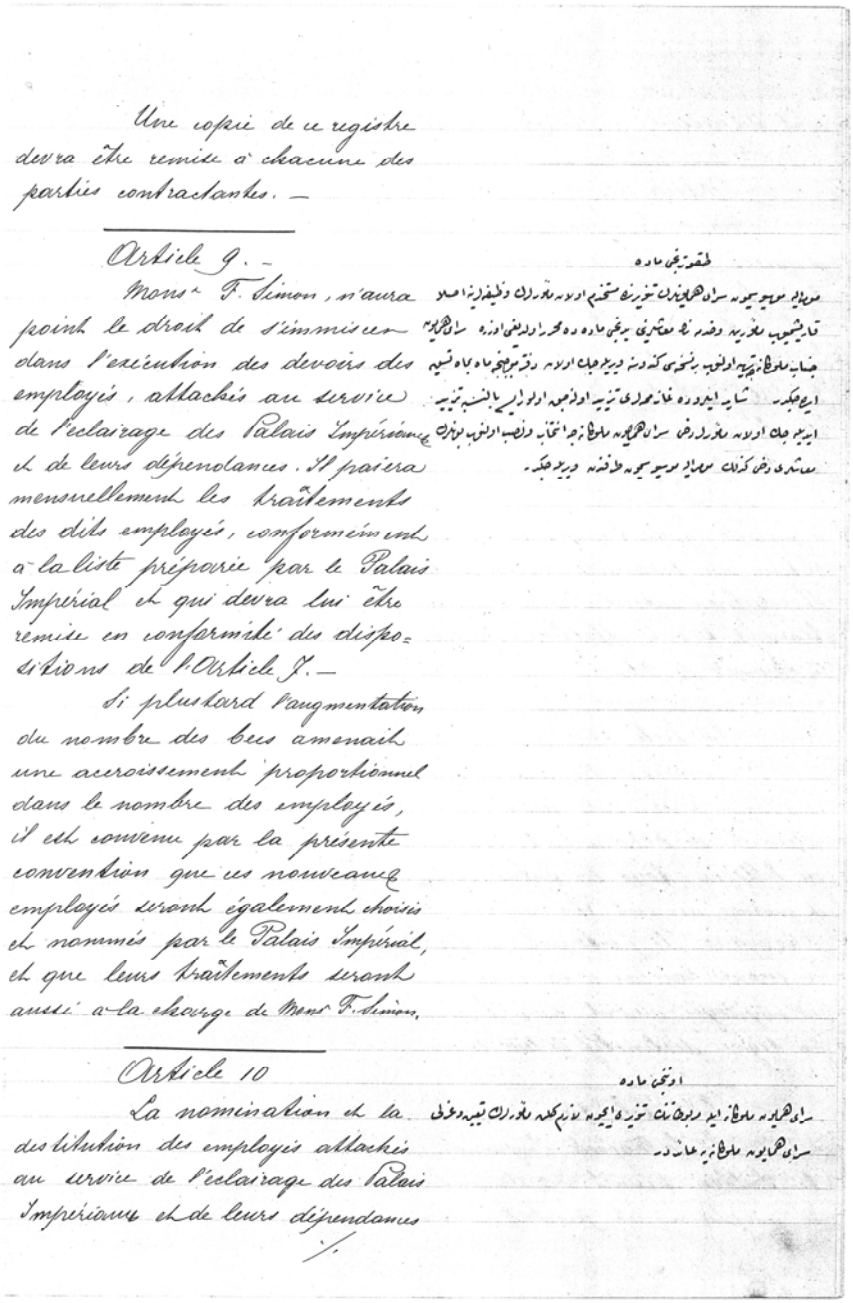

Une copie de ce registre devra être remise à chacune des parties contractantes. —

Article 9. —

Monsr F. Simon, n'aura point le droit de s'immiscer dans l'exécution des devoirs des employés, attachés au service de l'éclairage des Palais Impériaux et de leurs dépendances. Il paiera mensuellement les traitements des dits employés, conformément à la liste préparée par le Palais Impérial et qui devra lui être remise en conformité des dispositions de l'Article 7. —

Si plus tard l'augmentation du nombre des becs amenait une accroissement proportionnel dans le nombre des employés, il est convenu par la présente convention que ces nouveaux employés seront également choisis et nommés par le Palais Impérial, et que leurs traitements seront aussi à la charge de Monsr F. Simon.

Article 10

La nomination et la destitution des employés attachés au service de l'éclairage des Palais Impériaux et de leurs dépendances

/.

7

Belge 15: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

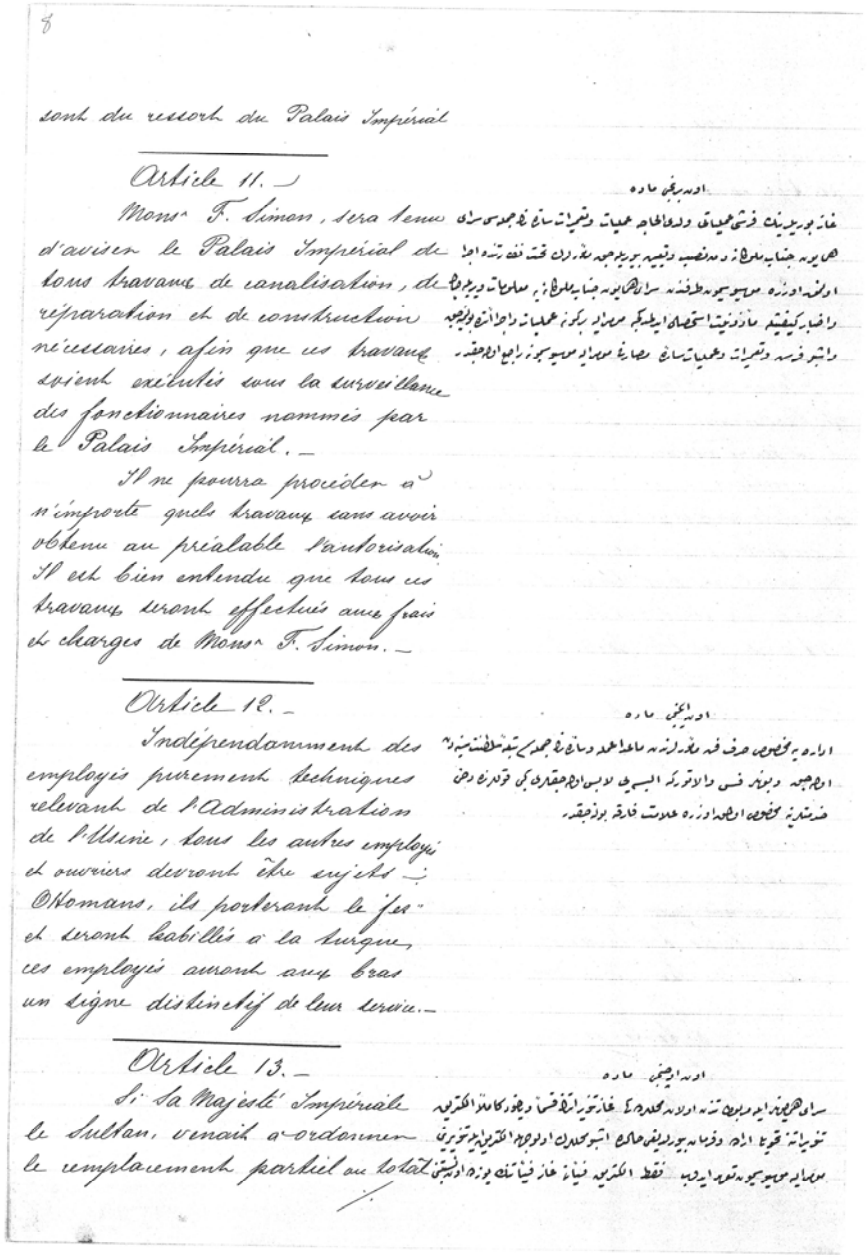

sont du ressort du Palais Impérial

Article 11. —

Monsr F. Simon, sera tenu d'aviser le Palais Impérial de tous travaux de canalisation, de réparation et de construction nécessaires, afin que ces travaux soient exécutés sous la surveillance des fonctionnaires nommés par le Palais Impérial. —

Il ne pourra procéder à n'importe quels travaux sans avoir obtenu au préalable l'autorisation. Il est bien entendu que tous ces travaux seront effectués aux frais et charges de Monsr F. Simon. —

Article 12. —

Indépendamment des employés purement techniques relevant de l'Administration de l'Usine, tous les autres employés et ouvriers devront être sujets Ottomans, ils porteront le fez et seront habillés à la turque, ces employés auront aux bras un signe distinctif de leur service. —

Article 13. —

Si Sa Majesté Impériale le Sultan, venait à ordonner le remplacement partiel ou total

8

Belge 16: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

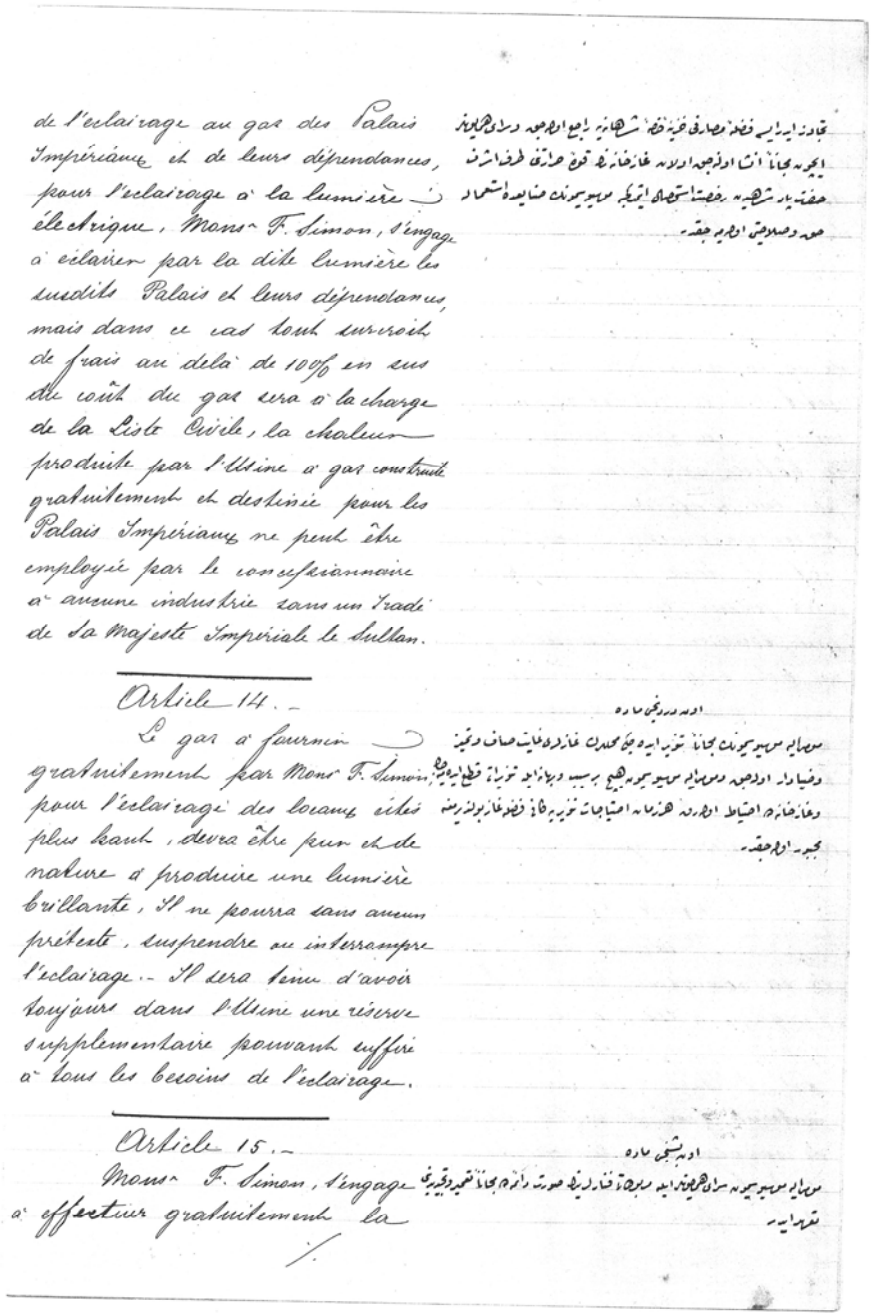

de l'eclairage au gaz des Palais Impériaux et de leurs dépendances, pour l'eclairage a la lumière électrique, Monsr F. Simon, s'engage a eclairer par la dite lumière les susdits Palais et leurs dépendances, mais dans ce cas tout surcroit de frais au delà de 10% en sus du coût du gaz sera a la charge de la Liste Civile, la chaleur produite par l'Usine a gaz construite gratuitement et destinée pour les Palais Impériaux ne peut être employée par le concessionnaire a aucune industrie sans un Iradé de Sa Majesté Impériale le Sultan.

Article 14.-

Le gaz a fournir gratuitement par Monsr F. Simon, pour l'eclairage des locaux cités plus haut, devra être pur et de nature a produire une lumière brillante, Il ne pourra sans aucun prétexte, suspendre ou interrompre l'eclairage.- Il sera tenu d'avoir toujours dans l'Usine une réserve supplementaire pouvant suffire a tous les besoins de l'eclairage.

Article 15.-

Monsr F. Simon, s'engage a effectuer gratuitement la

/.

9

Belge 17: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

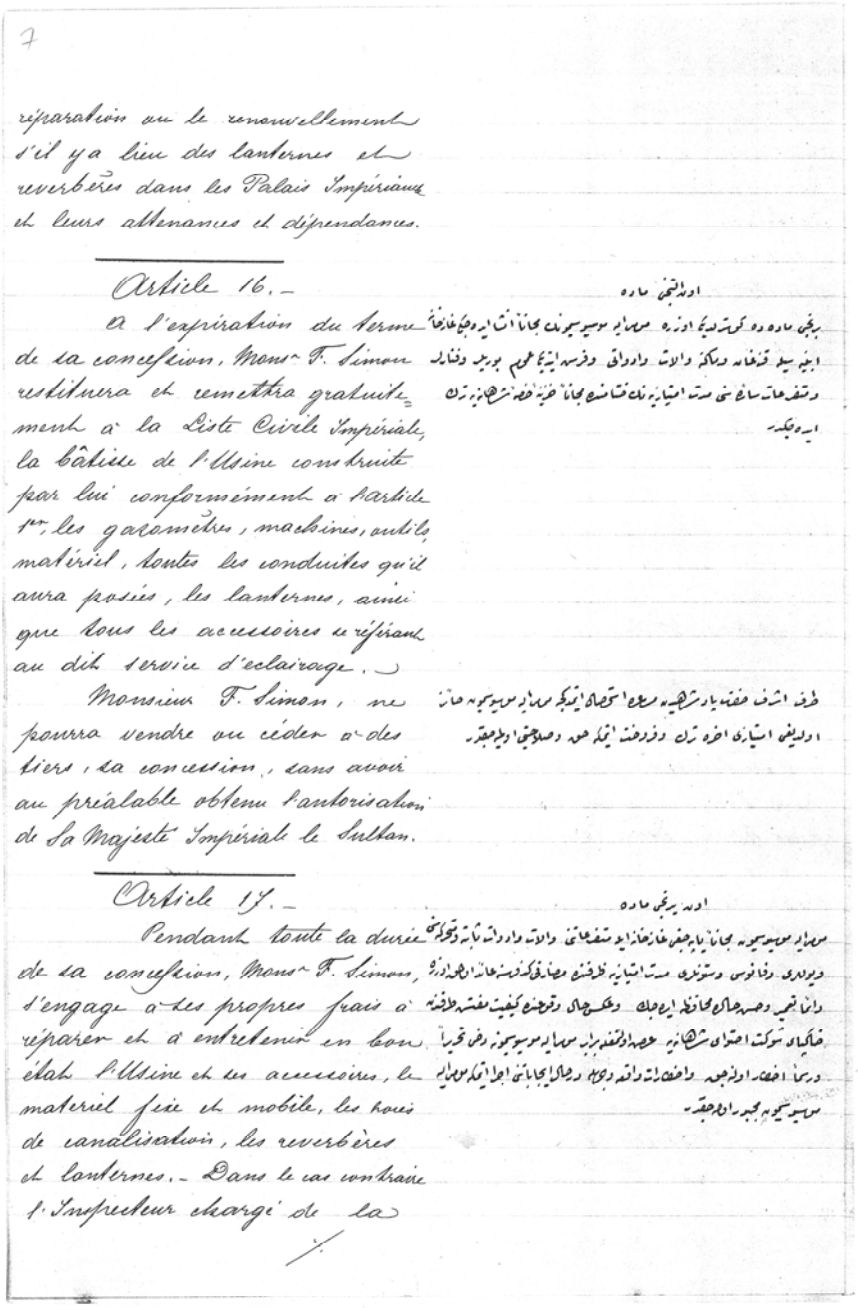

7

réparation ou le renouvellement s'il y a lieu des lanternes et reverbères dans les Palais Impériaux et leurs attenances et dépendances.

Article 16.-

A l'expiration du terme de la concession, Monsr F. Simon restituera et remettra gratuitement à la Liste Civile Impériale, la Câblerie de l'Usine construite par lui conformément à l'article 1er, les gazomètres, machines, outils, matériel, toutes les conduites qu'il aura posées, les lanternes, ainsi que tous les accessoires se référant au dit service d'éclairage.-

Monsieur F. Simon, ne pourra vendre ou céder à des tiers, sa concession, sans avoir au préalable obtenu l'autorisation de Sa Majesté Impériale le Sultan.

Article 17.-

Pendant toute la durée de sa concession, Monsr F. Simon, s'engage à ses propres frais à réparer et à entretenir en bon état l'Usine et ses accessoires, le matériel fixe et mobile, les bouches de canalisation, les reverbères et lanternes.- Dans le cas contraire l'Inspecteur chargé de la

/

10

Belge 18: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

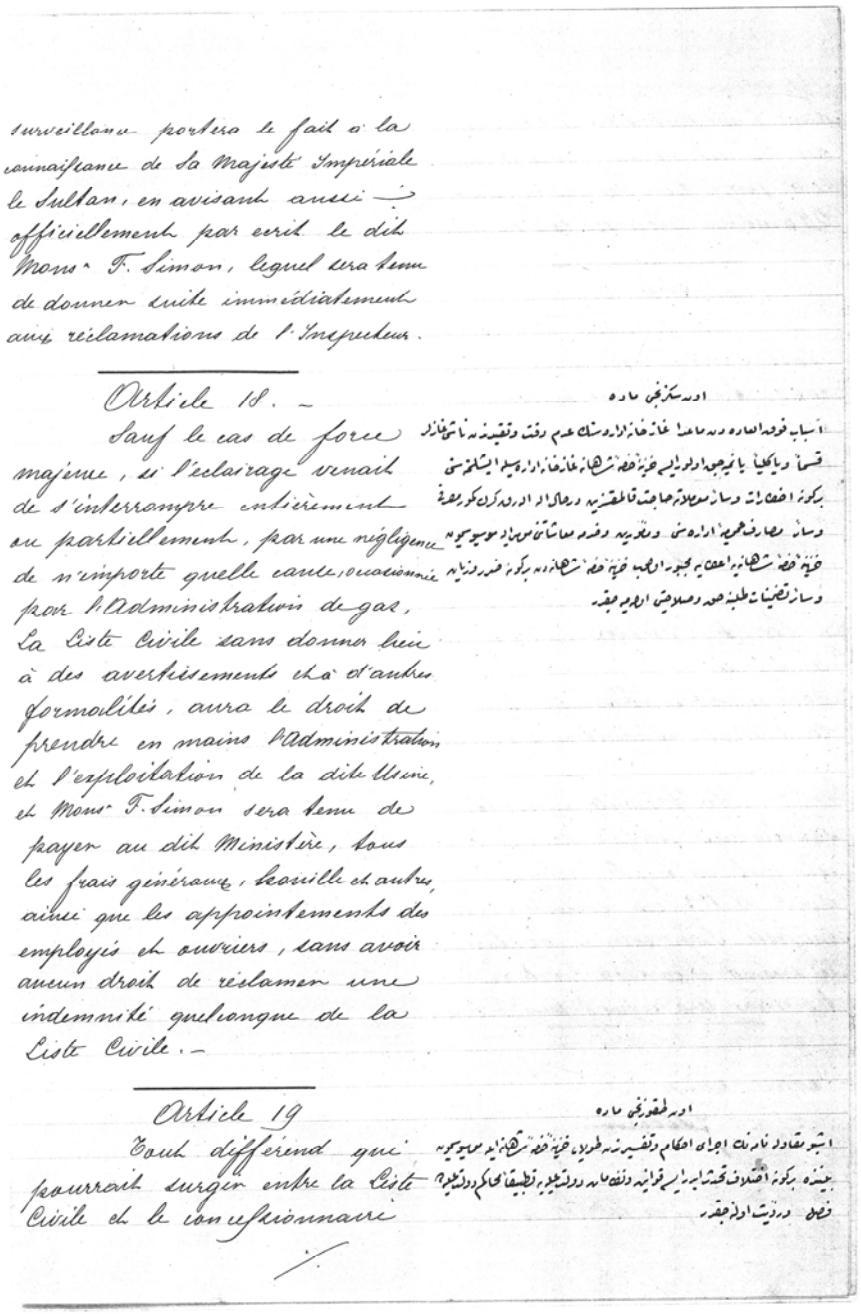

surveillance portera le fait à la connaissance de Sa Majesté Impériale le Sultan, en avisant aussi officiellement par écrit le dit Mons. F. Simon, lequel sera tenu de donner suite immédiatement aux réclamations de l'Inspecteur.

Article 18. –

Sauf le cas de force majeure, si l'éclairage venait de s'interrompre entièrement ou partiellement, par une négligence de n'importe quelle cause, occasionnée par l'Administration de gaz, La Liste Civile sans donner lieu à des avertissements et à d'autres formalités, aura le droit de prendre en mains l'Administration et l'exploitation de la dite Usine, et Mons. F. Simon sera tenu de payer au dit Ministère, tous les frais généraux, taxes et autres ainsi que les appointements des employés et ouvriers, sans avoir aucun droit de réclamer une indemnité quelconque de la Liste Civile. –

Article 19

Tout différend qui pourrait surgir entre la Liste Civile et le concessionnaire

11

Belge 19: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

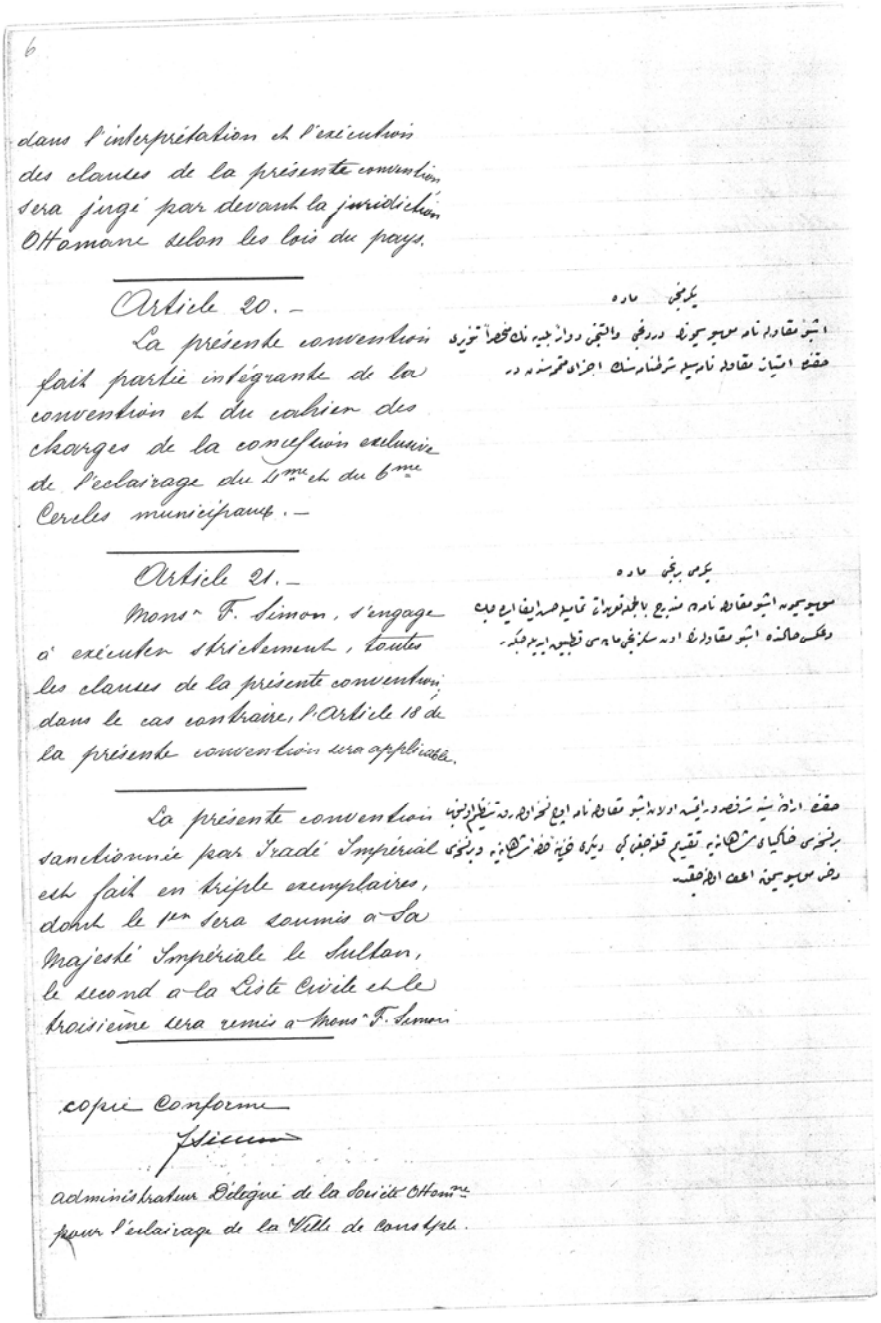

6

dans l'interprétation et l'exécution des clauses de la présente convention sera jugé par devant la juridiction Ottomane selon les lois du pays.

Article 20.–

La présente convention fait partie intégrante de la convention et du cahier des charges de la concession exclusive de l'eclairage du 4me et du 6me Cercles municipaux.–

Article 21.–

Monsr F. Simon, s'engage à exécuter strictement, toutes les clauses de la présente convention; dans le cas contraire, l'Article 18 de la présente convention sera applicable.

La présente convention sanctionnée par Iradé Impérial est fait en triple exemplaires, dont le 1er sera soumis à Sa Majesté Impériale le Sultan, le second à la Liste Civile et le troisième sera remis à Monsr F. Simon

copie conforme

F. Simon

administrateur Délégué de la Société Ottom^ne pour l'eclairage de la Ville de Const^ple.

12

Belge 20: Saray-ı hümayunlar ile merbutat-ı aliyesinin tenviratı hakkında tanzim olunan mukavelenamedir. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Y. PRK. HH 24/47

1308 7a 21

laf 1

Belge 21: Yıldız Sarayı ve Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri'nin Havagazı ile aydınlatılması. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

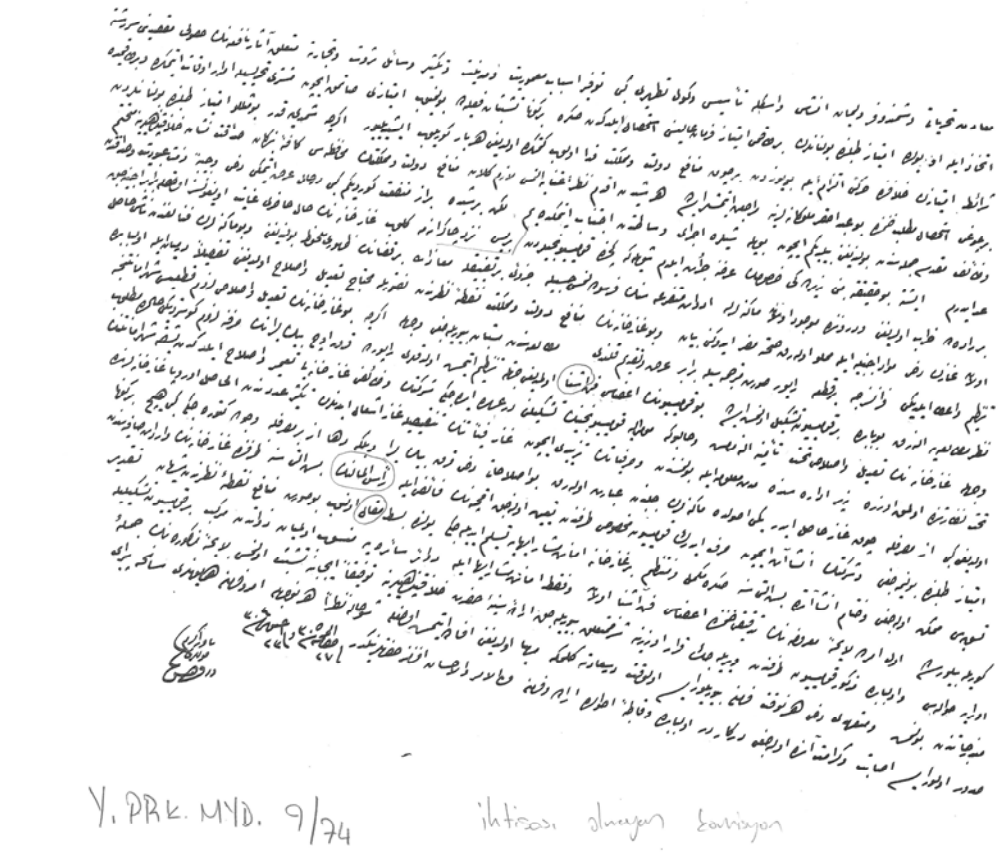

Y.PRK. MYD. 9/74

Belge 22: Dolmabahçe Gazhanesi'ni yeni teknoloji ile ıslah etmeyi isteyen bir komisyoncunun Derviş Paşa'ya sunduğu layiha (BOA, Y.PRK. MYD, nr. 9/74, 27 Z 1307)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

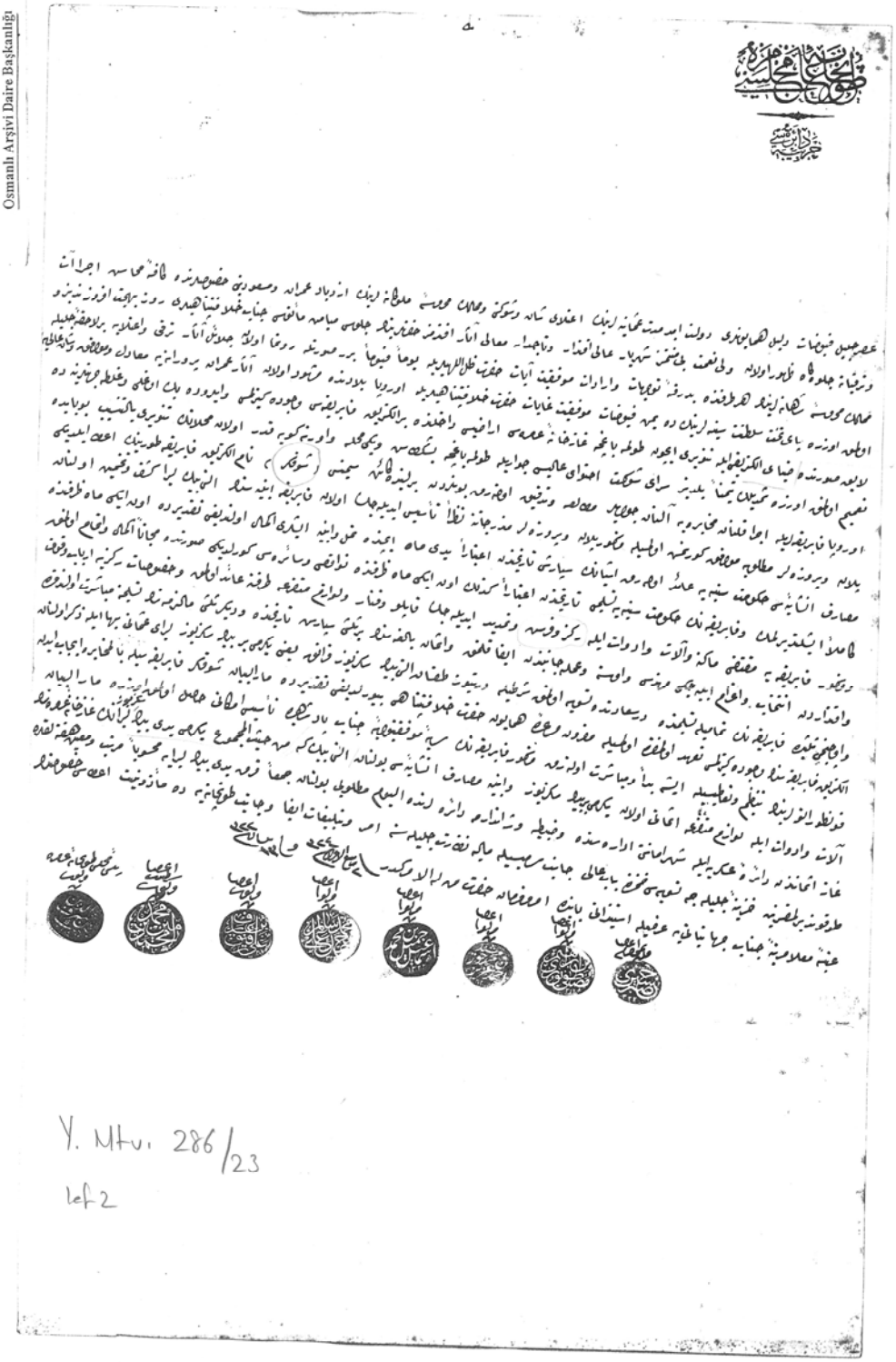

Y. Mtv. 286/23
1 of 2

Belge 23: Dolmabahçe Gazhanesi arazisi üzerinde Siemens-Schuckert firması tarafından yapılması düşünülen elektrik fabrikası

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

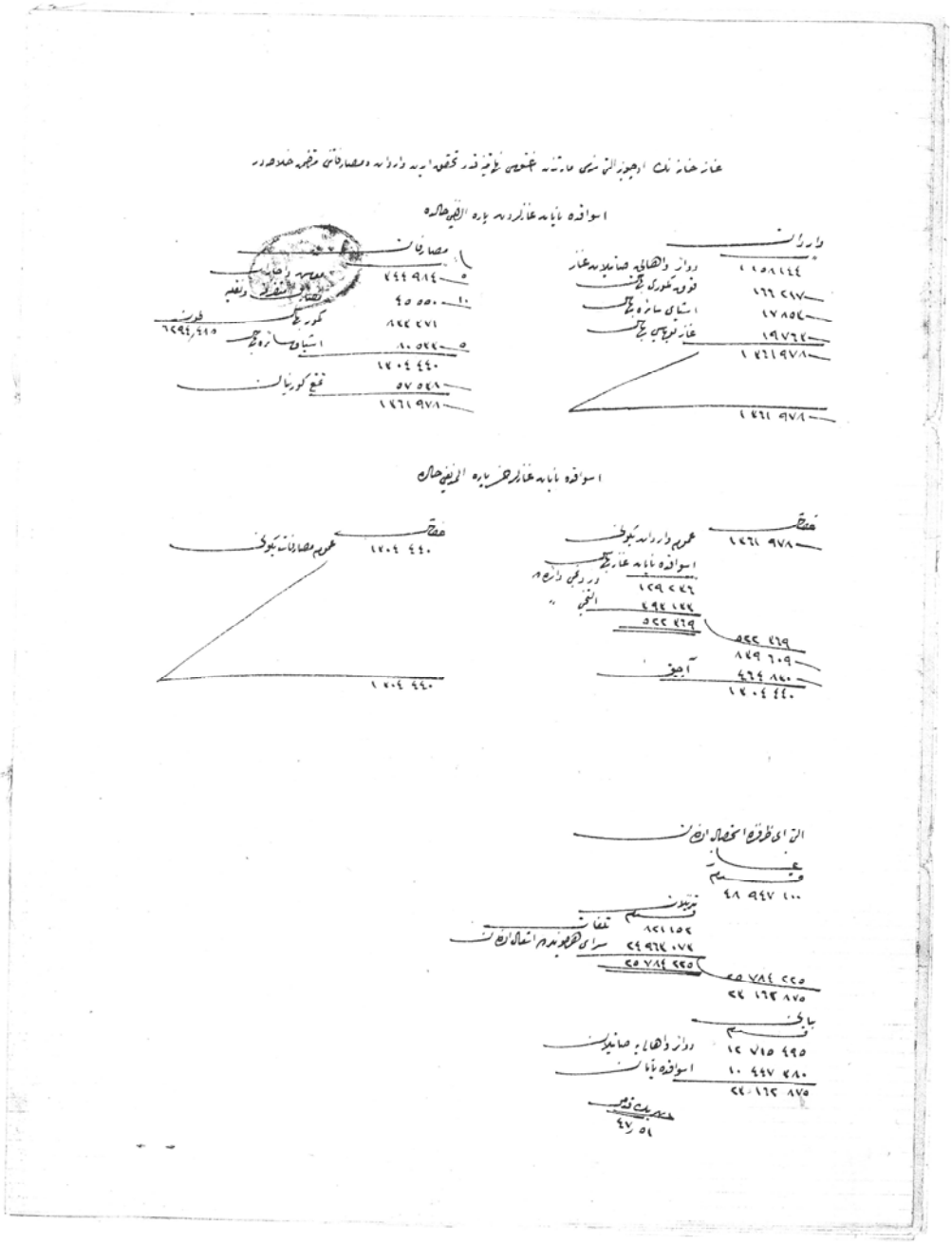

A. MKT. MHM 501/41
lef 1
s. 3

Belge 24: Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1888 yılına ait gelir gider cetveli. (BOA, A.MKT, nr. 501/41, 17 R 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

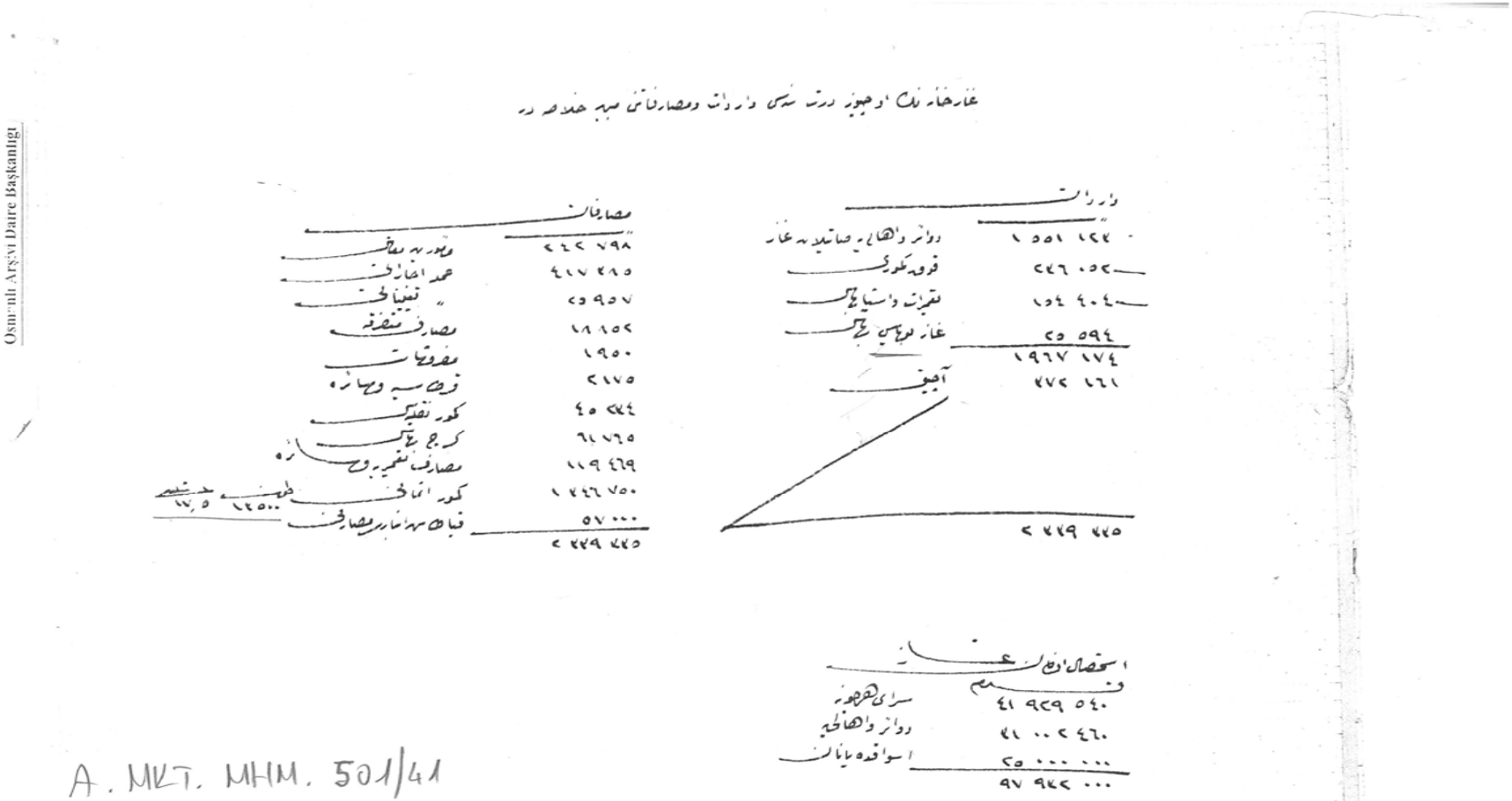

A. MKT. MHM. 501/41
1cf 1
S. 1

Belge 25: Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1887 yılına ait gelir gider cetveli. (BOA, A.MKT, nr. 501/41, 17 R 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

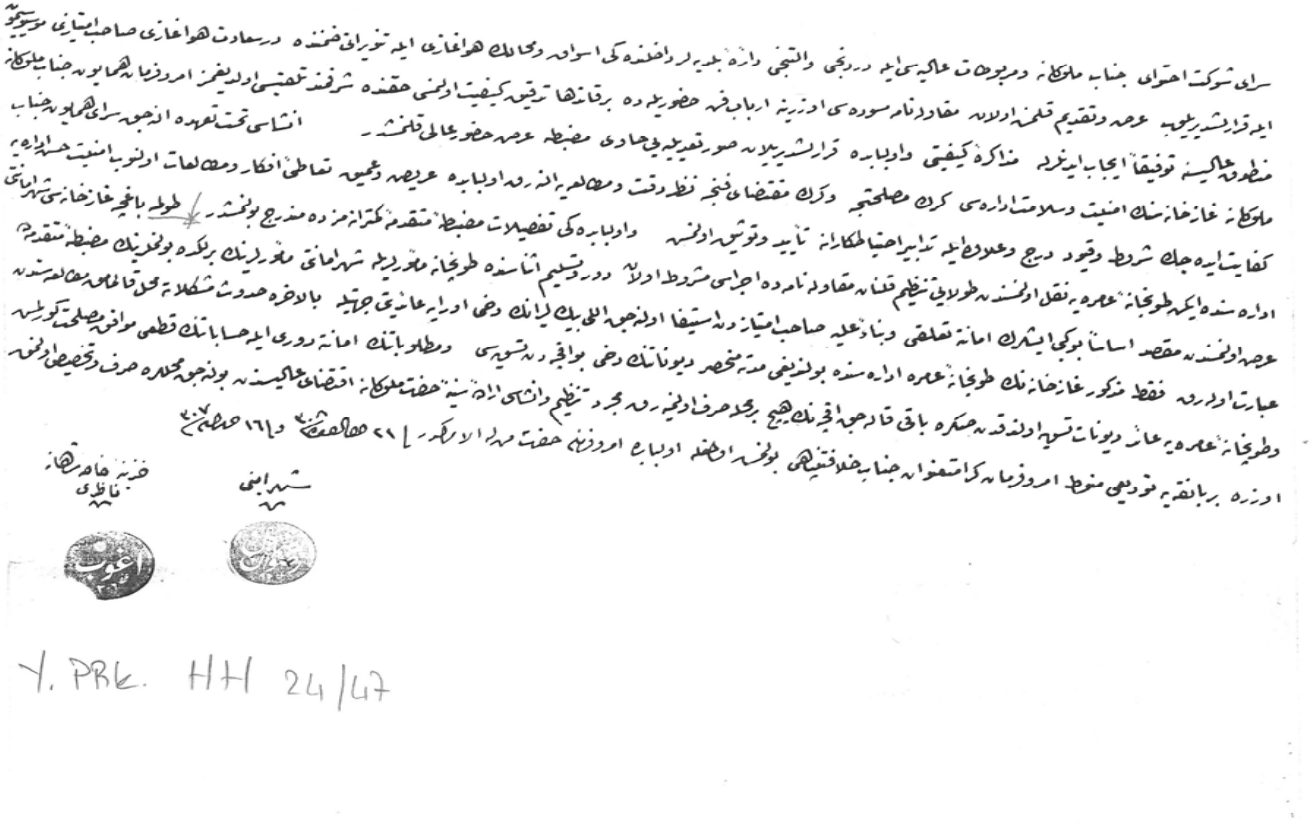

Y. PRK. HH 24/47

Belge 26: Yıldız Sarayı ve Dördüncü ve Altıncı Belediye Daireleri'nin Havagazı ile aydınlatılması. (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/47, 21 Za 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

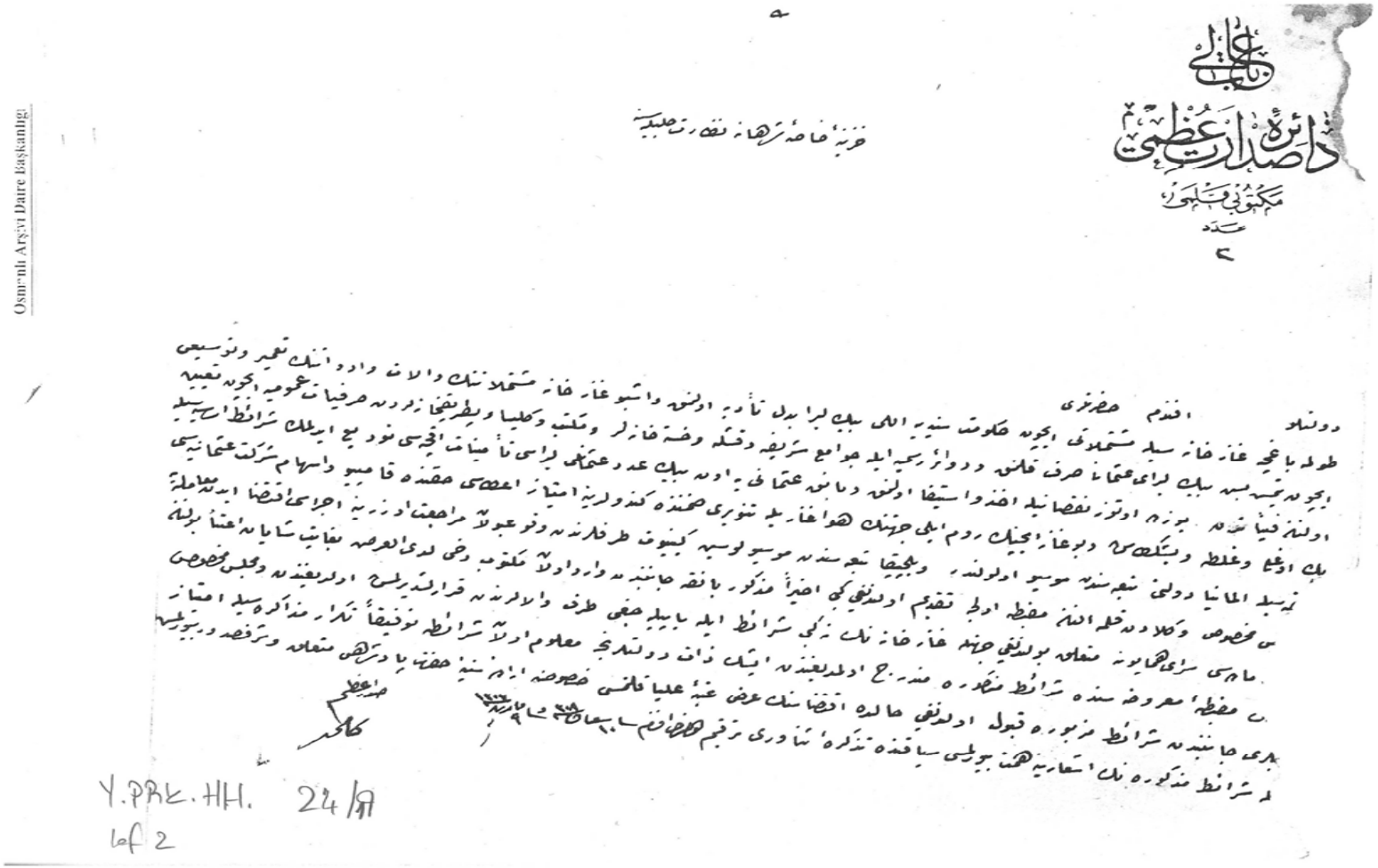

Belge 27: Beşiktaş, Beyoğlu, Galata ve Boğaziçi'nin Rumeli tarafının aydınlatılması (BOA, Y.PRK. HH, nr. 24/19, 18 Ş 1308)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

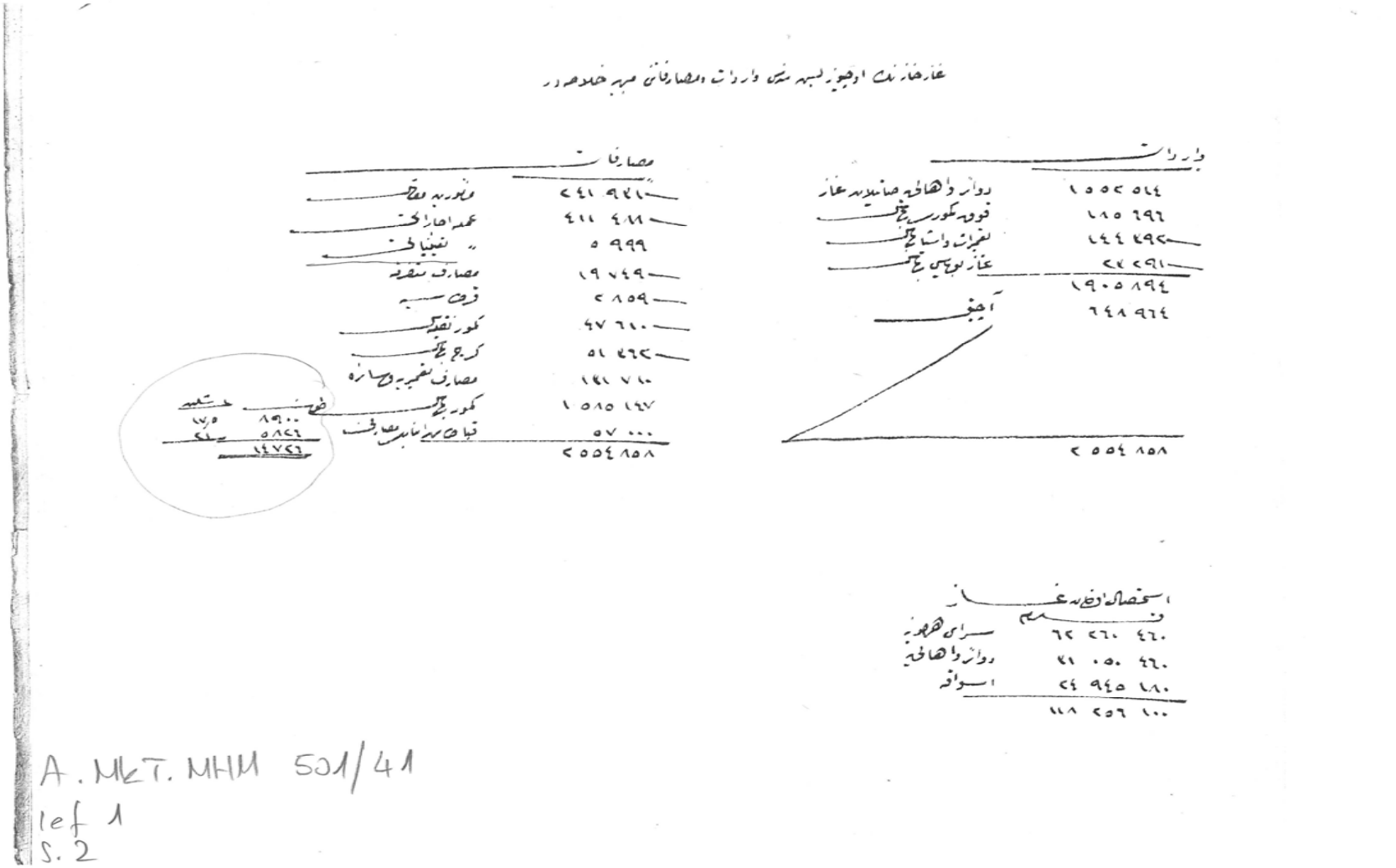

A.MKT.MHM 501/41
lef 1
S. 2

Belge 28: Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1888 yılına ait gelir gider cetveli. (BOA, A.MKT, nr. 501/41, 17 R 1308)

Belge 29: Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1888 yılına ait gelir gider cetveli. (BOA, A.MKT, nr. 501/41, 17 R 1308)

1. Bugün yerinde İnönü Stadyumu olan Dolmabahçe Saray Ahırları ile Dolmabahçe Gazhanesi'nin yıkım günlerinden önce çekilmiş fotoğrafı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004, s. 86.

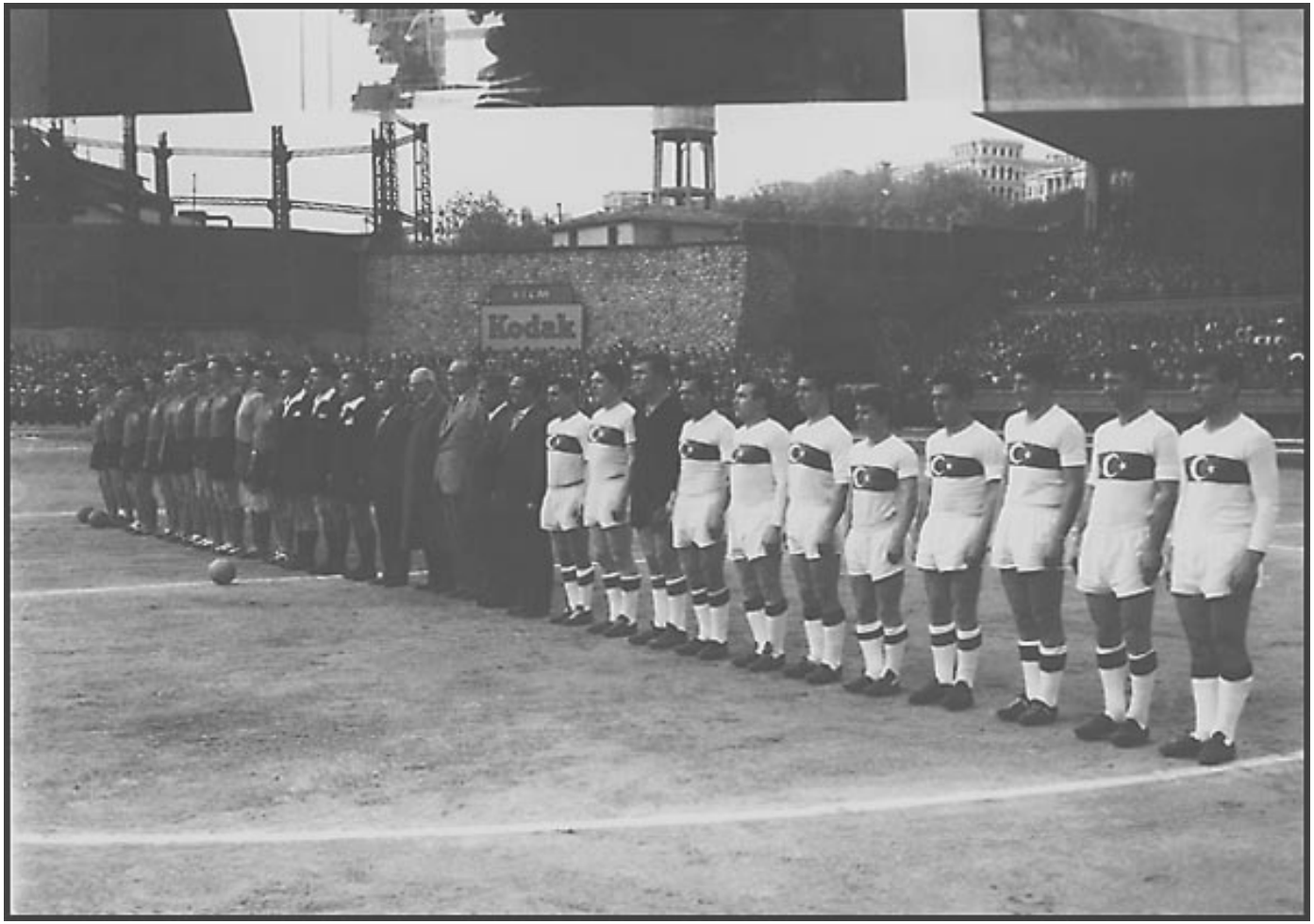

2.Mithatpaşa Stadyumu Arka Planda Dolmabahçe Gazhanesi'nin Gazometresi, http://www.istanbul.net.tr.

3. 1948 Mithatpaşa Stadyumu Tören Fotoğrafı Arka Planda Dolmabahçe Gazhanesi İlginç Nostaljisi İle, http://www.gittigidiyor.com/php/urun.php?id=1715890.

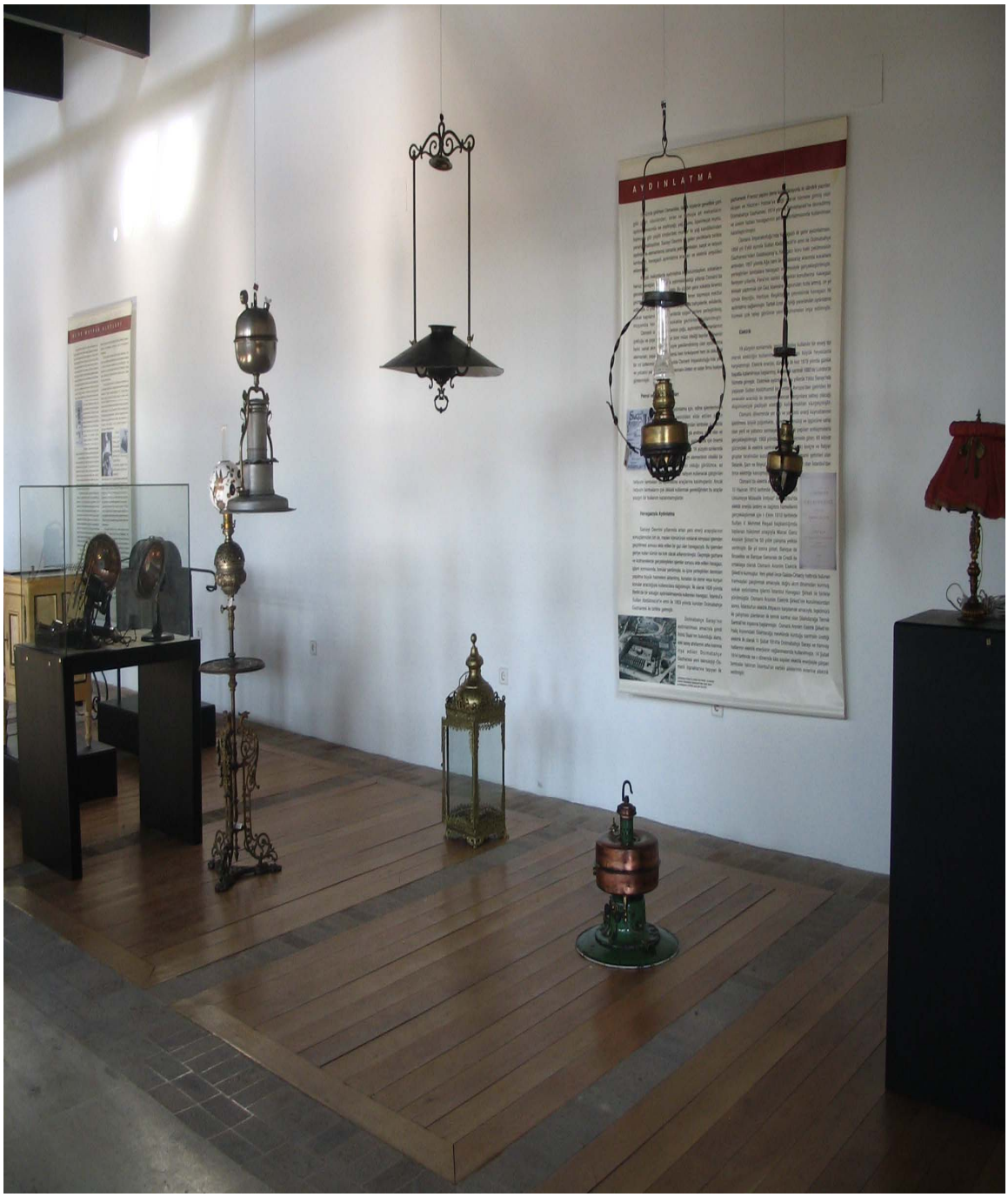

4. 19. yy.da aydınlatmada kullanılan çeşitli fener ve lamba örneklerinin yer aldığı bu fotoğraf TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından 31 Ekim – 31 Aralık 2004 tarihleri arasında Yıldız Istabl-ı Amire Ferhan Manej Binasında açılan " Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları" adlı sergide çekilmiştir.

5. Havagazlı Isıtıcı. T. Fletcher Warrington. İngiliz yapımı. 1892. Bu ısıtıcı TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından 31 Ekim – 31 Aralık 2004 tarihleri arasında Yıldız Istabl-ı Amire Ferhan Manej Binasında açılan " Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları" adlı sergide sergilenmiştir.

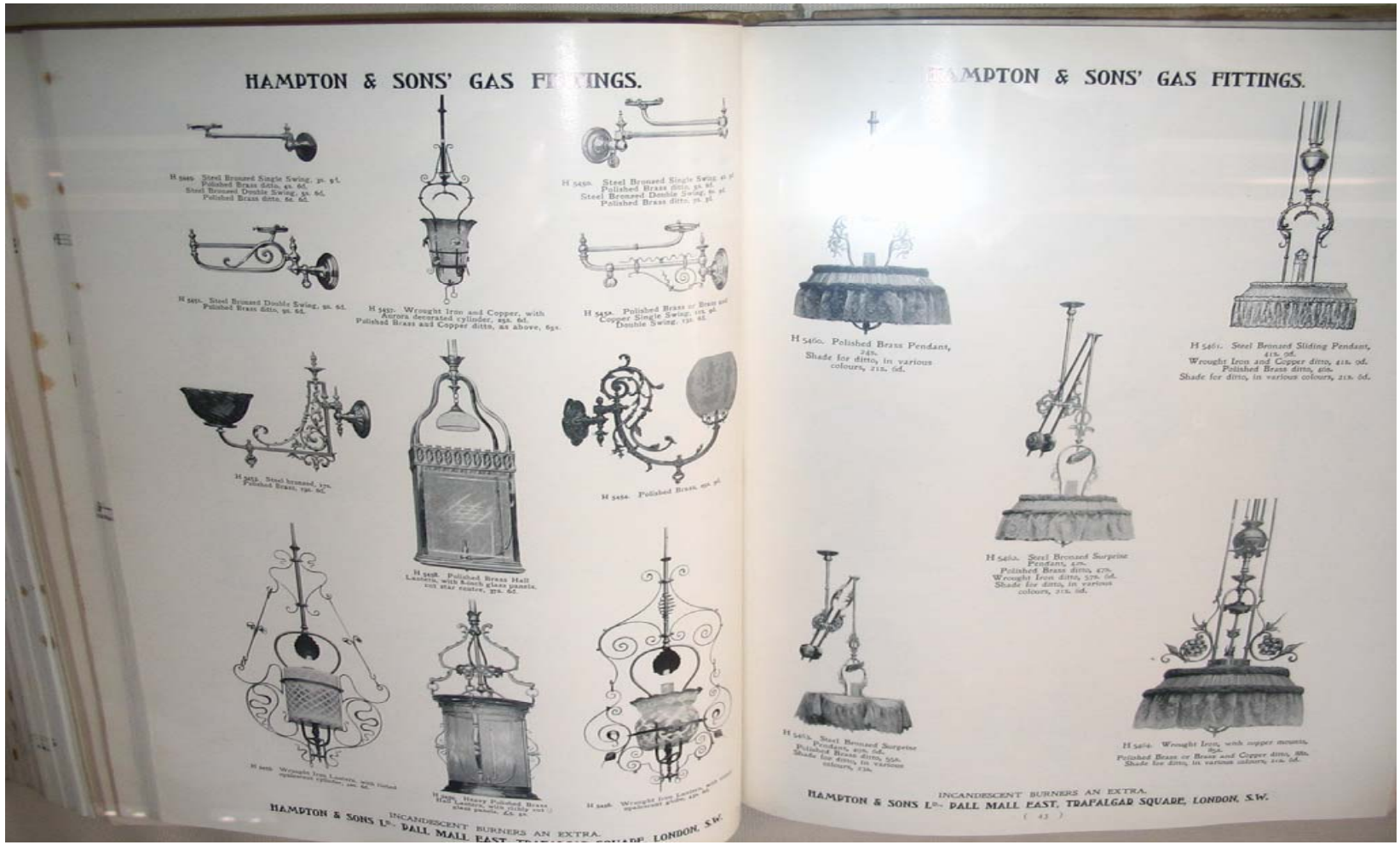

6. Havagazı fener örneklerinin yer aldığı bu kitap TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından 31 Ekim – 31 Aralık 2004 tarihleri arasında Yıldız Istabl-ı Amire Ferhan Manej Binasında açılan " Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları" adlı sergide sergilenmiştir.

7. Havagazı Reklamı, 1940. (http://www.urun.gittigidiyor.com/HAVAGAZI-REKLAMI_W0QQidZZ849126,

8. Junkers Havagazı Şofbeni Reklamı 1938, ww.urun.gittigidiyor.com/JUNKERS-HAVAGAZI-SOFBENİ-REKLAM–1938_W0QQidZZ1507780)

9. Dolmabahçe Gazhanesi'nden arta kalan gazometreden bir görünüm, 2006

10. İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü 4. Sınıf öğrencisi Sedat Bayrak tarafından hazırlanan "Gazhane'de Müze" adlı projenin maketi, 2002.

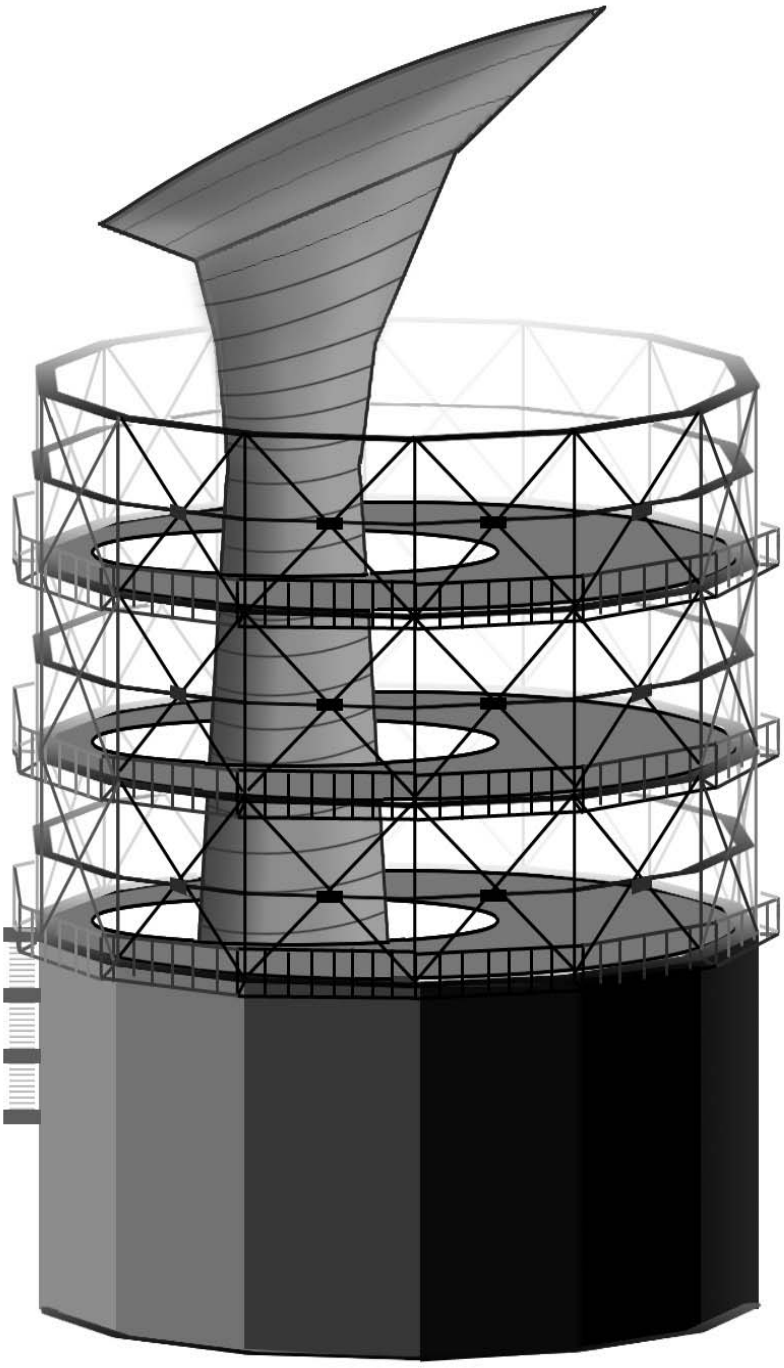

11. Dolmabahçe gazometresinin dönüştürülmesi düşünülen "İstanbul Tarih Müzesi"nin eskiz çizimi, (www.taskisla.net/Set), 2002.

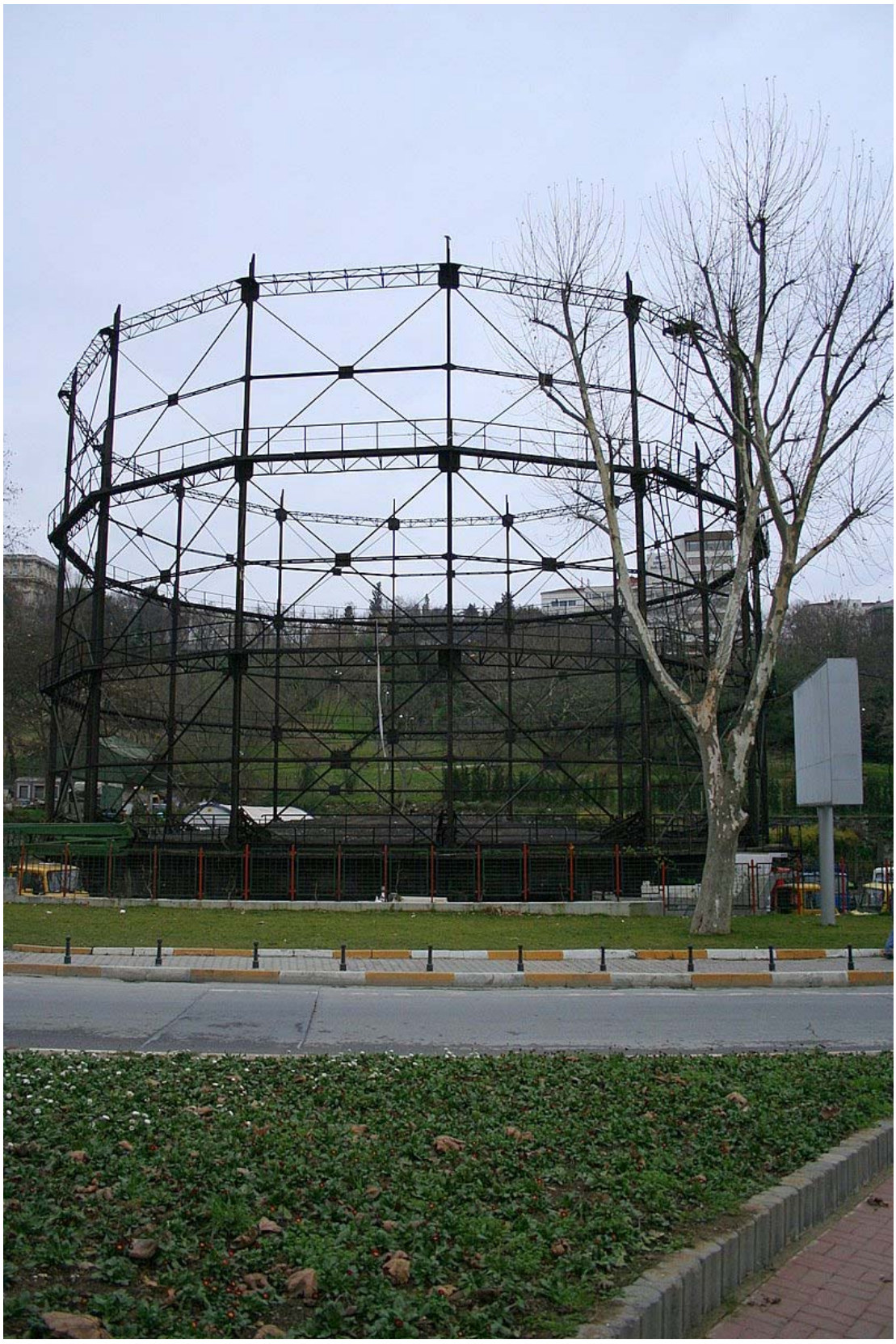

12. Gazometrenin yakından görünümü, 2006.

13. Dolmabahçe Gazometresi, 2006.

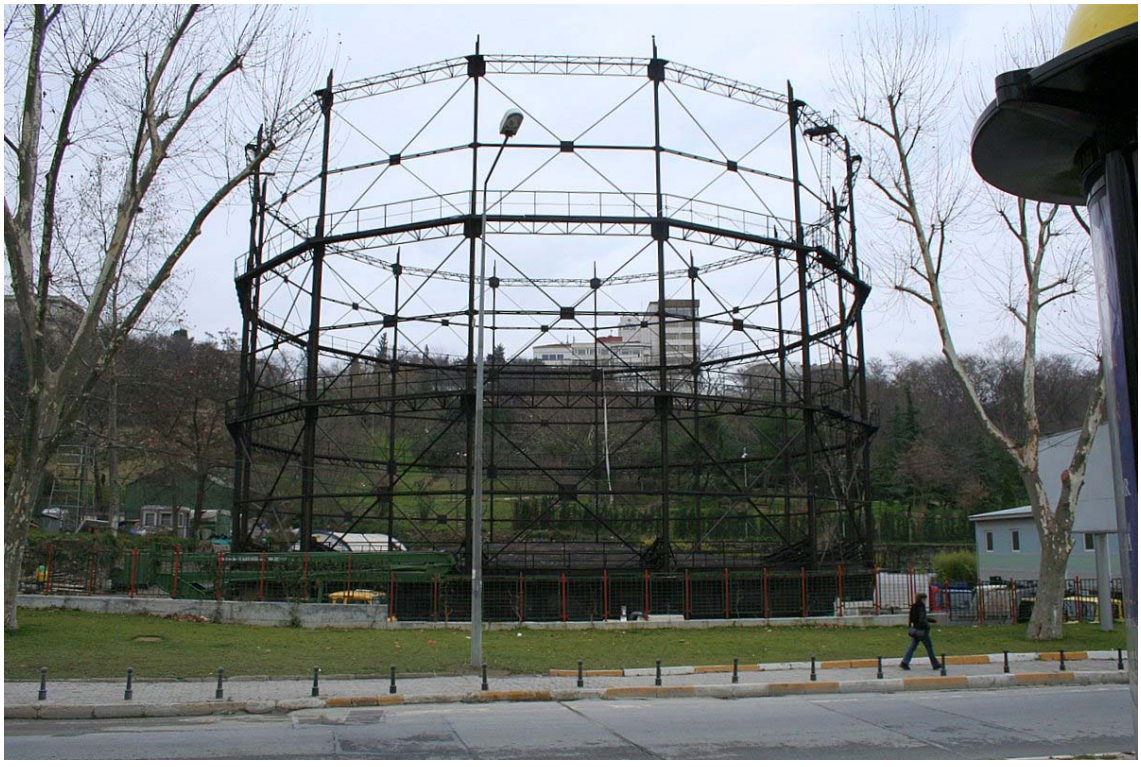

14. Dolmabahçe Gazometresi, 2006.

14. Viyana'da bir sokak feneri bakımı yapan görevli,
(http:/wiener-gasometer.at/de/geschichte/index.html.)

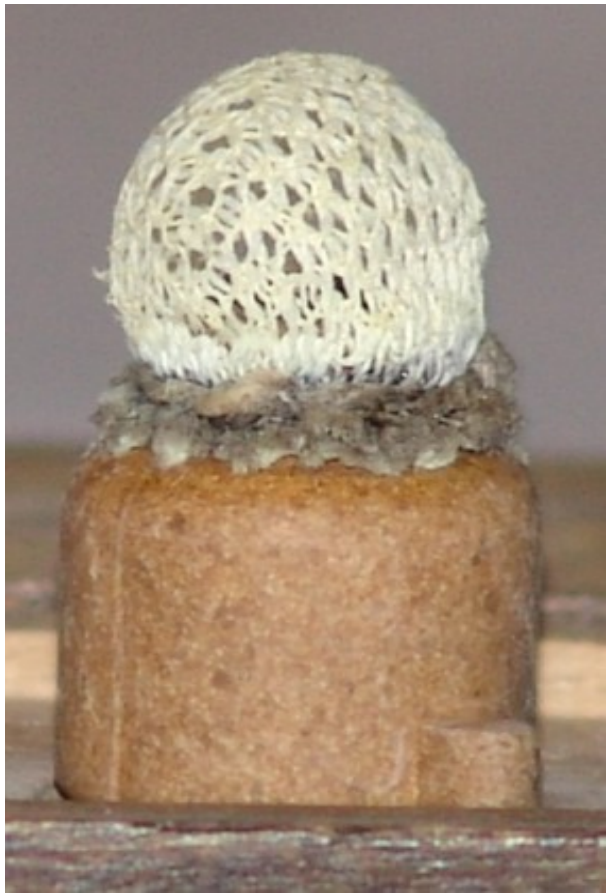

15.Havagazı feneri gömleği,
(http:/berliner-verkehrsseiten.de/gaslaternen/ask.html.)

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

-Belgeler*.

1- Bâbıâlî Evrak Odası Sadaret Evrakı
   - Mektûbî Kalemi, Mühimme (A. MKT. MHM.)
   - Mektûbî Kalemi, Nezaret ve Devair, (A. MKT. NZD.)
   - Sadaret Evrakı Amedi Kalemi (A. AMD)

2- Cevdet Tasnifi
   - Cevdet, Maliye
   - Cevdet, Saray

3- Dâhiliye Nezareti Evrakı
   - Mektubi Kalemi (DH. MKT)
   - Umur-ı Mahalliye ve Vilâyet Müdüriyeti (DH. UMVM)

4- İrâde Tasnifi
   - İrâde, Dâhiliye
   - İrâde, Hâriciye
   - İrâde, Şûrây-ı Devlet
   - İrâde, Tâltifat

5- Yıldız Tasnifi
   - Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A. HUS)
   - Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.)
   - Yıldız Perakende Evrakı
     - Mâbeyn Başkitâbeti (Y.PRK. BŞK)
     - Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ)
     - Askeri Mâruzat (Y.PRK. ASK)
     - Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HH)
     - Yâveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD)
     - Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK. ŞH)
     - Zaptiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. ZB)

* Kullanılan belgelerin numaraları metinde gösterilmiştir.

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AKBULUT, M. Rıfat – Cem Sorguç, "Gazhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1994.

AKIN, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul, 1998.

AKTAR, Ayhan, "Şark Ticaret Yıllıklarında "Sarı Sayfalar": İstanbul'da Meslekler ve İktisadi Faaliyetler Hakkında Bazı Gözlemler, 1868 – 1938" , *Toplum ve Bilim*, Sayı:76, İstanbul, 1998.

ARSLAN, Necla, "Beşiktaş Sarayı", *9, Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 1995.

Balıkhane Nazırı Ali Rıza, *Bir Zamanlar İstanbul,* (yay. haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Basım yeri ve yılı yok.

BATUR, Afife, "Dolmabahçe Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, 1993.

ÇELİK, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul*, İstanbul, 1996.

DAĞLI, Yücel-ÜÇER, Cumhure, *Tarih Çevirme Klavuzu,* Ankara, 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat,* Ankara, 2001.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İstanbul 1996.

_____, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, c.I-VIII, İstanbul, 1995.

ESEMENLİ, Deniz, *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, İstanbul, 2002.

GERMANER, Semra, "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalist Etkiler", *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,* c. 2, Ankara 1995, s. 147–153.

GÜLERSOY, Çelik, *Dolmabahçe*, İstanbul, 1984.

_____, Dolmabahçe: *Çağlar Boyu İstanbul Görünümleri*, İstanbul, 1984.

_____, *Çerağan Sarayları*, İstanbul, 1992.

GÜLLER, Karahüseyin, "Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Teknoloji Ürünü Aydınlatma Araçları", *Milli Saraylar 1994/1995,* İstanbul, 1996.

"Havagazı", *Türk Ansiklopedisi*, c. 19, Ankara, 1971.

"Havagazı", *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul, Basım yılı yok.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara, 1995.

KAİSER, Bruno, *Keşifler ve İcatlar Ansiklopedisi*, çev: Şükran Var, İstanbul, Basım yılı yok.

KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç -Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, c.I - III, İstanbul, 1999.

KIZAK, Ahmet, *Türkiye'de Enerji Sektörü İçinde Doğalgaz Sektöründe Kuyruk Modeli Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Yöneylem Araştırması Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

KUBAN, Doğan, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c.1, İstanbul, 1993.

MAZAK, Mehmet, "Dersaadet Sokak Aydınlatmasında Havagazı", *İstanbullu*, c.1, Sayı 5, İstanbul, 1999.

NAİM, Ahmet, *Zonguldak Havzası*, İstanbul, 1934.

Ne Nerede Nasıl, "Havagazı", İstanbul, 1972.

ORTAYLI, İlber, "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, c.10, Sayı:2, 1977.

_____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1999.

_____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Ankara, 2000.

_____, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul, 1995.

ÖDEKAN, Ayla, "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600 – 1908)", *Türkiye Tarihi*, c.3, İstanbul, 2000.

ÖNSOY, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara, 1988.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I-III, İstanbul, 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820–1913*, Ankara, 1984.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881–1908)*, çev: Sabri Tekay, Ankara, 1987.

ROUSSEAU, Piearra, *Keşifler ve İcatlar Tarihi*, çev: Ayda Düz, İstanbul, 1972.

SAMİ, Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul, 1995.

SAKAOĞLU, Necdet, "Abdülmecid", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, c.1, İstanbul, 1999.

SÖZEN, Metin, *Devletin Evi Saray*, İstanbul, 1990.

_____, "Dolmabahçe Sarayı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.9, İstanbul, 1994.

ŞERMİ, Ali, "Havagazı Sanayi'nin Yurdumuz İçin Ehemmiyeti ve Diğer Sanayi Üzerindeki Tesiri", *Mühendislik*, sayı 3, Ankara, 1935.

Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1990.

TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, No:26, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, Ankara, 2004.

_____, No: 28, *Dolmabahçe Sarayı*, İstanbul, 2005.

TERZİ, Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara, 2000.

TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1994.

TIZLAK, Fahrettin, "Ereğli Kömür Madeni Nizamnamesi", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.XIX, Sayı:23, Ankara, 1998.

TOPRAK, Zafer, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* c.1, İstanbul, 1993.

TOZDUMAN, Arzu Terzi, "Osmanlı Maliyesinde Söz Sahibi Üç Ermeni Nazır: Agop, Mikail ve Ohannes Paşalar", *Uluslar arası Türk Ermen İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (24–25 Mayıs 2001)*, İstanbul, 2001.

TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.

ÜNVER, Süheyl, "Bir Beşiktaş Sarayı Vardı", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 10, İstanbul, 1967.

III. GAZETELER VE MECMUALAR*

Ceride-i Havadis

Takvim-i Vekayi

IV. İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.archifact.net

http://www.arsiv.hurriyetim.com.tr

http://elektrizitt.de.wikimiki.info/de/Werner+von+Siemens

http://www.taskisla.net/Set

http://www.wiener-gasometer.at/de/

* Kullanılan sayıların numaraları metinde gösterilmiştir.